

А. Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Аҕәа
Апхәынтшәкәтыжырта
2015

ББК 84 5(Абх) 6-5
Г 57

Гогәуа, А.Н.
Г 57 **АЗЫЖЬ**. Ажәабжьқәа. Апублицистика.
Ақхәынтшәкәтыжырта. Ақәа, 2015. – 224 д.

Алықса Гогәуа иеизга ғыц ианылеит ацыхәтәнтәи
ашықәсқәа рзы иаңитаз афымтақәа.

Ари аусумта CC0 1.0 ала иарбоуп.
Алицензия ахылаа шәахәаңшырц азы шәтал:
<https://creativecommons.org/publicdomain/zero/1.0/deed.ru>

© Гогәуа, А.Н., 2015
© Ақхәынтшәкәтыжырта, 2015

АЖӘАБЖЫҚӘА

АҲӘХӘАБЖЬ

...Избанзар... адунеи иаақәыршахьюу иреиғу Нанду длыман уи. Ашкол аҫалара ааины ашә инылагылаанза, аңхынра, абра, Нанду лҫы илхылгон. Ус иҫан лхы лды-руа дҫалазар, аха цыпх, лыпсшьара мшқәа анынцәагы, Аҫәәҫа дзымхынхәзеит. Аабатәи акласс «ибзиазоуп», «ибзиаоуп» хәа ишалыркызгы, ажәбатәи артыха ладым-разеит. Есышықәса ашкол ианынҫалалак «Сынтәа аңхынра шысхызгаз» хәа иддырѡуаз иацугы ҫалеит, ишынцәашагы азәгы издырам.

Нанду ишылхәаз еиңш, усҫан амра каххаа ишыпхоз-гы, дҫанасит. Еибашьрахеит. Илхәаз иақәшәазшәа, азынра асымҫәыл каҳаит, еиҳаракгы ара, ақыҫа иалган, хәхәабжы ахымнаѡуа аҫыҫаҫ.

Абри алзынракгы Нандуи лареи рымацара ирхыр-геит. (Зны-зынла лаб даадгылалон, зны – ихала, зных – иѡызцәақәак ицны.) Урт арахь ихалон, лбаа, Аҫәәҫа игаз амѡаду иаваршәны иҫаз афронт аҫнытә. Уи дара ибарц-гы даауан, аха уахыгы афатә-ажәтә гатәын. «ҫахәсна бышҫақоу? – дҫаауан уи, лызқәа инапы нықәҫан, лара иабцьар, иеибыҫашьа ухәа уаха дзамышыцылакәа дрыхәаңшуа дахыгылаз. – Аңсыршьага иан дикәыхшоуп хәа, цатәы бымам, пхьатәы...» Лара бзиа илбон лаб инапы ас цытрак лыжәѡахыр ианықәыз. «ҫахәсна» хәа

дахыхәмарны илеихәон, лыхьзцәкьа рацәак дахьақә-шахәтмыз азы. Ас лыхьззаарын рандук. Уажәазы, дара ртаацәара иахьынзатцанакуа, Ақәагь, арагь, лаб атцәы алатцан излеихәоз ала, еиха имодаз ахьызқәа змаз лани лареи рақәын. Лан Сабина лыхьзын, аха иара данлыцәгәаалак Сабрина хәа леихәон.

Лара лыхьзтыцәкьа лызтазгы лан лоуп. Уи, ашьтахь, лгәалақәзаара аныбзиахалоз, илхәалон, ртаацәа рҕы убриала ареформа қатцара ахы асырkit хәа. Лангы ақыта иалцыз лакәын, аха тәыла-маалагы, зегьрыла уи лҕеалылгар лтахын. Рыхьызқәа рақәзар, арахь иузцәырго рақәзам хәа илыпхьазон.

Лара даниз, Нандугы аоны дызтәозма, ахшараиурта дантыргоз аены уахь днеит. Уи аҕапхьа, лтаца лҕызцәа, ақалақь хәсахәыцқәа, еилаҕеырбо еилагылан. Нандугы иаарласны еилылкааит урт зегьы, еиха имодоуп хәа ирыпхьазоз хьзык-хьзык ахахәқәа реипш рмағрақәа иртакны ишгылаз. Нандугы ус акы рхианы дшааиз ақарагы ағәара рыман. Цқьа ирыззомызт, рмағрақәа иртакыз апхьа изыршәуа хәа рҕеырхианы ишықаз. Лан, лара дтахәхәаны длыман данаадәылтц, Нанду дналыдгылан лҕы аахылтит. «Соупшәыл хәычы, – лхәазаап Нанду. – Сыпсықәра...» «Милана!» – ланхәа аҕеақы ахәаха даламгзакәа ҕаалтызаап лан. Лҕызцәа иргәапханы еипхьыхәхәазаап. Уимоу, лара деикәпхьа дҕахәаны дахьыркызгы, лцәа аалхыпсаазаап. Ускан ари ахьз модан. Нандуи лаби рақәзар, урт ргәаанагарала арахьтцәкьа иузцәырымго ахьызқәа ныкәыргозаап: Шьямсиа, Камыгә.

Уажәы уртқәа усыс измада. Алзынрак Нандугы ара афронт лыман. Уи аибашьра аамтатәи абызшәа ала атыл ахьзын. Уаанза аоны иқататәызгы иахьзатәын, мчыбжыкахь знык-ҕынтә иадамхаргы лыцкәын иҕызцәеи иареи рхәы қатцаны илтилар акәын. Нанду ататцәах рацәаны илыман, аха убрыгь хәычы-хәычла антәара иаҕын.

Милана еспхны Нанду длышьтаңало длыцын, иаакал-
тозгы хэмаррак илзафызан. Даапсо, лгэы ахшэо да-
налагалак, иаразнак Нанду игэалтон. «Уажэшьта быпсы
шьа...» – лхэон, ллактагы ишылбоз иаалашон.

Еснагь, ҕыц изэзоу амаҕа афэы хаа зхаз лкасала
еилфаца иҕаҕыз лхахэы ҕаашза ишлахьан. Ишлан, аха
ишыжэпац ижэпан. Милана илдыруан уи шаҕа ижэпаз,
избанзар, зны-зынла длыхэан лыхцэы лхэалон. Уи Нан-
ду лзы ижэвангэашэпхьаран. Нанду қара дукгы лыман
дыҕамызт, хынџажэижаба сынтэа илхытырц дыҕан.
Милана лаб игэы иҕан иан лымшира азгэеиҕарц, ауаа
адгалан. Миланагы заа илеихэеит, избанзар, еснагь
дшымақаруаз идыруан, Нанду лымшираз лара илызку
ашэа лхэарц шылтаху азы.

Нанду лыблақэа цхапшшэылан, убас иагыыхаан. Аха
лара Милана лыблақэа ахьжэвангэыпшшэылаз еихагы
деигэыргэон. Милана лаб изы, иаб иахь дымцеит хэа
лгэы иалан, аха лара Милана лабду иахь дыҕоуп хэа да-
ара деигэыргэон. Лабду заа, рацэак нымтқэа дыпсит, иа-
хьа уажэраанзагы ихьаалгоит.

Лара Милана, быблақэа жэвангэыпшшэылоуп хэа
лалхэацыпхьаза, ддэылтны ажэван ахь дыпшуан.
Уи арахь асаркьеипш аеылнарбон, бысныпшыл хэа.
Иаргы аныпшыларақэа бзиа иабон. Аккара зэылазо
илсны ицоз акэара, Ғэыбзызгы хэа изышьтазгы,
иахьаацэытыпшлак ианыпшылон. Иара Ғэыбзыггы,
ақэа анлеиуаз, иааҕоумшьартэ ихытуан, азыжқэа
артбаауан, ианзалак амра ахаҕы иҕегь ианубалартэ.
Ус анакэха, ажэван ҕырбон. Лара Милана мақьана
дҕырбоит хэа узлызхэомызт, аха лыблақэа иара апшшэы
ахьрымаз ҕэыцхэык еипш илыпхьазон.

Милана уеизгы даара деигэыгуан Нанду лымшира
азгэартартэ иҕалап хэа. Лара лақара уи аеазэы дазып-
шымызт. Убри адагь, ланду ашэа лзылқыр лҕахуиҕҕей

акраатцуеит. Нандугы, аҫацаагарашәәқәа рынахыс-
гы, ашәәқәа рацәаны илдыруан, аха илымхәеижьтәи
акраатцуан. Излалахәхьаз ала, Милана лабду иааиқәшәан,
дынкахан дыпсижьтәи.

Зны, Милана, ус лыбжыы нытқакшәа илхәон «Мой
костер в тумане светит» амелодиа. Нанду дшааиу-
аз даагылан даалзызыршәит, нас дналыдтәалан, лара
иаацәырылгеит. Милана иацылхәон, еиқәшәангы
ирхәеит. Нанду лыбжыы даара ибзиан, илхәонатцгы
уажәы-уажәы дтәыуарыма ухәартәы акәын дшықаз.
«Ашәы сшәыбхит, быхьша сыхьааит...» – лхәан даалыгә-
зит. Даныналыхәацш, лыблақәа рфы лылаҕырзқәа
кәеицеиуан.

Зны-зынла, шыыжыла, убас еицш иқаз шытыбжықәак
лгәы ишықәыз дфыхон, убарт абжыы лзырхатцар, Нан-
ду лымшира аан илтахызгы убри акәын. Арт реицш
ашытыбжықәа цытрак инылкыларц лҕышыталкуан. Уи
Нанду аеырышыра хәа дашьтан.

Ари алзынрак урт зегы акыр рҕеырцсахит. Уи азы
аамтагы ыкамызт. Цасатәи ахәмаррақәа зегы уажәш-
та иустцәкхәеит. Урт қататәын, саацсеит хәа инышьта-
цан, аҕа хәмаррак ахь узиасуамызт.

Амфы, амца, афны аилыргара, ацссара, Нанду афатә
ахықалтцоз лыцхраара мацара акәымкәа, адәахыы,
шәамхахыытцәкхәа асы цуа длыштан. Арахә еилыргатәын,
акәытқәа акыррыталатәын, итаклатәын. Азын зегы убас
акәзан. «Ахәыцы дысшыт, дхәызжәеит...» – лхәалон
Нанду уажәы-уажәы.

Милана лыжәахырқәа, лызқәа зегы зыртәуаз
лхахәы уажәшәта деиланархон. Ианаамтоу ифыштәын,
ирбатәын, ихәатәын. Нандугы данызгабыз лыхцәы,
лшәапақынзатцәкхәа акәымзаргы, лара дахыхәмарны,
азәгы дшықазамызгы, инытқакны ишылхәоз ала,
лыгәчама инықәсуа иқан.

Милана илдыруан Нанду азгаб длымазар шылтахыз. Ирхэо лахахьан, Нандуи лабдуи аңсаҗеи аңыкаци реиңш еиқәнагон хәа. Ашьтахь излеилкаахаз ала, урт зеиқәнагоз иахьеиңшыз акәзамыт, иахьеиңшымыз акәын. Лабду ииашам хәа иара итәала ииңхьазоз ихы адишылозаарын. Иашьа гәакьа иакәзаргы ианаи-жьюамыт. Иаразнакгы дытқьон. Шьамсиа дкәыбчан, лфызцәа зеггы рҗы лажәа иалнадон. Ирхәоит, иара лабдуггы убри лыда уафы дизхәыцуамыт хәа. Ашкол еицтанаты, еснагь даанылкылон, дылқажон. Ашкол иа-налгозгы еибагеит. Уи дуаф ғыгкын, аха иңшра-исахьа, иоура-итбаара – уахь акы игмыт.

Милана ирхәо лахахьан, абрахь, ахафазарахь, ажәйтә лабацәа ааңтракәа ахьрымаз, азын рырахә ахьырбоз, даазгазгы лара лоуп хәа.

Лабду избахә анырхәоз, Милана апхьарцархәафы хәа дзышьтаз аңкәын дылгәалашәон. Уи класск акара длеихабын. Ашколаҗгы еиҗархасыртамыт. Ус харан-тәыла дылдыруан. Зны, ашколахь дызлацоз автобус аагылартахь дышнеиуаз, илзымдыруаз, илеихабацәаз цкәынцәакәак лыхьзеит, лымфәа ркуа, дырмышьтуа, ил-хыччо иалагеит. Ларгы ус аламала ишәоз лакәмыт, аха акгы лылымшеит. Убри аамтаз дахьынтәааз рымбаза-кәа, абри даарыбжаңалеит. Лара иаалкәатцны иара дыр-кит. Знык даныкша, руазәы ишьапы дықәгылазамшәа дықәкьеит, аҗазнык дыкшан, егыгы длаишьтит. Афы-цъагь, ирулак иаагылан, ршьамхы реадыргеит. Ларгы днарыдкьа дцеит. Уи убас икалеит, акино акны аиңш, иара лылаҗ дааирц еибыхәан икартаз цьылшьеит.

Ашьтахь излеилылкааз ала, карате атәы цытқ игәылак иирбахьазаарын, аха ахи атыхәеи, иара еснагь иабду искрипка ахьаирхәоз акынтә, имахәҗа арғәҗеит. Иара, Миланараа зыфназ, инеилышь-ааилышыны җыц идыргы-

лаз, пшьбаны еихагылаз афны зышьтахь аиадырхаз, анапы згыз ажэйтэ фны пшзак афы уадак змаз аквартираф дыфназаап, иан ачымазаф иареи. Уи иабду дынцьныр ргылафын, зны уа х-уадак змаз акквартира иман, аха 37 рзы ддырзит. Иара иан дычмазафуп афкынтэ, ашколахь дцон, уантэи афныка даауан, уахагыы фызакгыы дима-мызт. Иабду дынцьнырын, аха ашкол-интернат дантаз аскрипка архэара идырцеит. Уи нахысгыы, аскрипка иман, архэарагыы бзиа ибозаарын.

Иара, дышхэычзаз иан данычмазафха, иаб икажъны дцеит. Ашьтахь, ипа даныфидас, дибарц иеазикит, аха импан дыкэимыжълеит. «Уи сабду дахьдырзыз ипырхагахар хэа дшэаны ауп дзыбналаз – ихэеит иара ачкэын. – Амц зхэо, ачархэара злоу баны сыкэгылом...»

Амузыкатэ школахь дцартэ атагылазаашъа имамызт, аха иан данкэыпшыз уахь дныкэон, убригь аскрипказ. Уажэы лпа илырбон, илыртон. Абас, ачкэыни Миланеи еифызцаахеит. Иалхэеит ларгыы ашэахэара бзиа ишылбо, аха дшацэыпхашьо, амузшколагыы дыштарымтаз. «Сара амедехэшьара сзахымсит, аха сыпха дхакыымхароуп, – лхэон лан. – Уи збоуп!»

Лара, лтаацэа ирамхэазакэа, зны ашколхэыцкэа рыфнутка еифыркааз аконкурс ахыгы лэанылтан, аха лгэатара аамта анааи, дыбналт. Илзымгэагыт. Аха аскрипкархэаф иан лфы илгэагыт. Еснагь дзыцэшэоз, еснагь дызцэыпхашьоз лыхьит: ашэа уафцас дналагон, иахьытгатэыз даннеи, лыбжыы лымпыткэон, уаха афылнафомызт, илзырхынхэуамызт. Лара, дыпхашьан, дындэылкэан дцарц далаган, ачкэын димышьтит. Уи имахэфа шака игэгээз еиталгэалаиршэеит. «Ибзиоуп, ибзиоуп, – лхэеит иан, – абжыы бзиа бымоуп, ма амузыкатэ школ бталароуп, ма хазы ртафык дбыпшаароуп...»

«Сыбжыы сыххэыцуамеи...» – лхэеит лара дыштэы-уара.

«Агогика», – уи лыцкэын иахь дыцшны даапышэарч-
чеит – ахи атыхэеи абжыи бзиа лымоуп... Абжыара ма-
риоуп...»

Аскрипкархэаф Антон ихызын. Иабдугыи ус
ихыззаарын. Зны, иан дылбарц рыфны дахьнеиз ис-
крипка лирбеит, атра ааиртын, аскрипка арахь иаагигейт.
«Абра дакуа дыказтгыи сабду азэгыи дизицшаауамызт, –
аскрипка атыццэкьа инапы нахышыит. – Ара аскрипка
абжыгыи иаргыи рыцсы ршьоит...»

Уажэи уи иангыи иаргыи ахыкоу, ишыкоу здыруада.

«Ацъабаа иеаиргейт, – лхэон Нанду Милана лабду
изы. – Уафцас хаказар стахуп хэа уахи-ени дтэамызт...»

Уи ифотосахьа иазырханы, афы лара дахышыталоз
ахь ирханы, ауацъаф аханы, анцэа иан лныха иава-
гылан. Уантэи икэашза ишлахьаз лхахэи зкэыршаз,
акыцыракэа даара изныцшхьаз, анцэа иан лныха
еипшыз лхы-лфы ахь иааихмырсыгъзакэа ицшуан, ма-
кьана кыцырак зхызфы ианымыз, ахатца ейбага иблакэа.
Есуаха данышталоз, есышыжь дангылоз, лнацэакэа
рыла илрыцкьон уи афотосахьа зтасаз асаркьа агэи.

Икалахьазма Милана ахчы лхы нылалцан, иараз-
нак ацэа хааза дынтанамгалакэа. Аха абри алзынрак
акраамта данызмыцэоз ыкан. Убарт атцхкэа зегыи дзыз-
хэицуаз атцарашыкэс фыц ианналагоз ирфуаз атема
акэын: «Сынтэа ацхынра шысхызгаз». Алзынракгыи
данызмыцэоз, убри «лыфуан» гэаныла. Уахагыи усоуп.

Уаха абри рхыбра иатцаиоуп ртаацэа зегыи... лан
лыда. Уи, аиашаз, ари ахыбра шака датцаиахьоу уна-
цэакэа рыла иупхьазартэ икоуп. Уажэазы, анцэа
ицъшьала, ус иахышэартам цъара дыкоуп, аеацъара дта-
насит. Лаб афны даакыдгылацыцхьаза, Нанду уеибга-

---

* Агогика (бырзен бызшэала) – агара, анаскьагара. Амузыка афы цытк
акара иапу атемп ахыхэхэара ауп иаанаго.

ны усзырбаз хәә, илахь ицъымшь лзатәуан, нас иа-
разнак лтаца лтәы дазтаауан. Имыргыкәангы (уи
ианакәызаалак иаргыны дцәажәазом) диабашьуа дала-
гон, итеггы улышьтацаауам хәә. Иара җитүамызт, аха
Милана илбон, иан иеыңнылкылаз акәу, иңхәыс лхабар
ахызымдырытәкьоз акәу, акы игәы ишытхоз. Ишьа
зны ихы-иҗы иныкәшуан, нас иаакәбон, дырөггыых
еиҗаакәшуан, ихәдахьгы иацралон.

Милана лан дышпагәхьяалымгоз, аха уажәы лара
леипш ара дтанасны дынхар еиғзу, уахь, ңсшьара
дахьцоз лыҗхәара нцәазаргы, ңыара хыдкылартак ло-
уны дынхазар еиғзу лыздырамызт. Арахь данаалоз-
гы, уахык-оаха иреиханы инеикәкны илзычхазомызт.
«Ахауа лнаалом» хәә атәы алеитдон лаб. Зеггы зыхкьоз,
лхатца дыҗкьаса ақыҗеи ақалакы дрыбжьамкәә, уах-
гы-еынгы уа дыкхазар лтахын. Милана лаб, иан ара
дахьыкоу мацараз адаггы, ифны, икыҗа ада дхәартамызт.
Инхара-инцыра, хныкәгагас убрагь абрагь ирымаз,
рмандаринатра ду налатқан, зеггы ара акәын иахьыказ.

Лара Миланакы ус акәын. Цыңх Сабина даара
аеышәара калтеит, есышыкәса ңсшьара, җыхәшәтәра
дахьцалоз Железноводск Миланакы дылгарц. Аха Ми-
лана аңсра леалтеит, лабгы лара длыдгылт. Зеггы даара
рыгәкәә еибарганы ауп ишеиңыртыз.

Уажәы, абарткәә зеггы дцо-даауа дахьрызхәыцуаз,
ихьухьуа лгәы ицалан дықан.

Уаха зәыр дыцәазар Милана лаб иоуп. Уи хык
иыызцәә аибашьцәә иңны ашьыбжьышьтахь иааит. Лаб
изы дааргеит ухәар калоит, убаскак аиргхәә ишьапы
дыхгылан. Нанду харантә рцәажәашьтыбжькәә лахаит,
иаразнакгы ддәылкьеит. Миланакы дналышьтаххит.
Агәашәәҗ лаб данынаихәәпш, лгәы нтыңсааит, лыңсың
аоагара лцәыуадафны. Уи дыхәны дааргоз ңыылшьеит.

Аха цкъа даныңшы, илбеит зегъы ршьапы ишықәгылаз. Лаб, аиашаз, азәгъы дибомызт, акгъы иахауамызт, аха данаалывала, ла лахъ дааңшын, даалацәкәысшәа иуит. «Шәымшәан, ус дааңсоуп, – ихәеит наҕ-ааҕ ивагылаз ифызцәа руазәы, – хаха-хымш цуеит лацәааихышь ҕаимтцейжәтеи... иңсишьароуп...»

Амлагъы иакуан. Камыгәгъы акы днамыцхакәатцәкәа дыцәар лтахымхеит Нанду. Акрифонатцгъы уажәы-уажәы ихы имыфрны идәықәлон. «Ахаангъы ацәара фатәык иалоутдомызт, нан Камыгә», – дихыхәмаруан Нанду. Уи дышгәыргъоз лзытәахуамызт, лпазатә, лыхәшәыц уаха ихыбра днатәиан дыцәартә дахьлаз.

Егъырт анцоз реидаратцәкәа афатә-ажәтә рылтеит. Излархәоз ала, Милана лаб имашына акы агхан, арахь иааргартә иҕамызт, шыапыла ицар акәын.

«Иагымхакәа, ианбатәиу, – лхәеит Нанду. – Аҕыц сзаахәозар хәа игәы итамзи...». Милана игәалтеит Нанду абри анылхәа ашәтахь лылахь шеикәыз дшынхаз. «Ҧшзала, дахьымзо» хәа азәы инацитцап хәа дазыңшызар акәхарын. Аха урт уи аха рымамызт. Ифашьомызт рфызә дрыцымкәа иахьцоз даара еитцакны ишамаз. «Дыцәароуп, иңсишьароуп, ида цсыхәа хамазам... Ихәдгылоу ацкәынцәа реихарафык арра имцац, абңьар атәы рыздырам, еихарак атанкпҕеыгақәа, Базуки хәа изышьтоу... Издыруагъы, идзыртцозгъы Камыгә иоуп, – Нанду иахьынаскьалгоз илеихәон иреихабыз. – Уатцәы ашарпаз, атх ишалоу, нтытцрак хамоуп. Камыгә зегъы азирхиеит, досу иҕаитцаша идыруеит... Убри игәы итхон, аха аиашаз дхацәкахауан, ихамукәа арахь даагәит, уахагъы цсыхәа имазамызт...»

Ианеипыртцауаз Нанду дрызтааит дырфагъых, убри антытцрахь иандәықәло азы. Миланагъы, Нанду дызлалдыруаз ала, лпа, дырҕыха хәа шларымхәазгъы, дырхьылыгзарц длырҕыхар ҕалон. Ус анакәха, уаха

лацәааихьшь ҕалтцарц дшыҕам еилылкааит. Насҕы, Камыгә данышьталцозгы, Нанду дырхынхәны акы леихәеит. Убрыгь иан длеипшын, хымҕада длырҕыхарц длыхәеит.

Абас, Нандугы ахасабтә лыртон, уажәы хымҕада лацәааихьшь ҕамтцакәа дыңшуп. Иҕалап уажәы-уажәы дгылан асаат дахәаңшуазаргы.

Миланагы атцх лхылгарц дааҕөымтцзакәа «аңхынра шылхылгаз» лыөуеит. Алпхынрак ақытаҕе, Нанду лҕы мацара илыхганы, ашкол аҕаламтаз Аҕәа даннеилак, лҕызцәа лыкәшон. Дыбзарыбзаруа, амрагы дашәны, зегы лҕәы рыхәо данырбалак, иңьаршьон, аха знымзарзны лхы дахашшааргы цәгәа ирбомызт. «Алпхынрак, аҕеакы аҕөым, аршәы гәхәабымгазози?» – илазцаауан урт.

«Ескимо?»

«Пломбир?»

«Екстрим?»

«Лиафам?»

«Мап, мап!..» – лхәон лара дыччо.

«Избанзар... – адрухәа еицырхәон лҕызцәа. – Аду-неи иаақәыршахьоу иреиңьу Нанду длымоуп... Уи зегы дрыхәшәуп...»

Усҕан зегы ччон, аиашаз, Нанду иҕалтцоз аршәы аҕыза аҕамагы рымбацыт. Лҕызцәа зегы бзиа илбон, лара рацәак дзымбозгы нанду лымшира аназгәарто иаалыңхьар лҕахын. Даргы даара ирҕахын.

Еибашьра аныҕамызгы, лҕызцәа аңхын игәхәаалгон, аха уажәы дшырзыҕоу агәхәаагара атцкыс еихауп. Агәхәаагарагы агәалашәара атцкыс ахәоит хәа лыңхьазон, аха уажәтәи убрыгь азхомызт. Абжьааңны ақәзар, зегы рзы Нанду длызцаауан. Уи лҕы ианакөызаалак акгы лзомызт. Илзарц далагаргы иалцуа-

мызт. Иаразнак лѣацшыларала илдыруан. «Саргы ашпаргалкақа сымоуп, – лхәалон Нанду дыччо. – Шәара шәатцкыс сызлеиҕы, урт рыхәацшра сақәитуп...»

Уажәы, абас иаатҕкыны аибашыра аныкала, зәызыц-сахыз цѣа рыматцәкыам. Цаса, хьахәа-цәхәада издыруеит хәа илыцхьазоз акырза шылзымдыруаз аацшит. Цаса «лышпаргалкақа» Нанду лҕы илымцәахуазтҕы, уажәы акырцъара урт рцәыргара лзыгәаҕыуамызт. Цъара-цъара лыртцаѡцәа дахьреицшхаз кәлеит, рыхәацшыа лалразомызт.

Аибашыра атәы, атоурых азы артцага шәкәкәа рҕы мацара акәым, егырахыҕы иахьырхәоз ыкан. Угәы иаанагарын, атоурых хәа изышьтоу аибашырақәа ирызку ажәабжыуп хәа. Уеизҕы урт зегы аҕакын. Уажәы иара ахатә абжыы аранзаҕы иааѡуан. Лабдугы ландугы еҕа иѡаскьазарҕы, алацш цәҕьақәаҕы хеырцәахьаңап, хазхараҕы хәибабап хәа, аибашыра аицш икоу агыгшәыг баацсы абжыы изацәымцазаап. Уажәы уи абжыы араанзаҕь иааѡуеит. Абжыаацны ага-ҕахь иантагәыргәырлак, Нанду илхәалон: «Шәкәырча итагәыргәырит, ақәа ауеит...» Ақәа анатахыз деигәыргәан илхәон, ианатахымыз – дазгәауан. Цыцх аахыс уахь азынҕы итагәыргәыруан. Ари аибашыра акәын. Уи абжыы мацара акәым, ахатәҕы ааскьахьан. Мызкы ацхьа лбаатәи хаблак саатк агаҕантә бзарбзанла иалахысуан. Аѡнқәа блит, итахаз, ихәыз мацѡымызт. Ацсыжрақәа аныказ, Нандугы дылбааит уахь. Милана лхала аѡны дыкан аҕынтә, дымназац лхәоны, дхынхәны дааит. Уи лхы-лҕы ацсрақәа раан илшәылцоз аиқәареицш икан. Зегы Милана лҕы илхәомызт, хәарада, лгәы тнамкьарц. Даара лгәы иалсыз, итахаз азәы итәы мзакәа илалхәеит Нанду. Ашкол дантаз, ацхын цьамшанцаѡыс знапатәка аус луаз абригадир иакәын уи. Уаанзаҕы илгәалашәон

илхэалон уи махашьахала адауаңшь дшафызаз, аха зны-зынла ахэыцқәа реиңш дшыңхашьоз.

Лара Милана иаразнак илгәалашеит Нанду илал-хәахьаз аеа хтыск атәы: Зны лыбригадирггы ларггы аусура ишцоз, уа ааигәа, зеггы инарылкьшәа инхоз азәы днарыхьзазаап. Уи иан атакәажәи иареи рыма-цара ракәын афны еицыфназ. «Ашьыжь сан лыдунеи лыпсахит... Аңсы дныжьны ңьарггы сызцом, арахь ихәхәо дсымам...» – ихәеит уи, дгьатцәыгьатцәуа. Абригадир даанаңшы-ааңшит, аха уи зылшоз Нанду лыда уафы димбеит. Макьана уи дшацәхәычу, дшымышәхәац акараггы идьруеит. Уеизггы икаитцарыз, длыхәеит: «Хә-ңьамшкгы бзаныстоит, фымшггы боусышьтуеит, быхәхәа...». «Даара хәтыр икәстцон, аха иаразнак издырит сышзымышәхәоз, – лхәон Нанду. – Лара атакәажә дсыздырамызт... Ауаа еизызгарц мацара сзымышәхәеит, атәтын казармаф икнахаз аихахтцәаха иасны абригада аизарахь ианрыңхьо аиңш...»

Аибашьра ахатә анцатцәкьо аеакзоуп. Уажәы дызцаиоу, адунеиаф икоу ахыбракәа зеггы иреигьалшьо абри ахыбра ашә дахьынхытца нахыс икоу, есышьыжь лылаңш ахьынзаназо илбо, еиха илтаху ауаа реиңш илзааигәахәыоу, ишакәым ианналакьыс лцәеижь аиңш ихьухьууа илыхьуа... Акәа, лфызцәа, зан аиартә дамоу лгәыла цкәын, итәцәны инхаз рквартира, хазы икоу луда, лышәкәкәа, лмагнитафон (уи лхаштын, лаб илзааигарц дыкан, дахьымзеит) бзиа илбо амузыка зну адисккәа, дызтаз лышкол – зеггы, зеггы шыоукы дахырбаауан, илцәыргарц, ларггы дыказамшәа картцар ртахын...

Милана лабггы илеишәакәа цәгьоуп хәа акәын дшырдыруаз. Афны, атаацәа рфы ус узизхәомызт. Ихыркьан дгәыбзыгуа дыкамызт, аха бзиа шака ибоз рдыру-

ан. Елкан иеицш армағырма дытқьом, уа Шяхәсна лтәы илоу изеиғхеит, аха дзыргәауатцәкьа дақәшәар, дағыеицәоуп рхәон анацшцәа.

Аибашьра аламталаз зны убас рхәартә еицш ихы мѡаѡимгар цсыхәа имамкәа дтагылт. Амѡадуахьтцәкьа илбаауаз агәарабжьара наҕ-ааҕ инеибанеицшны, акәыкәбаакәа реицш, рхыбрақәа рылахь итәшьшьы игылан ахатәы ѡнқәа мацара. Арт атцыхәтәаншәа нхара иааргаз, цқьа напы хадрымкылеит хәа игәамтцуа иавоу роуп хәа, усқан лаб иихәаз иааназ уажәоуп ианеилыл-каа. Атцыхәтәантәи ашықәсқәа рзы ақалақь зыртәуаз, цстазаара азымтоз, еицыхьхәхәо амитингқәа ҕазтоз ртәы абранзагы иаазеит. Арт аѡнқәа ирыѡназгы, агәарабжьара ахы инаркны атцыхәанза ибжьыртәааны, еицыхьхәхәо еилан иахьа шар хәлаанза. Дара рыда агәарабжьара акәша-мыкәша инхоз азәы дыбжьарыжьу-амызт.

Милана лаб Аҕәа дахьааиз, мчыбжьык аҕаратцәкьа дынхеит, ақытахь дымцар цсыхәажәла имамызт. Аацын-ран, ихы амца акызар арцәаха имамызт, убиаҕара ҕататәы ыкан уа. Акрызхьтцуаз, аха макьана игәғәаз имашьына «Нива» ирхиеит. Агәарабжьара акәзар итәын, еицыхьхәхәо ибжьеибагәа игылан. Миланагы аѡны дыкан, илыцәшәаны ашкол ахь дрышьтуамызт. Араҕагы ишшәартаз ибон, дцаны уеизгы дук мыртыкәа арахь деитахьхәыр акәын. Миланагы ддәылцит. Ишыл-боз лаб ихы-иҕы ашьа ықәшуа, иқәбо, нас ихәдахь илбааны иацрало иалагеит. «Аѡныҕа шәхал, уахагы шәдәылымтын!» – ихәан, ашырхәа днеины имашьына дынталан, иаразнак аус аируит. Лан дааихьыс-еицысит, аха дзыхьзодаз. Уаха иаагмырхазакәа агәарабжьара дбыжькьа аҕынаирхеит. Дшаанымгылозтцәкьа аныр-ба, ауаса реицш наҕ-ааҕ еибарѡит. Иаргы зегы асаба иналарзны, днарыбжькьаны дцеит.

Милана лан лтәык анихәоз лыхьз ала далагон: «Быхьз 38 калибр икоу сшәақь еимғада иафызозуп, – ихәон уи дыччо. – Сабина ухәаргыы калоит Сабринагы...». Абжьааңны еихарак лыхьз атыңан «бара» хәа акәын ишлеихәоз, аха дгәаан данықаз Сабрина хәа леихәон.

Ахәычы акы ицәытәахра уадафуп. Егъа иутәахыргыы, арбагъ заны изгарц иалагаз ишихьыз аипш, атыхәа цәытмыхәхәар калазом. Уртқәа зегъы хәмарран, аха лани лаби ирзымзбазоз рқытеи ақалақы ртәы акәын.

Нанду лтаца лгәацәыхьажәак лхәаны уафы издырамызт. «Аәазәы идамзаргыы, хәычзак сымыш быстааит...» – лхәалон ианааикәшәалак. Уи лқа ақкәын, ацеи, ацәфаншьап димазар даара илтахын.

Уаха, дахьыцәам, Нандугыы лыцстазаара дазхәыцуазар акәхап. Уи шақа атцанакуа хәашьа амам. Мышкымзар мышкы убри шытызхша ашәа лызхәар адунеи лара илтәхон. Милана агәра лгар лтахын ус иагыыкалоит, ма аеышәара бзиа калцартә дахьзоит хәа.

Ус аккахәа арбагъ җәнатит. Ахысыбжь газшәа дытрысит Милана. Уаанза, аңхынра мацара ара данықаз, уажәааны акәым, ашараз арбагъкәа аңфыртуаз дырзырҗыхомызт. Ари алзынрак абыржәааны җызтуаз арбагъ еснагъ дарҗыхон. Уажәааны, егьырт арбагъкәагыы, акәыткәагыы – тахәхәа ианыцәо, иара рылахәхәон. Егьырт арбагъкәа акраамта иацырхәомызт, аха, нас иааиларыңсон.

Иара акыргыы ахыцуан, аха Нанду далакысуа-мызт. Зны-зынла аҗынышыбжьон ашәа иаалагылон, ахы налықәкны аки-кихәа җәнатуан, аха датцакьомызт. «Абзеира ухәозар еиҗахәа, ика-ика цшыыкафәфә!» – лхәон ларгыы лхы нақәкны. (Милана акыркырхәа дарччон Нанду илхәоз.) Иаргыы, ицегьгыы аҗәаибытан, ицегьгыы абжыы өтганы җәнатуан. Нас аҗәаршәшәан, иаахьахәны адәахьы

ицон. Уа иазыңшыз акәтөыңсагыи нашътеибахәон. Иар-
гы «кәы-кәы-кәы» хәа даара агәы иахәан акы ахәон.
Агәы иахәазгы Нандуи лареи еибырхәаз акәхап хәа
лгәы иаанакон Милана. «Иахәазеи, иахәазеи, Нанду?»
– дтцауан лара, аччара дакәытны. «Абри бматә хәычы
ашәахәаразы баргы саргы ихаңылго дкалоит ахәеит...»
– Нанду ларгәа напала лывара дадкылан даалырғәгәеит.
Еснагь еиңш иңьалшьон уи лнапы шака иғәгәаз. Агәра-
гы лгон Нанду арбагь иахәоз шеилылкааткәкьоз, лара
илхәалон аиңш, уи лареи рыбз шейвтәз.

Уи мацарагы акәым, абри аштә икәны зшьапы аа-
ихызгоз иаарыкәыршан иказ ашәаңыңьаң – зеггы ла
лбызшәа рахауан. Иара, ззыжкәа ирцәыңхашьошәа,
аккара итәтәахуа, зыбжыи мырдукәа ицәажәо ицоз
акәара ду, ари ахаблағ Гәыбзыг хәа изышьтәз акынзагыи
амч аман Нанду лыбжыи, лбызшәа.

Милана ашырхәа лиарта дныкәтәеит. Нанду уажәшьтә
хымңада лшьапы дыкәгылахьеит. Лычкәын ирғыхара
иаамтоуп. Дцозар, уажәнәтә ддәыкәымлар дагхоит. Аха
иан дылмырғыхар азин лымоуп, ифызцәа анцоз ирхәоз
ала. Ииашоуп, ирхәоз зеггы ианыңшуан иара уа шака
дәтахыз, уи данрыцу шака ргәы гәгәаз. Нанду лычкәын
уажәи ицәаңсымта акәхап, дырғыхан, уахь длышьтыр
аума... Еиғъами изхара дыцәар, иңсишьар, иааиуа
ажәыларағ еихә илшо дкалар? Аха ифызцәа иахьа
ашарңаз, атх ишало ицароуп, уи збоуп, хнырхәышьа
амазам. Зеггыи еибганы изыхнымхәыр калоит. Аха
Нанду лңа дылмырғыхар азин лымоуп.

Милана дахьышьтәз ахь еснагь ивтцраан иказ ашә
дывтңыңшны илбеит Нанду луадағ ацәашьы тааза ишак-
хьаз. Ддагылан, уаха аееилахәара хәа даламгакәа,
алзынрак иныкәылгоз, нанду лнапала илңаз аласәтә кьағ
налхалырңеит. (Лара арахь данаауаз пхнын, маңәаңха

шытылымхзеит.) Ари акъаф алзынрак иаалшәылымхзеит. Иахьыпхаз азы мацараггы акәым, Нанду лнапала иахьылпаз, лыффы хааза иахьахыз азггы. Убасшәа иказ акы дахьзаны изылпеит лпаггы. «Ауаңбақ стоушәа ауп сшыкоу...» – ихәон уи, данаадыххылоз, лхышла аанкылан дагәзуа.

Милана дахьыфәгылаз дыңшын. Ианаамтамыз дцәыртцыр, дыбжаңалар лтахымызт. Иаалырқбан лыфныцқа зеггы трыхтшьяауа иалагеит: лаб изы дшәон. Ғыц еибашьра дцошәа. «Сан,бызмырцәозеи уаха... – ибжыы геит убри аамтаз Милана лаб. – Аҳаҳаи, акы хьаас икабымтан, зеггы ххаагоит... Анцәа даххылаңшуеит, гәнаҳа ҳацтам...» «Илыңха-игәыңха ут, ишәыт зеггы!» – харантәи лнапы ыргьежьюа, егы лнапала ацәашьы кны даацәыртцит Нанду. Уи лыөшеилалхәарыз ләеилалхәахьан. «Ани анкьатәи бфыза ишпалхәоз, шәара шәызгаша сара сигааит хәа акәызма?...» – иарггы деилахәа-еилаца, иавтоматггы ихәда иахшыны дгылан. Миланаггы ашә аалыртын, уахь днеит. Лаб ихәда лчынахылшыыр лтахын, ахадамхатцәуар, иарггы игәы лырцшаар хәа дшәеит.

Милана ларггы иңьалшьон абартқәа рхала еилылкаартә рәахьықартцоз. Уеизггы, уажәраанза зтәы зынза илзымдыруаз хьаақәак, амцабз еипш иналыцрасны цытрак рышьтра ныжьны ицон. Абра, лабацәа рыфнаґаґы, Нанду лґы, лыпцтазаара имиасзо пхынрак аипш ишымфасуаз, хәыцы-хәыцла ахьтағ афәлеит. Аибашьра еибашьран, зегынңьара иназон.

Зеггы дара роуп, лаб лгәы издун. Нанду дышлыхшаз, дшылаазаз дықан. Зеггы иара избейт. Уажәы иан днеины длырґыхар, дзыкәшәо здыруада, нас лхы иавылбо, лымала лчылзымшыуа дықәнархар алшон.

«Барабызмырцәозеи,уибзиоупаха?...– дналыхәаччеит,

лара лахь дмааскьакәа. – Уажәшьта сыццакыроуп, аша-
ра пытк шагу уа сыказароуп. Урт чкәынцәа бзиақәоуп,
ашәара захьзу рыздырзом, аха апышәа рымам, акгыы
злам азы рхы тадырхар алшоит...»

Нанду имџаныфа зталцахьаз ихьатрагыы уа ихиа-
ны икан, иаашьтихын, ифынеихеит. «Снаскьашәымган,
итцасым, – ихәеит уи дааччан. – Сыхәмарзом. Ари
аџымш рыла схабар кастоит. Аракагыы шәгәышәеанны
шәыказ...»

Даргыы иажәа џбарымтәит. Нанду харантә лна-
пы аалыргъежыит. Иаргыы ддәылцны атх дналалейт.
Пытрак ус игылан рџыцагы. Нанду ларгъа напала Ми-
лана лывара дадыргәгәала дылкын, ларгыы лыџнуцка
акы аееизнагон, уи закәыз иагылдыруан, иагылыз-
дырамызт, хәычы-хәычла лгәы итачуан, лыхәламшәы
итачуан. Лымч ақәымхакәа лыхәламшәа итыџыр хәа
даацәшәеит. Итыџшаз закәу ахәара лцәуадаџын,
аха ашәазар лтахын. Лара лгәы излаанагоз ала, зе-
гыы ирахахьоу ашәакәа иреипшым, аеа бжык зхоу
ашәакәакгыы ыказароуп.

«Бара сбыкәыхшоуп, амца еикәахцап, ашарцаз ихь-
шәашәарахоит, – лхәеит Нанду. – Амца хәшәуп».

Амца хәытаҳәхәашәа икан, кәастхала Нанду ианаа-
хәытцылшьшьаа, апыргқәа шапшапуа иаалырцшит.
Ииашан, ихьшәашәаран. Март еаанынза апрель
гәхьаанагозар акәхарын, уажәыгь иалапсны иакын.
Нанду амца иаразнак илыцгылон. Зхы еиџактәыз
еиџалкит, рапхьа иакәтатәыз ақәылцеит, иаразнак-
гыы еибакит. Ауацакгыы нтылашааит. Милана иа-
разнак игәалтеит, Нанду амца еикәылтонатц, амџкәа
ахьышьтылхуаз, иахьеихәлалтоз лнапкәа штцыс-
цысуаз. Лнапкәа рхалагь ракәым, дшеибакыз. Уи
ахьта дакны, ма лықәра азы акәмызт. Лара Миланагыы
дырџагыых лыџныцка трыхьтышьауан. Ларгыы ахьта

дакны акөзамызт. Изакейтөкөз, иапшшөыз, иабжызыз лыздырамызт, аха хара-харантө акы ацөакеицш ирыкөшан иказшөа лнарбон. Абри ахөыштаара, абри амца, абри аөны ашта, абри адунеи иахызбаауаз.

Амца анеибак, абжыы анарга, ианрыншы, мацк акара зегы рханарштын, итанагалашөа итөан. Рыцсгы ааднар-геит. Милана дазызырөуан амца абжыы, зны ишеихахоз, зны ишазоз. Уи ишөартаз бжымызт, иара атөала ашөа ахөон. Лара илдыруаз амелодиакөа ракөымкөа, иара атөык ахөон, иара мацара атөык.

Лара илтахытөкөз лзеикөыршөомызт. Ус акы леа-назылклак, абжыы ахалтарц даналагалак, ла лыбжыы илимнахуан. Уи захахьаз рахь иаразнак иазөлымхахаз Нандуи, аскрипархөаөи, уи иан ачымазаөи ракөын. Милана зныкымкөа илахахьан Нанду лыцкөын ишиал-хөоз: «Ахөыцы шьоуку ддырба, ашөа атөы здыруа, уи ахьиддыртө дтөца, даара абжыы бзиа лхоуп...». «Иш-цакахцари, бтөца уи дхакьымхароуп хөа леаөыл-шьаауеит...» – атак кайтцон Милана лаб, иаргы даарак дазахатцөто дшыкам мөашьо.

Нандуи лареи ашөа еицырхөон. Ажөлар рашөакөа рыдагы, Нанду илыман бзиа илбоз егырт ашөакөагы. Иреигьалшьақөоз иреиуан «Мой костер в тумане светит». Абри анеицырхөоз Нанду лзы иныхөан. «Сыцсөыхыө хөыцы», – даалгөйдлыргөгөалон уи лгөы илзамырхөо.

«Уажөшьта быцөеит, бнеины бнышьталан быцөоит, – Нанду лыбжыы даалнахит Милана. – Бгыл, ибыхьша сыхьааит...» «Бара, Нанду?» – Милана ацөа лықөа-хьатөкөан. «Саргы сыцөоит, нас аусқөа хөмоуп, ишаанза хөпсы хшьароуп».

Милана, днеины даннышьтала, Нанду ахыза лықөыл-цонатц лнапкөа ахьылхьысуаз ихааза лгөы ишықөыз иа-разнак дыцөеит.

Милана иаразнак дѣыхеит. Аденцьыр асаркьаблақәа тыцьцьаауан. Еснагь еицш ацшашәшәы зхылтцуаз, ишаара иаахьаз ашәапыцьац рыбгы амра алцхан иахьааиуаз ашәахәақәа зса-зсон.

Ас еицш аан абжьаацны аиартә л҃еылалырхон. Уи Нанду аеыршышра хәа дашьтан. Нанду уи аамта лхаштзомызт. Лышьтыбжь мыргазакәа дааины, ашьар-шьаф ныцхьаршәтны, лацхьа дныкәтәон. Адәныка зегьы афәқәа – ашьац, аутра, ахш, шәла иртәны есышьыжь илзыкалтоз ағәазалқәа – иарбаныз уи зыффы хаа ныкәлымгоз. Аффы ссирқәа убаскак шыказгы, урт ирылазуамызт, еснагь ҃ыц изәзәаз, лхахәы еилырфаца излатакыз лкасы аффы. Уи иатцыцшуаз лхахәы икәашза ишлан, аха макьана ижәпан. Лхы-л҃҃ы ианыз акачырақәагы, лнапы иалцшуаз адашқәагы макьана дажәит-цәкьа хәа лзухәартә дкарцомызт.

Милана даазырәит: ганкахьала зегьы уажәааны ишыказ икан. Аха абжьаацны, есуажәааны, рашта иачхынгаз, рымхурста нахыс, лбаа Гәыбзыц азыжьқәа зтацәахны иамаз абнара цәажәомызт, ашәа ахәомызт. Знызынла иналаршә-әаларшәны, ишәацырхацуа цсаатәқәак рыбжы ахьдыргалоз умхәозар. Акәәка игоу амәаду анымәахыц, аамәахыцынтә иааәлоз, еиха-еиха иааскьаз абзарбзан хысыбжьқәа рнаәсгы, иара автомат хысыбжьқәагы рахауазар калон. Насгы, уахьынтәи ишәакьаны арахь иаазгы рацәан.

Амзақәа еихалазшәа имцазоз азынра, асы, атцаа иаркарахьаз, абас дынтахан дахьыцәаз лыцсы лнаргеит. Аха данаахәыцқәа, абас лыцсшьаны, лгәы хтны дахь҃҃ыхаз, зегьы рылымкаа абри афыза анасыц а҃ьама лыбз иахьнықәсыз, лхы ахылбаауа далагеит. Ашырхәагы лиартә дныкәтәеит. Лееилахәан ддәылцит. Абрахь данаауаз хыла иалхны иаалгаз, абра мацараз илтахыз, ацьыба рацәа змаз, излазоз лыцкы, тбаатыцәза икан. Нанду-

ггы дыхәмарны, бшуқбат хәа дашьтан. Ианаалгатцәкьаз, цқьа илшәыломызт, насггы ара азы икьаҗцәан, аиргьхәа лшьямхы инықәсуан. Уажәы аураггы лшьямхы иа-хысуеит. Уаанза аңхын агьама акәызтггы илдыруаз, уажәы азын агьама лнарбеит. Азын цәгьахатцәкьеит, еснагь зеггы ирыхьзоз Нанду уажәы дахьзатцәкьомызт. Алзынракггы даалыдымшәакәа длыдгылан, Милана илылшоз аалылыршәшәан длыцхраауан.

Раңхьатцәкьа ирласны дааңсон. Ахәылқаз ауацьяк дахьныхәтәтоз, амца шаалыншлак ацәа лықәхауан.

Атцыхәтәан Милана игәалтеит, зны-зынла, Нанду лылаңш лыдхалан, дыхтакны дышлыхәаңшуаз. «Анбыз-ха, бара, сымш зысташа, баб еиха биеиңшхо балагеит...» – лхәеит Нанду уи Милана ишгәалтаз анеилылкаа.

Амардуан дналбаан, дышиашаз ашьяц днылагылт. Арахь аҗашәшьяларахь азаза мбацызт. Бшьяпқәа азаза иабылуеит хәа итцегь данхәычыз Нанду ианлалхәаз иа-анагоз лзеилымкаазеит. «Нас бшьяцәкьарабжьарақәа брыфо балагоит...» – лхәеит уи, илзеилымкаауазшәа анылба, «ибжьынбаалоит» лхәарггы кәмлози, аха еснагь еиха илызмышьяша ажәа лыңшаауан. Уажәггы Нанду илзаалхәаз акалош җәагақәа лышьялтеит, лгәы дамы-сырц.

Шьябжьяараңнын, амра макьяна апырпыл еиңш ицамхацызт. Милана ашта дықәлан лҗыналхеит. Ашта уахьынтшәотцәкьа иалагоз, хыхь акьякьяарантә, акка-ра ақынза илашьятыз анаара абжаггы этцазкуаз лүтра ду дынтылбааит Нанду. Хыхь акьякьяараҗ илымаз аитахатәкәа рфеида арад тбаакәа дрыбжьатәан. Уа азы илымаз асқам хәычы дықәтәан. Лыҗтаңкәымкгы лыцламхәкәа ирытцыргәан. Уи, хәарада, дмыцәазеит. Афеида аҗггы уажәы уеизггы-уеизггы кәтатәы ыказам. Аакьыскья ауп Нандуггы ларггы ирашәаны ианалга. Уи напыла, нацәкьярала ауп ишыдрашәо ақынтә, Милана

уажэыгь хэмаррак илзеипшыи. Насгы, уи иафэнацы Нанду алакэкэа анылзеиталхэоз ыкан.

Итцегь данхэыцыз илзеиталхээз алакэ лгэалашэацыпхьаза лхала дыччоит. Илызкын азэггы изымтцаазакэа аштэ зхала итытны ицаз азгаб хэычы. Уи абна дыланагалт, дкыалейт. Данкыала – лыбжы рдуны атцэуара далагейт. Атцэуабжы захаз амшэ аацэыртцит: «Мышэ, Мышэ, сшыап тат хэычкэа уфома, снап тат хэычкэа уфома?..» – дахытцэуаз иалатцан дтцааит азгаб хэычы. «Бсыштыалан баала, амца бсырбоит, нас бызтцаарагы атак быстоит...» – ахэейт амшэ. Амшэ азгаб хэычы днацшыны лыфыны лбартэ днанагейт. «Аеазны, азэггы иамхэазакэа аштэ бтытны банца, бшыап тат хэычкэагы сфоит, бнап тат хэычкэагы!» – ахэан амшэ, абна инылабга ицейт.

Иара афеида арашэарагы ускан ирласны лгэы акэфыгыуан. Нанду иаразнак игэалтон уи. «Ибахауоу, акэчаракэа еибархысууа бызфыртуейт, быгэхьяаргойт, – лхэон уи. – Бца, хрыгк нарылацса».

Аха сынтэа Нанду знымзар зны ус лалымхэейт. Избанзар, арашэара иалгатэын. Нас айтэахара иалагар акэын. Ахэмарракэа нтэейт. Зеггы усхейт. Ацстазаарагы ахэмарракэа рацэаны иканацсейт. Ларгы ддухейт.

«Бгылама, быхыша сыхыаит...» – дфалытцацшит Нанду, Милана аутрахь дынталан даныналыдгыла. «Мышэ, Мышэ сшыап тат хэычкэа уфома, снап тат хэычкэа уфома?..» – мацк иадамзаргы лгэалаказара аалгар лтахын. «Бнап тат хэычкэа цыацыхейт, банду дыцсааит, – лнапы аанылкылан аштэ аалшышыит. – Ацбабаа басыргейт, сара ипсыша...». «Сара сызхаратцэкы сыцэейт, уажэшты бара быцэароуп, Нанду. – Лхатагы ицалшыейт ас днакэыгэгэан иахыылхээз. – Хырцашы змам акрыказар исакэ, сымч акэхойт...». «Бхэы катцаны итагылоуп, акрыф, шыыбжыаахейт. Еибашыагы еибашыуейт, аха атылгы

ҫәғәзароуп, – лхәеит дахыхәмаршәа, лажәа ҫбамтәкәа дҫагылан, аутра итытны аҫныҫа рҫанынарха. – Сара пытк хысҫәатҫәҫбап... Аҫакәажә сбыҫәкахар атҫкыс... Бара бгәы бмырҫыҫын, ашҫа бтытдынҫы шыаҫак ҫабымҫан, акәымзар ибымдыруеи...»

Дналаҫысны пытк днаскыхан, деиҫаахыхәит: «Исхаштыз, Орыхә ахыара аеазнажит хәа сыҫоуп... маҫьянаҫҫәҫа иаамҫамызт, аха уажәы рахәҫы уааҫы адҫыл рыгәоит... Иара шыббахыоу иҫазам, ааигәара бымнеин, ибзыҫҫар ҫалоит».

Нанду лҫатҫахҫааҫы акыр ирыҫахан, аха Милана лыфатә ҫыара акы аҫылмырхаҫызт: шыжыла, еснаҫ шыла иртәны илзылжәуан бзиа илбоз ачаҫәазалҫәа, ахырҫәи аҫхеи нарыдырҫылан, иахыаҫы убастҫәҫа акәын.

Акранылҫа аҫны дзымтәеит: афымҫамҫ усҫы иҫамызт, ателевизорҫы... Лмагнитофон лаб аагара дахымзеит... Адәахы дандәылҫ, апрель мшы каххаа иҫан. Шыбыжы нхыҫәәахан. Ахауа ҫҫан, угәазхара иузылбаадомызт. Шытыбжы мыҫхәы ыҫамызт ҫыарҫы. Абнараҫәа рҫнытә иналаҫса-налаҫсан ҫсаатәҫәак рыбжыҫәак ахыгоз умхәозар. Абжыааҫны акыр илаҫәны ашҫа иахыҫраауаз, аҫәарти акәҫараҫәеи зыҫәшәоз ахышыҫәа («Воздух!» – ҫылҫлон зны-зынла Милана), уажәы акыр рҫахараҫны, рыҫсы заны акәын ишахыҫраауаз. Еиҫа зымчыз, еиҫа ишәартаз акы ахыҫша рҫын, егырт, ҫаса аҫәатҫа иҫеибамыргылоз еиҫа еиднаҫылазшәа, еизааигәанатәызшәа угәы иаанагартә иҫан. Убри зегы Миланаҫы датҫанакуан. Уи Нандугы дшатҫанакуаз лдыруан. Уаанза лхахы имааиуаз азҫараҫәа лаҫхы иааҫҫылон. Иаххәап, Нанду знымзар-зны лгәы иаанагахыоу: абысҫак аҫыбаа схы изасырбозеи, сара схаҫа ҫатҫак сызхозар хәа. «Абра быезыҫәыбшыуазеи, быҫкәын Аҫәа

дыбзиахэха дыҕазар, – рхэалон мызкахыы знык-ѡынтэ илтаалоз, лыуацэақэак, ма цасатэи лѡызцэақэак. – Была траа, бхалазатцэык?..» «Избан схалазатцэык, сыѡнысгэара ыҕазар, истаху зегыы рыцсқэа ахьахылацшу, смаца, илыхыша сыхьааит, есцхынрак зегыы ара дсымазар, есмчыбжыы сыцкэын даауазар, анцэа дысхылацшуазар, ихышыьаргэытца сакэыхшоуп, сышцазатцэу сара?!» – ус зхэоз ахэгы-афгы иаакэлыргыломызт Нанду.

Аштэ иахьазеиҕараз игылаз атэатцла абгыы шылнагаша илнагахьан. Зныказ днеин уи амцан игылаз асқам днықэтэеит, аха цьара дызтэомызт. Ааигэаратцэҕыа дымнеикэа Орыхэ лбарц лызбеит. Уи ибзиан дадыруан, абжьаапны ааигэара днанашьтуан. Аха Нанду баша илхэомызт, уажэы ауаа еилнахуазар ҕалоит хэа. Аказарма ашэқэа зегыы аартын, Орыхэ ахьтакыз ада. Аказарма ахата еитцыхэхэа акыр иаун, еиѡкаа-еиѡкааны иҕатцан. Нанду дазыгэдуны ишылхэоз еипш, лцэа инапы ахыы ацссон. Лара излалхэоз ала, уи иаб, Милана лабдугыы убас дыҕан.

Хыхь акы анлеиуаз, ианыхьшэашэараз рырахэ зегыы ара иакуан. Зегыы ртыцқэа рдыруан. Уажэы итацэын. Аапын афа хаан, зегыы ишаашаз уи иагон. Акэытқэагыы еилаѡфы аказарма анхытц ахэыста итан. ѡыжэк ирымаз рахь, руакы макьана ирхьон.

Ажэқэа рзы иҕатцаз аиѡкаарақэа руакафы итэан Орыхэ. Нанду ирхны инаганы иамтцалтахьаз ахаскьын иакьымсзакэа ус ишьтан. Ахэыжэ аҕьахьан, арахь ихаз аварагыы цырцыруа иҕан. Милана даавагыежыын ацхьаҕала илбартэ днеит. Иаатрысшэа ахы ѡышьтнахын, зыштцақэа рахь итыҕацшыааза иҕаз абла дуқэа тырпыжуа иналыхэацшит. Аблақэа тынчмызт, лнеира рацэак ишатахымыз ааныцшит. Арахэ хьарыдара ицоит, бла иахьамбо, аха ари арахь иааит. Нанду лнапы иахьашьцылахьоу, лыгэра ахьынзагахьоу ацсабара атцкысгыы иеигэыгуазар акэхап.

Милана дацәшәазомызт, уахь дҭаларгыы ҕалон, аха Нанду лажәа лзеилагомызт. «Орыхә, Орыхә, умшәан рыцха, – лыбжыы нақәлыргеит уи. – Умшәан, зеггы ара хаҕоуп, Нандуггы уажәыцәҕа дааиуеит...»

Лыҕсы заны Нанду дахышыҕаз даныныџнала, уи дҕыхахьан. Лцәартә дықәтәан. Милана лгәы нтыҕсааит, иаалырҕыан шаҕа дажәыз анылба. «Бгәылџрны ишҕабызхаи, сыҕсы быстааит», – лхәеит уи даалыхәаҕшны. «Макыана бызҕыхазеи, Нанду?! – Милана лгәы иалстәҕеит ас ирласны дахыгылаз. – Бычмазаџхар ишҕахаҕсыхәо...» «Исызхеит... Хаҕхыаҕа уахашаанза сымоуп...» «Иҕататәу сара исабхәар иҕастартә сыҕоуп, сыҕшқазам шыта...» – Милана иаҕбааҕыалшыеит ас баҕбаҕа Нанду дахылацәажәоз. «Еицыҕахцоит, хәгәгы еибарҕыҕрым...» – дыччо дџагылт Нанду.

Орыхә иҕанатцаз збоит хәа дандәықәла, Милана длышҕтамлеит. Дырџагыых илбарц лҕахымхеит ашыа зыхшыла иҕаз уи аблақәа. «Арахә шыҕсуа аздырзом...» – лхәалон Нанду. Уи насыҕзу инасыҕдароу Милана лыхшыџ иазыҕҕомызт.

Апрель мшы антәара иаҕын. Ажәџан ашҕахь ихәы-тыҕхо иҕалахьан, амра «ашьталарта» азнархион. Иҕхацәамкәа, ихьшәашәацәамкәа цшала иқәҕсычхауан амш. «Уаханза иагоит! – лыбжыы лыргеит Нанду дхынхәны дахыааиуаз. – Ишылашаз еилгар еиҕын... Нас аҕарта хцәаџома, акраадыруама, еснаҕ уа узадгылом...»

Нанду агәра ганы дыҕан Камыгә иџызцәеи иареи уа-ха иахымгакәа рхабарк ҕартцоит хәа. Ианааилахәла, Милана ишылбоз лылахь еиқәылтцеит. Уи лзыцәахуамызт. Милана дылзымцааит, избанзар, лыцкәын изы шакәыз лдыруан. Нанду амца ааихәлалтцеит. Миланагыы дцо-

даауа лаб иѡызцѡеи иареи ихны инрыжъыз амѣы
гѡйдкылақѡак ааганы ауацъаѣ аварахъ ишьтѡлцеит.

«Ажѡ зынза иаххаштит! – Нанду афонар амыркыкѡѡ,
даара дзеицахауаз спычкаки иареи аашытѡлхит. – Бара
ара быѣаз. Мацк сынхозаргы бдѡылымтцын!»

Нанду данца Милана лыскам лаѣ амцахъ днахеит.
Ихѡлеижътеи дырѡагыых лгѡы трыхътшьаауан. Нанду ир-
ласны даар лѣахын. Лхы иадлымбалацызт, аха дшѡон.

Ус инытцѡ-аатцѡны дыдратцас быжъқѡак ааѡуашѡѡ
лахаит. Лгѡы тыцсаауа ллымѣа нкыдылцеит. Еитѡлаха-
хит. Иахъа зынгы итцѡны иаѡуан. Уи итегъ ихара-
зар акѡхарын, аиргъѣѡ акѡын ишлахауаз. Лара акгы
анылымѣѡѡ, Миланагы Нанду лахъ илмырзеит. Уажѡы
иааигѡаны иаѡуа иалагеит, иааихмырсыгъзакѡѡ. Дѡатц-
ѣан, дындѡылѣеит. Убасѣантѡѣѡа зынза иааигѡаны
инеишьтѡтца-неишьтѡтцан апжѡабжъқѡѡ геит, лбаа абна-
рагы амца ѡахъеит.

– Нанду!!! – лыбжы лыхѡлашѡѡ фылтит Милана. –
Нанду!!!

Аказарма ахахы цъара алашьцара ѣаза илбеит.
Милана дшѡаны лгѡы тытцны ицон, Нанду лыбжы ла-
хар лѣахын. Аказарма лхы ақѡкны дыѡны лѣынал-
хеит. Апжѡабжъқѡѡ гон рѣѡыста аѣынза иаагзаны, ѣѡѡ
абна амца ацран. Милана аштѡ абжа ааиѡылшахъан,
иааигѡазаны цъара итѣѡацит, аштѡ зегы аақѡлашеит,
ахауа амца акызшѡѡ. Ларгы, дышьѣѣаны дцаны дѡахаит.
Аха дацытѣѣан дгылт. Убасѣан Нандугы лыбжы лахаит.
Уи дыѡны лара лахъ дшааиуаз аѣара лдырт. Уажѡы лшьа-
пы дықѡызѣѡаз инашьѣарххны итегъгы иааигѡаны
ѡѡаки пжѡеит. Ларгы дышьѣууаан ддѡықѡлеит. Ари
апжѡара амч ауп илысыз. Дырѡегъых Нанду лыбжы
ааигѡазаны илахаит. Иагълахаит, нас, хѡызба цъарыла
лѣы иѣахырѣѡазшѡѡ, иаантѡеит.

Лыхдырра еилгамкәа ихынхәуа ианалага, акы дша-
цажъыз мѡашьѡ аеырцысра лцәыуадафын. Насгъы, ҕыц-
ха дахькажъыз ларгъанап убас иѡаскьаган дақәжъын,
ацсың лагаѡагара лцәыуадафны. Еиха иссаз, аха еиха ир-
лас-ырласны ткәацыбжьқәак гон, ағылѡа афѡы ықәчын.
Хәыцы-хәыцла лыхшыѡ ааимыггеит: акы игәғәаны еи-
бакны абылра иафын. Гәғәала еисины иказ ларгъанап
илулак иаалытцылгеит. Иахьытцылгаз ибаазажжыраза,
ицабуа акы иѡылашышъит. Иаразнак илдырит уи закә
баазатәыз – ашьа!!! Лара лакәзар излытцуаз, икылка-
ан цъара акы лыхьуазаарын, лхы тууа дықан, илыхьу-
ан, аха цъара баѡццәак злоу, ихәу, игәғәаны ицәкьѡу
длеипшмызт.

Илытцылгаз лнапы ашьац иаларцан, деихѡ мацара,
дызцажъыз дацытцит. Иаалыкәыршан илашан. Ибылуаз
ақәкәахәа иткәацуан.

Ибылуаз аказарма шакәыз лгәақәышраф иааит. Аха
макьана убаскак лхы тууа иқан, зегъы еизакны азхәыцра
лцәыуадафын. Зны цшыынацха, нас дышиашаз дѡагылт.
Даагазеазит, аха лыҕенылкылт. Лнапқәа данрыхәацш –
ашьа иаганы иқан. Иаразнак даахьацшын, дызтыцыз,
хыхь илықәыз ахь днацшит: уинахысгъы дшықалаз еиҕа-
хәашьа амамызт, избанзар, уи аѡыза збаз уа дыцсит.
Инхаз аеазәын. Абылра иафыз аказарма ашҕа зегъы ар-
лашон. Милана лацхьатцәкьа, лхы аѡада ирханы, цсы зла-
мыз лнапқәа нақ-аақ илывыхәхәѡ ҕыцха ашьа дылажъын
Нанду! Иқалаз шықалазгъы убартә иқан: атцыхәтәантәи
ацжәабжъы, Милана дышьтууаа дѡышьтнахуан, лкаҳамҕаз
дахьзаны дхылѡеит. Лмаҕа илаахаран иказ зегъы лара
илаахеит, инылкылеит. Ицжәаз абзарбзанхы аҕеыхақәа
лылымкьеит, акәылзы даѡызахеит. Дара ана-ара
лызқәа иалыхәхәон. Лара усқан дызлахылѡаз лнапқәа,
илапыртцәцәаз амцәыжәѡақәа реипш, ишьаартцәыраха
ашьац илан.

Убаскан илахаит Милана лыхәхәабжь, уи убас итѣеит, аанкылашьа амамыт, лара леиха амч аман. Уи еизаны икеижьтеи акраатцуан. Раѣхьа Нанду лымшираз ашәаны, уи дшылзыѣаз зегьы иацѣаражәхәәны, аетѣақәа кыднаѣауа иѣаларц атахны; нас, еибашьрахеижьтеи лыѣнытѣа зееизызгоз, макьана цқьа лгәеилгара иазышьтымхыцыз, лыбжьахьы иазиамгацыз, инагзаны ихиамыз – абри илбоз, дзықәшәоз еизнажит, лыбжьы амч анаѣеит, ахызатѣ еиѣш иртәаны агәыцә итәнацалт, иагътнарѣеит. Уи реиѣшмызт апсрақәа раан артәаахәа ахәса ирхылѣуаз ахәхәабжьқәа. Ҷык-бзык иазышьтымхыз, лдунеи иазымкуаз агәырѣа абжьы акәын уи. Ауаѣытәыѣса игәы тызшьаауа ахьаа иагәақашәан.

Акыр збахьоу, акыр заѣахьоу арт атыѣқәа ари аиѣш ахәхәабжь рмахацызт. Иқәаны илеиуазар аѣба арзсон, иѣшазар амшын тганы ажәѣан иатәнаѣәон, имцазар, азгы цәырпызшәа ажәѣан кылнаблаауан.

Ақытә иалгазан иѣаз, хыла аказы имнеиуазар уаѣы иѣархасыртәмыз аштә иқәѣыз ахәхәабжь ақытә ду ахи атдыхәеи зегьы иахьзеит. Ираѣахьаз хәхәабжьык иахамыз абжьы аханы. Ихәхәәозгы дышқәыѣшзазгы ахәон уи.

Дук мыртыкәа хара, итцегьы ааигәа иѣаз хәсеи хатәеи ааизыѣѣит. Иааиз зегьы раѣхьа ирбарц иртәхыз ихәхәаз лакәын. Лара уаѣа акгы лхәазомызт, ашьеи алагырзи лхьыкәкәа дгылан. Зегьы лыхәхәабжь иахәахьан.

Нас инеин, Нанду даашьтыхны аѣныѣа дыргеит. Милана дахьгылац дгылан макьана. Абылра иаѣыз аказармахь дыѣшуан. Уи ахаѣа еилаѣахьан, аха макьана иалѣьоз амцабз аштәгы, анхыт иѣаз ахәстагы арлашон. Милана акы аалгәалашәан, убас дытрысит, ихәахәажьахәан иѣаз лцәеижьы зегьы ихьухьуа иахьзеит.

Убрыгъ усыл имкыкѳа аилабылра иаѳыз аказармахъ лѳыналхеит. Аѳсы аѳныѳа дназгаз уажѳы ла лаха рымамызт. Дгѳарымѳеит.

Аштѳа аѳынтѳи уахъ узлаталоз агѳашѳ ѳѳаѳѳаза иар-тын. Аилабылра иаѳыз аказарма лылаѳш нахылгеит, аха уа уажѳыштѳа ашѳѳѳа ахъѳаз узеилырго иѳамамызт. Алада, абнара аѳынза илашьѳыз аѳѳыстѳа лылаѳш нахылгеит. Аакъыскъѳа Нандуи лареи аѳѳынѳъ ахъырблыз ана-ара иубон. Аѳѳыстѳа атѳыхѳахъ, алѳа злачыз, абна иазааигѳаѳѳамхакѳа еиѳхъытѳа игылан рыжѳѳѳада, ахырѳѳѳаала, агамлаѳѳа. Уртѳ атѳаа иакъызшѳа акѳын иш-гылаз. Аказарма былуан, абнагъы ахъѳѳыѳѳаз аѳынтѳа ирласны иѳыѳѳѳеит, аха алѳа ылачын – уаѳа ѳартѳа рмо-уит. Алабжыш зхыжылаз Милана лылаѳш аѳѳстѳа ахи атѳыхѳеи иахылгон, еиѳахылгон. Ус лылаѳш аѳѳшѳеит уи... Орыхѳ.... Игыргыруа иадгылаз аѳѳыс хѳыѳгъы! Нанду дахъзеит уи ахъѳакъыз ашѳ артѳа, агѳашѳѳѳагъы алыртѳит, зегъы рхы иахѳарѳ. Лара Милана лѳахара ал-лыршомызт Нанду лыѳсы ѳанатѳы, абзарбзанѳѳагъы, аѳа имчгъы, аѳѳабара амчгъы азхомызт, изылиааиуамызт...

«Аи, нан, нан... – Убасѳан Милана лааигѳара илаѳаит азѳы лыбжыы. Ари Нанду еиѳа илзааигѳаз, еснагъ илѳаалоз лѳыза лакѳын. – Быхъша сыхъааит, быхъша сыхъааит... – ашьѳа зыѳѳалан иѳаз лнапы аанылкылт уи. – Бара ибеиѳшу дызѳынхаз Шъамсиа акгъы лмыхъзеит, Шъамсиа бзиа, Шъамсиа ду...»

Нанду лѳѳа-лжыы зегъы рыѳѳаны аѳѳыхаѳѳа алан, аха лхы-лѳы ѳѳъан, ѳѳара иѳѳѳамызт, ѳѳѳатѳи абжъаратѳи ауадаѳ дыѳѳыртѳеит. Милана уахъ даныѳнарѳала, аѳсы лоуразоуроу ашьаршьѳѳаф лыѳѳыршѳын.

Аѳсыжра адырхаѳены иаѳѳдыршѳеит. Зегъы зѳагылаз зегъы азбон. Адырхаѳены ауѳ Камыгѳ данаарга. Амашъы-на даатѳргеит, иѳагылан. Уи дхѳын. Ирѳысрагъы усѳак

иҫаломызт, аха уаҫа ҫсыхәә ыҫамызт. (Излархәоз ала, баџтәә иламызт, аха ус акырҫыара ахқәа илыҫыҫеит. Убри ашарҫазтәи рынтыҫра рықәҫеит. Аеакы акәым, ротак азхара абҫыар ргеит рхәеит. Ҫсытбара ҫамлеит, аха ҫытҫык рхәит. Еиҫа игәҫәаны дхәын иара, раҫхыагыла Камыгә.) Милана лаб ашышыхәә, имыхыырҫ, лнапы ааикәлыршеит ҫымт. Иаргыы, еибгаз инапала, ивара даадиргәҫәалт, Нанду ишыҫалтцалоз аиҫш.

Аҫсыжра аенынза Милана ахәсахәыҫқәә еимданы дырбон, ддәылган аштәҫ ддырныҫәон. Ларгыы дрыҫныҫәон. Лылагырзгыы беит. Иара усгыы агага деиҫшын. Ажәџан агәы кылызтәоз лыхәхәабжь, лыҫсахәага ада, зеггы аҫцеит.

Аҫсыжра аены Милана раҫхыа лаб аҫбабацәә рханы дахытәаз днаргеит. Иара дрыхәазар акәхап. Итчаа иҫаз иблақәә алагырз изаан. Ихәоз иаргҫа напы Милана лахы ианирха, ларгыы леааларҫәны, лхы наргзаны илахы днагәзит. Илахы амца ахҫыа иҫан. Лыблақәә тыблааны иҫон, аха лылагырз аауамызт. «Папа...» – лхәеит уи аиргҫхәә. «Нанду ишыҫәнаго ххы ныҫәаагароуп, бҫәыб-ҫаз... Иахыа уи аиҫш иҫагылоу раҫәәџуп...»

Аиргҫхәә акәын иихәоз шлахауаз. Нас ахәсахәыҫқәә днарган, аҫсы илхагылақәаз ҫытк днарылганы ддыртәеит. Даргыы уа иаалхагылт. Илзеимамкуаз лыблақәә зеггы анаҫә рылачызшәә акәын ишырбоз. Дшыҫоу хәә иаа-идкылан дызхәыҫуамызт. Лыџнытҫка инхаз аҫацәыра зеггы лыхыуан. Ларгыы, азы зҫабаз аҫсызеиҫш, илулак арахы, уажәы дахыҫоу ахы дааиуан, ҫамџак иадамзаргыы ахауаз.

Иааины аҫсы иналхагылаз зеггы, иаахынхәны, Милана иналыхәәпшны, ажәәқәак мхәәкәә иҫомызт. Абжыааҫны аҫсрақәә рҫы ус ҫартомызт, аха аибашыра амџакырақәә акыр ашәеит. Ахәсақәә дыргәзуан,

лызкәа рнапы ныкәыршыуан. Зеггы ахындәылтцуазггы ирхәоз абри ахәычы лыхәхәабжь атәы акәын. Асынтәи ианакәызаалак хәхәабжьы ахымнафуаз иназаны, зеггы рыфнқәа ишдәылнагаз. Изеицшраз хәа ус акгы адыр-кыломызт, аха уи ираҳахәоу хәхәабжьык ишеицшымыз атәы рхәон.

Милана лылагырз баны, лыблакәа тыблаауа дахьтәаз асынтәи илбартан Нанду лхы-лфы. Уи шыа ыкәзамкәа, мацк иаахиатцәаахан иахыкәаз акәымзар, лыхьз ухәар дфагылап ухәарын. Ус анакәха, уи ус дкәзтцаз, убрахь-ггы лыцстазаареицш даднакылт, дакәшәеит ауп. Зыцстазаараф ибзиоу зехьынцәара дыбзиоуп.

Агәырџа дагәаза лоуразоуроу дардысны дыкан, лыф-нытцка штацәыз итацәын. Лыхәхәабжь иаатарцәзаны иахьыннажыыз икан. Ацефьтәка, азы ицоу зеггы тганы ианеитдырхлак, иаразнак афыц аара иалагоит, аха ауа-фьтәыџса итәы аеакала икоуп.

Ацсыжра ашьтахь зеггы еимпит. Камыгә ифызцәа иархәеит, арт афымш рыла ихәракәа фыцны ифазхәо ауафы дшизаарышьтуа.

Абжәапны ацсра зыхьуа рфы азәы-фьцәа аан-хон. Анышәынтра ианыкәло аенынза. Аха уажәтәи атагылазаашьа зеггы рыбга икыдгылан. Агәыцхәцәа ракәзар, зынза ацсра атәы змаҳаз, ираҳазарггы аашьа змамыз ракәхеит. Агәылааигәа уггы дрымамызт.

Милана лаб дахьышьтәз зда цсыхәа ыкамыз зеггы нал-геит, иааигәа икалцеит. «Уаҳа сажәа фбамтәкәа бышьтал, бкаҳауеит, – ихәеит лаб лнапы аанкылан. – Уатцәы нас икаҳтәаша халацәажәап...» «Папа, Орыхә ишпацсыхәо, – лхәеит Милана, иаразнакгы лаб днаихәапшит, уи акы ахьит хәа ифьтцшәар хәа дшәаны. – Убри дшашьтәз ауп...». «Уи бацәымшәан, ацкәынцәа рнапы ианыстцан, иахылацшит. Ахәысггы еибгоуп. Афша ариит...».

Милана дышнышьталаз аиңш дынтахан дыцәеит. Шыжьынзатәкыа дмааңшзакәа дыцәан. Ацәа даалтын лыблақәа анхылт, ишшара ишшахыаз ауп илбаз. Нас азәы дшылхагылаз акара гәалтәит иаразнак, лылаңш аншышьтылх, аиартә дфылкыан, илхагылаз лыхәда лчынахылшыит: «Мама!»

Ангы лыңха даалгәыдыргәгәалан даанылкылт: «Иа-хьарнахыс бныжьны шыафак касто сыкам... – лхәеит Сабина лыңха дыргәгәаны дшылкыз. – Убас быгәхыазгон, убас...». (Ашытахь Милана излеилылкааз ала, уи хара хтәкәа Гагра анырга ашытахь, дук мыртыкәа илулак ахәаа арахь дхытцит. Нас Гәдоутә ахәышәтәыртәф аус луан. Ашытахь Ткәарчалынтә ахәцәа гәгәакәа уахь иаазгаз авертолиот ала дрыцхынхәит. Ткәарчал дшааитцәкыаз уантәи шыапыла ддәықәлан, иахыа ашыжь ара дааит.)

Сабина лыңха днаргылан, харцзатцәы дшыказ, лнапы аанкылан, лаб дахышьтаз ахь дныфналгалт. Уи ииартә дықәтәан. «Паа-па!!!» ґыцбарах дылбазшәа лаб ихәда лчынахылшыит Милана. Иаргы, еибгаз инапы иңхәысгы иңха хәычгы иаарыкәиршеит. Итыблааны ицоз Милана лыблақәагы аацәаакит, нас лылағырз тыфрны ағыланахәит. Азәгы илеимхәеит бымцәыуан хәа, даргы, лангы лабгы афыцәагы цәыуон. Уажәраанза итацәны иказ лыфныцка зегы, еитцырхырц итыртаз атцәь ағы иаразнак азы ґыц аөеира ианалаго аиңш, аky иартәуа иалагеит. Уи ахьґыцыз, лыфныцка ахыашыцыламыз азы ахыаа ацын, аха хәычы-хәычла дашыцылон, избанзар, аңстазаара аґаматцәкыа акәын... Икалап мышкы зны уи ашәагы ахылцыр, абни лыхәхәабжь лгәырфә атәы шахәаз аиңш, лгәырфәагы лгәырґыарагы ртәы ахәартә.

Макыана еибашьран...

21.01.2013

АШӘАЛҚЫАМРА

Ашыжы дандәықәлоз ижәпаза ихыз анакә қытқ ағыхаранакит, маңкғы итағахейт. Амра ахататәкә унарбомызт, аха, ацара хкәаны иалатәазшәа, арахь иалпшуан. Уаанза иаркны инижыыз афарақәагы ирцәейт. Ипылоз, иафсуаз амашыынақәагы жәпамхацызт, анакәгы усқак иқырхагамызт, аха иара имашыына рацәак дақәгәыгуамызт. Акыр зхытуаз, акыр иқәсхьаз, ушыапы иакәшәо ашыатцейпш дзышыцылахьаз «Волга», даазқәылаз анапгы агижьуан. Уажәы ари ейпшу амашыына иакәтәоу мацуп. Дара амашыынақәагы рацәахейт. Ирыцхарахаз, азин змоугы измамгы, атәы здыруагы иззымдыруагы ақәтәоуп. Ас инаскыаган игоу амқақәа рғы уажәы-уажәы, урт қкаррас икоу зегы еилаганы, иаапкны амқа ианылалоит.

Амашыына аңскы ааникылейжытей убарт ааибаны дынхомызт. Ус ихәо дрыламызт, уи иара итасмызт, аха аңстазаарағы, амацурағы еиқәымшәарас, еихымзарас икоу зегы имхәыцкәа иццакуа ирыхкәоит хәа ипхьазон.

Иара зны, амилиция рғы, хатыпуақк ихатыпуақыс дқартцахьан. Амқақәеи уа иануи рызтаарақәа аниднагалоз ықан. Ианакәызаалакгы, еснагы ишапу дшацныкәозгы, абра иеизаанымкылейт, убарт аццакцәа рахьырхәра иеазикит. Даахьяңшаанза аеа хатыпуақыс ихатыпуақыс диаргейт. Убас изырғәғәоз аеазәы днармышытырц акәзаарын, иара иитәзамыз аус зидыргалозгы... Аңқарра атахуп хәа зегы ирхәоит. Ирхәоит – иаа нагом ус ирыпхьазоит хәа. Уи зегы инеибанейпейпшны

инаргзо иҗазарц акәу, иҗәныҗәои иҗәымныҗәои реилыр-
гара еснагь иацзар акәу? Издыруада аҗкарра зыҗартцо
абри азы акәзар?.. Аилыргара, акылыршәшәәара
аилахәаахәтраггы ахьацу азы...

Усоуп зеггы шыҗоу, аҗстазаара, ажелар, ахәынтҗарра.
Ииафрны илеиуа азиас закәу цәыкәбарк иахәоит...

Ихаҗаггы иааҗеимшьеит ихәыцрақәа рхы ахьдырхаз.
Иахьазы макьана ус еипшцәҗьа иҗоу, амфәҗы аныҗәара
еилазыкшаша азәггы дцәырымтцыцызт, аха зеггы дара
роуп, агәеанызаара аҗахын. Ас еипш иҗоу, унаскьазго
ахәыцрақәа иеримтзар акәын.

Анцәа иҗышьала, имашьына ахышә аҗынтә иҗәсуаз
аҗша аҗыхьта атҗан. Уи дҗыхаза дҗанатҗон. Аапынра
иасакьахәымтҗан, аха макьана ус мацара иааиуан.
Ари, иахьынзеидыруаз, аарфара иатәын. Аха аҗыта
нижьиҗтәи убасҗак цхьан, цьара ишьа иныҗәна-
гозарггы, уртҗкәа игәтыхатцәҗьан иазыҗатҗомызт. Имфә
иагьыхарацәамызт, иагьааигәацәамызт. Еихарак Аҗәантә
игоу амфәду ала дҗон, нас даахәны цытҗак ашьхарахь
ихы рханы дцалар акәын. Иара дахьцоз аҗыта азбҗак
шьаҗьастаран, азыцшахәа иаман. Азы ихыз ацҗаггы
рацәазак ишәеимыз идыруан, аха уқәсыртә иҗан. Иарггы
убра диит, уа изхәит, уа ашҗол далгеит. Аха, зны-зынла,
игәаамҗзакәа тәымцьарак аипш данахцәажәоз ыҗан.
Иҗалап уи зыхҗьоз, акы еиликаауа даналага инаркны,
ушьамхы уеаурҗартә уанааҗала абра уқәтҗны уца, ара
тышоуп, унтәз уцоит, зеггы ахьыҗоу наҗ ауп хәа илымҗа
ахьтыршьаахьаз акәзар. Иаб иакәын уи зҗытҗакзәз.
Иааихылтцыз зеггы убас дырҗын. Убас зархәозггы,
изарымхәозггы – зеггы наҗ рҗы хан... амазеи ахьеиҗаз.
Убра, наҗ, рыбазара иалазартә ианыҗалалак, иа-
хьыз, иахьрызхаз гәхьааргошәа җартцоит. Еилацәыпс
иҗоу ргәалашәарақәа рахьтә, хьыжәжәа-пҗыжәжәақәак
цәырыргоит... Азәы иҗы иҗыхны изымхәац уантә

икәызәзәан иахьцо ачархәара ишеипшу... Ишеипшу акәым, ахатәтәкьа шакәу... Уажәы игәхьааргошәа анырхәогы, уеилахан уаагылартә акатцара шауаз, ишауа атәы цәырыргар хәа ишәоит...

Иара ихатәгы хәатәы имазам... Уажәы зегьы анеилга, иара апенсиахь даныкоу, ани анкьа зны иезитаз азы ақәарахьы даннанага ауп арт реипш икоу рызхәыцра анигәагыа.

Аиашаз, уажәыгь итахымызт уртқәа, иахьа иеахьадицалоз игәы ицаххуан.

...Аибашьра анеилга, иаргы, уаха усурахәа цьаргы ихы мырхакәа даныпхәтәа нахыс, цәгьак бзиаа азы арахь даалартә дықан, аха иеадицаломызт. Иаби иани рдунеи анырыпсах, атыхәтәан афны инханы иказ иашьейтбы, ахәбжазы зегьы тины дыкәтцит. Урыстәылака дцеит. Зны-зынла ихабар кәитцоит, аха иадрестәкьа азәгы издырзом. Рыфны-ргәара анырти нахыс, уаха днеины рымзырха дныкәымпшит. Ус, знык-фынтә зда цсыхәа ахьамамыз цсрақәак рахь данцоз, имфәтәны ажыци амығи зхиаан икалаз рнышәынтрақәа рфы дынкыдгылахьан ауп.

Мфакы дныкәлар, абас еипш икоу ахәыцрақәа ашәацхәацәа реипш ихьзон, дыхтаркуан. Убасқан еиха даргәамтцуа иалагон, имашьына ахьажәыз, итәартәтәкьа шака иманшәалам, абжы ихы шытцнахуаз.

Акырынтә иакәикхьан абас еипш икоу аныкәарақәа зынза дыркәатцарц, аха арацәкьа ус изыкәмтцит. Фымш рацхьа ицшәмапхәыс лыкрыфарта афынтәи изааргаз ачахрыжәкәа аацхьага рыкәыршәын.

Лымхәтәсла иахахьан, абрыгь-абрыгь лыцкәын цхәыс дизаалгоит хәа. «Дааигоит», хәа акәымкәа, «дизаалгоит» хәа шырхәаз иаразнак игәеитеит. Атәы алатан акәымкәа, иргәацханы.

Аацхьага аартны днахәапшит. Иаразнак идырит уи лнапфымта. Ашкол ицтақәаз рацәафны ихаштхьан,

ибарггы издыруамызт. Ари данааигәалашәалак, агал-стук җаңшыы шныҗәылгалоз ахь ииаигон иаразнак. Апионертә галстукҗәа рныҗәгара бзиа избоз азҗабҗәа раҗәын. Аҗкәынҗәа, ашкол ашҗа ишааҗытҗлак, иаархы-ны рҗыба иҗарыҗыгәон, ашәҗәытҗра змаз – рышәҗәытҗра. Лара, җыдала даҗклаҗшыны, иҗбаҗбаза агалстук җаңшыы ахьныҗәылгоз азы «Ғәырҗаңшыы» җәа илышыҗтан. Аш-җахь, аиҗабыра классҗәа рахь даниас, лгалстук анаал-хылх, лкофҗа җәашҗа иааҗшит. Аха иаразнак рыблаҗәа зыдхалоз, лкофҗа шкәәкәа наҗ-ааҗ аҗәахаҗаҗәа ираҗараны иҗчаа-җчааза ишыҗалахьаз ауп. Убри-на-хыс урт «аҗәахаҗаҗәа» ирласны ирызхауан, лкофҗа шкәәкәаҗәаггы лассы-лассы илыҗсахлар аҗәын. Ларггы деиҗкаан, деилҗбан, деихых-еитҗыхын.

Лаб иара дигәалашәом, амашыынаҗы машәырла дҗахахьан. Лан ашкол аҗы аитҗбыратә классҗәа алырҗхьон. Арҗафҗәаггы аҗааҗәаггы ирҗахыз, еиҗа җаҗыр зҗәырҗоз дреиуан. Ғҗәыс җан, лыҗҗа леипш илыҗшынын. Уи леиҗкаашьа, лҗәажәашьа, лыҗи-лышәи рҗәы җырҗштәыс иааргон. Иара еиликаауа данала-га нахыс идыруан, илышыҗтаз шыраҗәафыз, аха азәы дшылхьылмырҗшызггы. Убас даҗиасит. Уажәы лыҗҗа лара лкәал дҗагылоуп. Лхаҗа уажәтәи аибашьраҗы дҗахеит. Излеидыруала, аҗакалаггы лан лышыҗта дхын, дырҗафын, лан аус ахьылуаз ашкол аҗы аус луан. Лан леипш, рҗафык иаҗасабалаггы, уафышыалаггы җырҗшыс лыхьз рхәоит, аҗыҗаҗы маҗара аҗәымкәа, араион аҗггы.

...Абартҗәа зеггы агәхашҗра рхыҗәеиҗҗәи акраа-җуеит җәа иҗхьазон. Ғәаныла иҗьеишьоз, убарт иреипшыз агәалшәараҗәа рыҗсы заны җәара реыҗәахны иҗазҗ-ггы, уа аҗыҗәахырҗаҗәа амазаап. Аиашаз, абҗбааҗны зынза акггы игәаламшәазар еиҗа еиҗьеишьон. Иаанхаз иҗҗстазаара иахьатәи амш маҗарала имфаслар иҗахын, иаҗҗәиҗгы аҗымкәа, уаҗәтәиҗгы. Иҗҗстазаара зеггы убри иазааигәан ашыаҗәыргылара даҗын даагылазарггы.

Абас, уарла-шээрла ыбарантэ аапыара аниауаз, дахь-
цози дахьымцози ейкаран. Урт рахьтэ уал ахыкэмыз
ейхан. Еснагь иахьшэатэу хэа акгы ыказам хэа ипхьа-
зон.

Уажэазы, дыргэалашэан ачара ахьархэаз игэы
канатцеит уеизгы.

Данынаскыа амца ейха ачариашеит. Ццакыра има-
мызт, пытк дагхан днеиргы цэга ибомызт. Имашына-
гы ускак дакэгэыгуамызт. Уеизгы иара изгэамтэзошэа
каитзон, аха уахь акы ихон. Ауацы ажэрахь ихы анирха-
лак, игэыпшааракэагы изыхынхэуа иалагоит. Уи иара
зынза итахымызт.

Амашына аруль икужтеи акраатцуан. Аныкэцаф да-
хьацыз иматцуракэа рэгы хаз аныкэцаф хэа азэггы
дигомызт. Аруль иара икызар итахын. «Абри ак афы ма
сара искыз» хэа игэы даатаччон. Егырахь, аматцуракэа
рэы знымзар зны аруль иара иахыкыз дакэымшэа-
цызт, дагышэамамызт. Ус, дзыфнысны дцахьоу ауадакэа
ирейпшу иматцура шыкэскэа рэы, исхаштыз, исцэызыз
хэа акы игэалаиршээргы итахымызт. Иара ихазы ии-
дыруазгы, егырт шызыкоу акынтэи иидыруазгы цакы
дуктэкак рымоуп хэа ианакэызаалакгы ипхьазомызт.
Иаххэап, идыруан алакэакра илацэоуп хэа изыпхьазоз
шыказ, иара убас ихатэы идыруеит, ахыркара дашэам
хэа изыпхьазоз, мамзаргы, зеггы икапануеит, бжынтэ
имшэакэа ачкара атэы иахыы иааигом, ишыапы
мырбаазакэа азы дыруеит зхэозгы.

Уажэыгь, еснагь ейпш аруль инапы аларцсны иахы-
кыз, игэы иаанакон, зеггы усоуп ишыкоу, аха шыоуку
рыпсы иататдан ирымоуп, шыоуку ейха ирныпшуеит,
ианыпхашыалак зшыа зхы-зэы икэло реипш хэа. Иар-
гы, ега уыс имамзаргы, ауаа иахынзарбартаз
ишыакэгылахьаз, ихарцахьаз, азэггы ибла ихымслоз
ихныкэгашыа кататэыс ироур итахымызт.

Ус акөымкәа, итдггы җышәала схы ныкәызгозтгы хәа, зны-зынла җара ихәа иаакылагылозаргы, игәы иаанаиргомызт. Егырахь, идуцәам, ускак икәымсыц «Җыпк» иҗахыҗтеи акраатцуеит. Аха иара ихалатцәкьа, егьа ихай иҗышы еиҗышыргы, имч ақәхомызт. Ипшәмапхәыси иҗкәыни ирҗаххатцәкьар иаархәартә иҗан, иаргы, рхала еилыркаап хәа дазыпшын, аха җырқәаца рымамызт. Иҗкәын дҗаацәаран, хазы дыҗан. Алагаҗага дызҗыз ацҗара дашытан, дшеибаку уи датәын. Иара, абык иахәсабала, ус ажәакынтә акы наиабҗьаимгақәозар, иҗхырааратцәкьак имамызт, иан лакәын ахы дықәызтцоз.

Ипшәмапхәыс, дызхылтызгы, иара асовет мҗра ахаангы иахьынзалшоз уи иаҗын. Ларгы җышәас илымазызгы уи акәын. Уажәы, акапитализм ахаан, акыр илыхәеит ускантәи лҗышәа. Иара уи аҗы, уажәы зегьынҗара җырҗәыла зызбахә рхәо абизнес аҗы, акы ихы азцо иҗамызт. Иагаызимкит.

Уи атәы злаз, иҗахы-иҗахым, иаргы иаликаауан. Урҗ еснагь акры ркын, амашына уаҗы ианиамамыз дара ирыман, еилахәан, еилацан. Рышыҗахь цәгьамзар бзиа шырызрымхәозгы, ауаа рҗы апхьа идыргылон, чаразар иахьрейҗу идыртәон, рыматц руан, ирывагьежьуан.

Урҗқәа зегьы иара изы акыр ихыдахахьан, аха зны-зынла ианааигәахәлалоз, игәы ишыҗыххлызгы рацәак идхаломызт. Уҗҗҗазаара иагьа аҗәра аҗакны иуказыаргы, ишнеи-шнеиуа иааумнахзоит. Ииасыз, иухугаз хьаақәак нырмыжьыр қалазом, аха убарт зегьы изихаршҗыр еиха еиҗызшәа ибон. Уеизгы, уара иуҗаххейт хәа мацара, урҗ зегьы уааныжьны ицо иҗазам. Уажәы, зегьы азинқәа ианрышыҗтоу, убартқәагы зинк рҗахуп.

Абас даныпхьатәа, иҗьейшыало, зны-зынла ихы цқьа идыруа данықала нахыс ускак иатәеимбоз, ахәыцра

ахбыцра, афара ацәынхамынхақәа, уинахыс хәартарак злоу хәа иимпхьазоз, дыхтакны рҕеигәаладыршәон. Урт, егырт зеггы рылымкаа, афәы рыман, иҕынтда итасуаз, аҕама рыман, ибз иқәсуаз...

Анакә дырәеггых ижәпахеит, афарақәаггы еиҕаиркит. Имашыына, ус ишықазггы, цытк ирласыр каларын, аха ишыақәиргылахьаз иныкәашәа ацсахра игәы итәмызт. Уеизггы-уеизггы хәа арахь дахьцозггы, дахьынтәауазггы азәггы дизыцшымызт. Уа, Акәа идущәам ихәыццәам, илакәцәам ихаракцәам, ақалакь цытк иналган, ифәхаракны, анаара иафәгылоу ифны изыцшын умхәозар. Ақалакь азггы имачыз адггыл тцазкуаз ашәыр бахча хәыцы, азахәа, аутра ахымаз. Убартқәа зеггы рхыхь – еснагь ихяны изааргалоз афатә. Ицшәмапхәыс илымаз, ацхын ацсшьаццәаггы зтауаз, европатәиггы, имилаттәуггы ачыскәа ахыкартцоз акрыфарта акынтәи. Урт рахьтә рацхьа еиҕьеишьон, шыжхьазы изаартиуаз ашә злаз ачахрыжәкәа. Ускан изааргоз дара акрыфарта аматц зуаз иалхны рхазы икарцоз, ашәаза цкьа злаз, имачымкәанггы излаз акәын. Ишнеи-шнеиуаз, еихарак зеггы рзы икарцоз изаарго иалагеит. Урт ихәахны икәз аказеншәы ргәылартцон, уфы еимахәахны иакуан. Реихарак нак икаижьуан.

Ари акрыфарта аибашьра калаанза ахәынтқарра иатәын. Ицхәыс уа бухгалтерс аус луан. Аибашьран абзарбзан хкәа ақәшәан, еилакәыбаса ишьтан, ицшәмапхәыс анкьатәи аколлектив акынтәи инхаз ааизылган, еиҕашьақәлыргылт. Дара ирхатәны итарөит. Дара еснагь ауаа рыман, урт аибашьра ашьтахьггы цьарггы имцазеит.

Иара ус, таацәатцас, иааилатәаны акрыфара иакәыцжижтеи акраатцуан. Ицкәын уеизггы хазы дцахьан, иан ақалакь агәахьы ирымаз аквартира тбаатыцә афы дыкан.

Иара, апенсиахь дцаны, ари аѡнашѡ ааиртиижѣтеи, мчыбжык ахь знык, ѡынтѡ раѣара уахь дылбаалон, лара, шамахазак акѡымзар, арахь дызхаломызт. Аиаша ухѡзар, хѣацѡыха лымамызт, дааѣсон. Лыѣара зыѣѡроу пхѡатѡахьеит, аха лара уи дааѣѡытѣыр дыѣсуан, даагылазар дызѣыз уи акѡын. Уоуп лыѡнытѣѣа ахьыѣоу, егырахь зегьы асасааиртѡ илзаѡызахахьан. Гѡыбѣанс илуѣози, убри аѡыза аѣстѡаара далаазоуп, дызхылтѣызгы, дара раамтѡ иахьынзарнаѣаз убри иаѣзан.

Имѡцураѣа рѣынтѡи дѡаанза, ииулак ирымикѡѡааз адгыл ѣыт, ѣыц аѣалаѣ иахьадыртѡз тѣпѣын. Усураѣа дахьнанамгахьаз абыѣѡ. Ахантѡѡраѣа, актѡи аѣыѣѣѡ дахьрышьѣамыз, егырахь дахьнанагалак, идыртѡз ѣарѣак амоуртѡ иахьынаигзо зы, амѡцураѣа рси-стема знапы алакыз рахь дыздыруаз маѣѡымызт. Атѣгы мбылѣѡѡѡа акѡѡцгы маѣ-сѡѣк иѣѡырббылны акѡзаргы, азра ахьѡахыз аѣыѣѣѡ иаѣѡаршьалон. Уи хѡарада, атѣгы зынза имбылуа, акѡѡцгы акы агымѣѡа изуа аастѡ еиѣа еиѣын.

Иѣшѡмаѣѣѡыс макьана лхы лара илбартѡ дыѣоуп. Уи зны-зынла даныѣѡахазалак, лмашьынагь лара иныѣѡыл-ѡоит. Насгы, иара иѣынтѡи цхыраара дамыѣѡѡыцызт, аѣхыраара, атѣѡара еснагь изѣахыз иара иоуп хѡа иѣхьазаны.

Иара иакѡзар, итѣѡан дахьнаргоз, даагылазар зымѡѣ иуаз азакѡанѣѡа, аѣѡараѣѡ иаалырѣѡан рѣырѣсахит. Зегьы дара роуп уртѡ рѡахьырмаѣсахзо ыѣоуп. Изиааиртѡ иѣѡу рзаѣакыр, иѣѡырыргоит, амѣгы артѡит.

Апенсиа аѣынза даннеи ауп цѣѡа ианиба, иалѡаан занаѡт шимамыз.

Аѣара иуѣѡ аѣстѡаарахь, анхашѡахь ииаган аус алаууртѡ иѣазароуп. Аѣоурых, дара изларѣѡз ала, инынѣѡѡо аѣхыз бааѣсы еиѣшын.

Хантәәык ихатыңуағыс даныкартдалак, еиуеиңшым адтақәа иоуаз иерырнаалашәа дааиуан.

Уажәытәкыа иара зыматң иуаз, иәни, ибаҳча хәыңи, абыскак иқәсхәаз, зкәартәрақәа зегыи уашәшәыраха-хәаз иавтомашыиени рақәын. Дахыиңхозгыи, ақалақь азгыи иагъыңын, иагътәымын, макыаназ икқәажыз тыңын. Гәыла ааигәагыи димамызт, автобускыи уахы иныкәо икамлаңызт. Ақалақь аиҳабыра уажәи ибазма, уа азтаарақәа зегыи рзы зегыи атакпхықәра рыдуп, хазы зтаарак азы атак зыпхықәу азәгыи дузыпшаазом. Иаргыи аамтала, убра кәшак ахантәәы ихатыңуағ ихатыңуағыс аус иуан. Уаҳагыи хыла инапы ианыз хәа акгыи цкыа изеилымкаазакәа, дагыиңмхацәакәа, зынза аеаңыара аеа хантәәык ихатыңуағ ихатыңуағыс дкартеит. Аха, убра дыканатң аеаңыара изыкамтаз кайтеит, ииулак иа-хыа зда имам адгыиыл рымихит.

Анакә ңытк аеышьтнахит, аха макыана рацәак амра аанашытуамызт. Амашыи афарақәагыи уаҳа имырцәеит. Макыанагыи дзызхәыцуаз, еиҳа иааигәаны икәз, зцәырғарагыи зыпхыакрагыи дадымхалацәоз ра-кәын. Урт еиҳа ихияны имаз игәалашәарақәа рытхы дзырхашаз амқақәа ркып хәа дгәыңуан. Ихыааигаша акы ааңшыр итахымызт. Ус иеаламгалацәакәа иңстазаара зе-гыи шымқаңгаз еиңш инаигзар итахын. Аха ибон урт руакы дышзацәымцоз. Уи, абри аиңш ааңхыара аниоу на-хысгыи, ахы инардырхыан. Ус акәзамшәа кайтдар итахын, аха ааңхыара ааиауижьтеи абри амш дахыццакуан.

Убаскангыи ианааша абастәкыа анакә ықәжыиң, аха шыыжьзан акнытә еиҳа ихышәашәаран. Амрагыи, хәарада, цыара шәаңшык аңыҳәхәартәгыи икамлаңызт, анакәгыи цыара шәытҳа лашакгыи ахылцуамызт. Иахыа икалазшәатәкыа иеыңхәхараза изааиуан.

...Убас зегыи еиқәшәеит, уахык азлагарағыи инхеит рфыңыагыи. Иара иаб иашыа еснагъ дызлагарахыңан. Ауха

ақытағы чарак ахь дцар даара иҥахын. Дихәеит уи ауха азлагара изибарц. Иаргы дарпысын, уи ашықәсан аш-кол далгон. Иара ашкол данталозгы акыр дахыпәхьан. Ақытағы ус иҥан. Зны-зынла ахәыцқәатәҥьа ашкол иры-цалгон зцатасара иалагахьаз.

Иаргы ларгы азлагара иазааигәан. Илаган иҥаз лшыла лгарц даннеиз иааилашәшәахьан. Лангы уи ачарахь дцахьан, уа ахәса рганахь еилыргафыс дыҥан. Дырҥафын, аха, зегы хәтыр ахылыкәырҥоз, дыззуклак-гы ағы дахьхәартәз аҥнытә, ас еипш иҥоу аусқәагы лнапы ианырҥон.

Иаргы дарпысхахьан, аха ихәыцра изыннажыыз ашәазызарақәа, зылан лтәы ухәа макьана амч рыман. Аха иаб иашьа ас анихәа, иаразнак дақәшахәтхеит, еиҳа-ракгы дшәоит хәа игәы иаанамгарц. Уи, хәарада, ларгы игәалҥеит. Ани акы лафшәо иҥазма. Дагьеигәырҥазшәа ибеит. «Саргы сан уахь дыҥоуп, ццакыра сымазам...» – лхәеит дгәырҥатәа.

Алуқәа ықәпраа илагон, ақәақәа ауижьҥеи рацәак цуамызт, азы аҥсы ҥан. Лара ацҥахәа дцәажәон, алаф лхәон, ажәа абжьаргылаха илҥомызт. Уажәы абра азлагарағы иахьеиқәшәаз изакәызаалак акгы шамам, афызара ишатәу алалхәарц.

...Анаҥә ҥаҥахомызт, амашьынақәа рхәҥақәа ракәым-кәа афарақәа неивыс-ааивысуа уа иалазшәа иҥан. Ипҥстазаара аиҳаразак, уажәы игәалашәоз аипш иҥаз, данҥазаз, данымшәыцызтәи ахтысқәа аамҥа рықәырзра иапҥсоуп хәа ипхьазомызт. Иара аамҥа хәа дызҥу уажәы гарҥа шимамызгы. Аха еҥа иҥахымзаргы, акраамҥа игәы иқәхан иҥаз апхьыз бзиепш аҥсы ҥаны иҥан. Зынза ицәымсахәхьеит хәа ишипхьазоз игәы псахәеит. Уи цәымсахартә дныҥәеижьҥеи акыр шаатцуазгы. Ус еиҳа еиҥуп хәа ипхьазон, аус ағы ипырхагамхартә, хьаа

изыннамыжбыртə. Иҗаацə – ипшəмапхəйс, ичкəын-
затə – зегы русқəа рыман, рымацара иафын. Иаргы,
ус еиха иазыманшəалоуп хəа ззицхəязоз иматцурақəа
анышьҗейтагы, есышьыжь изааргоз ихəы, зны-зынла
дара рхазы икартоз, иан лгəазалқəа игəалазыршəалоз
ахьаларыпсалоз азирхон.

Уажəы ифəсуаз афыхьта злаз ацшашəшəы игəала-
наршəон, уи ауха иареи лареи анеизааигəахалалак
ихааза ихы-ифы икəсуаз уи азгаб лыпсып.

Абжəаапны ааста иццакыз лыпсып, зыхьз изымп-
шаауаз, иажəа иазышьтымхуаз, амч зкəымхоз, ес-
нагь иахьаапынроу, еснагь ашəтра иахьаамтоу цьара
днанагазшəа дказтоз...

Илнымпшцəарц азы акəу, уажəы-уажəы акыркырхəа
дыччон. Уи ччапшь катцамызт, ихəанчаз цьара акы
аларшəымызт, лыпсып еипшын, ихəшан.

Алутафқəа тəанза ашыла ацыхтəын. Аатцəа ахы лара
илкуан, иара иҗейпсон. Лара убаскак дазыманшəалан,
имыркысзакəа икалтон зегы. Иара дылкыслар иҗа-
хын. Иаразнакгы имцаны ацчахəа идақəа иртысуан.
Ихы шибоз, дшыказ иахьзитцара издырамызт. «Анасып»
ихəаргы, уи ус баша апхəысаагара ианахьзыз ыкан, ма
апстазаарафы аус афы аманшəалара. Ари аеакын, иа-
хьа уажəраанзагы азəгы ахьз изымпшаацызт. Аха иа-
цыз амч ара изааигəазан иаины икан... Убри азыпшра
еихазгы ахаан азəы ицəа иаламшəацызт.

Аха зынза, иара ифынза изымаазартə инызкылоз
ыкан. Абжəаапны, анасып хəа ахьзцан, ус анапызəзəага
сапын еипш еимырдоз иара изы идырхиахьан. Ани ес-
нагь рбахча анышəт нахыс апхьака ифəалаша ашəыр
зыркаауаз абжəахəахəтфи иаби еилазахьан. Урт апха
дрыман, дара аца. Иахьа-уатцəы ашкол иалгашаз, нас
ацхыраара зтахыз, царак, хныкəагак зырцатəыз, зе-
гы рфы изытгəатəыз. Иара ублафы дааиртə дыкан,

ипшнын, дтыгга изхахьан. Егьыртгы рацхьа иргылан иртахыз уи акэын, настэи хара иаабоит хэа икан. Рацхьа иаби дарей еилазеит, нас иаргы идырдырит. Егьа дарцысхахьейт ухэаргы, иибахьазиз, иахахьазиз, иаб ихы адэныка иахьирхахьаз ада. Аиашаз, схы абазгари хэа дкалахьан... Уи мацарагы акэым, урт еибадырбеит. Шэааицэажэала хэа еизныжны ицейт. Лара ускак ацэажэара лэалалымгалеит. Даанылкылан, ихы нак-аак лнапсыргэйтцэаа ирынтаны игэзра далагеит. Икышэ, ипцтаарта зегьы шеибакыз лэахы италгалт. Илзылбаадо иказар фатцакс икалцон...

Убасканоуп ианиаха нак-аак ивыкькьоз амашынакэа иагыны рыбжькэа шикэдыргоз, акамчццатцейцш ихкьаны ишцоз. Имашынагы хыцхыцуан, аныкэашэа иацитцан, амэа аиашара уажэы-уажэы дахысуазаарын. Иаразнак имашына аныкэашэа иагирхан, арахь иеадикилт.

Уажэшыта ачарахь дыццакыр итахын. Амэадутцэка даныцны, ақытахь узланейуаз ацхьахь илбаауаз амэахь даниас, имашына акартэракэа ирзымчхартэ икэнакшо иалагеит. Амэа аибашьра ашытахь ишаанхаз икан, аэар иафахьан. «Еиха иахьырзыманшэалаз, еиха иахьырфэархасыртэз, амэакэа макьана ирычхартэ ишыказгы, икарцахьейт, – игэы иныцаххит уи, – ара, аибашьра ашыапы иахьанаргахьоу усс измада...»

Аматцурэфэцэка даныказ ас еицш агэаанагаракэа иеырцэихьчон. Ианааизцэыртцлозгы, ихаиршшаауан. Убас ахьыкаитцоз азы акэын уи еснагь атыцкэа зизырцшаауаз.

Ацхагы уахь инагаз амэа еигымызт, маакыра амамызт, агэахы цэара-фыцэара акгы ыкэыршэзамызт, «абаэкэа» хьахьхьала иаапшуан. Уинахыстэи амэа абжэаацны ишибац икан. Дахьынзацоз зыцшахэан,

ахахə атан, хəааран. Иара ачара ахыкəзгы зыпшахəан. Дахьаахатəиуаз акəын. Амашынакəа мацымкəа еиц-рыхəа аштə акынза идьргылахьан. Иаргы хара дым-цакəа имашына иргылт.

Аштə данынталатцəкəа иаразнак илапш лыкəшəеит. Инаскьагашəа, аштə агəтахьытцəкəа иаагзамкəа еила-гылаз гəйцəык ахəсакəа дрылцшуан. Гəаныла цытк ицьеишьаз, уажəытцəкəа лара лбара дазхьуа калашьа амамкəа ишипхьазозтцəкəа икамьызт. Апсстазаара хəа изцу тə амазам, иатцатəахны, иалатцəахны иамам ак-гы ыкəзатцəкəам. Дырцегьых игəы икажар, ихы ахигар итахын.

Иара уажəыгь, хыхь илшəыз акьац тəгə иатцыпшуан акофтə шкəакəа. Ашкол дантаз, лгалстук кəцшыы кьакьаза иахьакəыз. Агалстук анылхылх лгəыштə зегьы шкəакəаза иаапшит. Уи ашкəакəа «акəаш» – хəа дашьтан. Агалстук лхалтонаты «Гəыркəапшыы» хəа илышьтазтгы, нас «Гəыштə шкəакəа» хəа илышьталт.

Еснагь еипш, лкофтə шкəакəа еиханы арахь иты-пшларц, лкьац аартзан. Уахь ицəнынеиха, ларгы, дызла-гылаз ахəса даарылтын, иара иахь лцəалхейт.

– Тəцамш даабгааит!.. – ихəеит иара, лнапы аани-кылан. – Адгəа... – нацитцейт, ибжы нытцакшəа.

– Итəбуп!.. – лхəеит лара мацк игəацаахьəушəа ии-баз уажəтəи лыбжьала. – Ардашьыл... – нацылцейт лар-гы итцегь лыбжы ыытганы. – Итəбуп уахьааз, сгəыргьара уахьахатцгылаз.

– Акырынтə бандухааит... – ихəеит иара дааччан.

– Итəбуп, икалозар умыццакын...

Излеибоз ала, ианаамтазтцəкəа дааит. Аштə апынтəахь мшьамба иатцəала ихьбны игылаз ашьацə итцəыны иаацуаз ашыкьбжы иахəон ачара асакьахəымтə ша-кəыз. Аштəфы ауаа мацын. Ус иццакыццакуа иныкəс-

аакәсуаз ахәса, ахацәа, ачара аматц зуаз ракәхон. Лара, ачара аңшәмагы, ара иманшәалан длықәшәеит. (Иара дизыңшын хымпада, аха игәы аанагаха амразакәа давсит.) Ара дааны, димбакәа, хыла длыдымныхәалакәа дызцомызт.

Ашьапахь днаигарц издылцаз дагыцкәынацәамызт, аха диздырамызт. Даарагы дацпыхәаны акәымкәа, «усапыза» хәа аанаго, иаңхьа дишьтырц далагеит.

– Сара сахьцо хәа акрыздыруама, аңхьа уца, – ихәеит иаргы имырхаакәа. – Насгы, раңхьа сшааиз цъара иа-сырбарами...

Ахаршә шәаны ддәылцаанза уи дизыңшны дгылан. Ашьапахь дыфналаанза лара дахьгылаз ахь днаңшит, уа итацәын.

Атәара калаанза уахьзаны, узыдтәалаша заа иалхны уаныкоу аеакуп. Иантәалак ашьтахь, еилыргафы еиҗамск дахагылан, зеиңш камло егыыкам хәа, еиха иахьакәнаго тыпқәак рҗы тәартәкәак нкылан имазар алшоит акәым-зар, даара уахатыр рбозаргы, еиҗакшья рзатәзом. Иара убрагь, ачарабжара кәзцахьоу, атәыцақәакгы ашьтаз-цақәахьоу, аҗылархәра уадаҗхоит, ухала унхазаргы алшоит.

Икан аамтақәак, игәгәамта данықәыз, иҗырыламырз-цәакәагы, иецәырымгацәакәагы ихы ныкәигарц данашьтаз. Абара-барақәа, аматцурақәа ирхагылаз, изыхәтоуп хәа ииңхьазоз аңсшәа рахәан данырхысуаз. Иара, аматцурақәа рыҗгы аҗбатәи, ахцатәи атыпқәа ихы шрылаигзозгы, убарт рынкылараз, рыхьчараз абартқәагы аҗахуп хәа иңхьазон. Ус икоу атыпқәа еиха еиҗуп хәа игәы иаанамгозаргы, бҗас имаз иабхәараа еиханы ирылшомызт, иаргы уаха дагыаңсам хәа ирыпхьазозар акәхарын. Аха ус ада ианаму, уи ихы убасқак ианираалеит, иара иказшьазшәа, иара икәышразшәа икалеит.

Уажэы уртқәа зеггы дыркәатцыр иҥахын. Дахьнеиз, иеахьыдирбаз, ахаршә ахышәаз, иеахьанитцаз азирахон. Аха данааих, умтәакәа уанца, урт зеггы атәы рхьушыт акәын иаанагоз, азәггы иуанаижьуамызт.

Ашьаҭа иахьныцалатәҕьаз игылақәаз рахь җытҕык ааин, инапы имырхит, аҗсшәа иархәеит. Урт рахьтә, гәҭарақәак иман акәымзар, азәггы диздырамызт, ма дихаштхьан. Уантәи даныҗшы, иаразнак игәеитеит, ашьаҭа ахахьы итәакәаз, иидыруаз, иара иеиҗш ипхьатәахьаз, араион аҕы аиҳабыра ныҕәызгахьоу җытҕык. Уахь акәхарын ддыртәарц ахьыртахыз, аха иара иҥахымызт, насггы ирласны дахьчашаз хыс иман.

Иара ус аргмаду ибон ааигәа дыздыруазггы, харантә дыздыруазггы, шаҕа ицәыхьшәашәахьаз. Аус аниутәҕьоз, аматцурақәа рҕы даныҕаз, иабацәа рқыта аҕынтәиқәа ракәым, ус напшыхақә дыздыруазггы рыцәҕьа-рыбзиа дадрыҗхьалон, иаразнак дгәартон, аҗсшәа картәан иархәон. Уажэы урт еиҳараҭзак, ус иааиҕахатәҕьарггы, аҗсшәа ахы ахьуам, аҕы ахьуам хәа мацара акәын ишиархәоз. Уаанзаггы, аетцәа шкыдимҗаауа шырдыруазггы, икыдаҳҗатәҕьоит хәа иҕаз рымҗан дшынарышьтуаз аҕара здыруаз, убри аҳа-тыр азы мацара, раҗсшәа шҕамадазггы, дыбжьамыжкәа иархәон.

Уажэы ани абарабарақәа хәа изышьтоу рахь иҥахымызт. Уа иҥацәу аҗыҗггы ыҕамзар акәхап. Ма иааидыҕәҕәалароуп, ма җьара даҕадыртәароуп. Арахь, ааскьа ашьаҭа илаҗш ныҗигеит: җьара-ҭыҗьара ахьҥацәызггы гәеитеит.

Арахь даазгаз, знапы даныз, деихьысеипысуа дыш-ишьтаз, днеины урт руакаҕы днатәеит.

– Уара, уххь згеит, уҗыҗ аеаҗьара ихиоуп, – дааҕьатәыҕьатәит уи акыр иааицәымыҕхан. – Уа иу-зыҗшуп...

– Шәысзымңшын хәа сызрахә, сатарымтцааит, сыц-цакуеит... – уахагы уи диламцәажәакәа иҗаңхыа итәаз рахь даахәны днатәеит.

Аиашаз, дахьтәазгыи даарак иманшәаламызт. Иаңхыа итәаз, иватәаз рахьгыи ухы назқәукуа хәа азәгыи димбеит. Излеиликааз ала, урт иахьынзарытцанакуаз аталбошь далырххьан. Анцәеиңышәала, уи аханза ңыара дтәан. Иара иааимтәзтәкыа ныхәаҗак ахәара иалган, атыхәтәан изхәақәаз хымаңсыма акы инаңхауан. Ашьтахьгыи излагәеиңаз ала, ңытк рфартәгыи аамтә дамеигзацәакәа ириңон. Зегыи зыңкәынра инахы-хәхәахыаз ракәын, иреитбацәаз, ма қарала инарылхәхәоз азәгыи дрыламызт. Еибаңшаан, иааины еицтәаз ракәхарын. Изҗыи иханагалан иңазу, дара иртәымыз азәи дааины дахьрылатәаз ргәамңхоу, дыр-зымдыртәкыогыи иңаларымызт, аха дрымбазошәа картцеит.

Ихәи анизаарга, аталбошь иара иахь дааңшит, уицәкыа димбазошәа изыңатцомызт. Аха иерылархәра маң аңәикип хәа дышгәыңуаз изытәахуамызт. Иаргыи, инапы ышьытихын, иирбеит иара иешрылеимгало ала. Егыыгь уаха акгыи ахимхәааит.

Астол илаңш нахигеит. Иақәнаго зегыи ыңан, аха, зегыи дара роуп, ақалақь ағтәи чарак ағы иибац еиҳан. Аһны ираазоз кәтык амахагыи ңыара ирылңшуамызт. Иқәызгыи, ара наңынатә ишаңыз, еиҗыхны акәымкәа, хәызба хьантала ихыхны иңан. Акәац затәык уағтцас еиҗыхны иқәын, аңшәмацәа ртәытәкыа акәхарын.

Иара, кыис змазамкәа, ачанах дуқәа ирынны иқәгылаз ачаңа хыкқәа рыла напы аиркит. Анцәеилыңха хәа, иааигәан идтәалақәаз ибжыи рахәртә, иаңхыа итәтәаны иқәгылаз ауатка ижәит. Ғацақәак анифа, ңытк ақара аныбжәала, дырәегыых иара убас, «еиднагалаз» хәа аҗа ғырңыанк ижәит. Даргыи, изыҗқәаз аңсык иааркәатцны

иаазырџит. Атцыхэтэан аибашьраџ иџахаз, зыџсадгьыл зыџсы аџэытцаз хџа инкылан ижџын, ифырџыангьы наџ днахан иныџџиргылт. Уаџа ижџуамызт, амашьына амаа икуп.

Ус, дшынатџаз еипш дгылан дымцарц, уажџы-уажџы акы днамхалон, игџарџханы алимонад нахижџылон. Уи ианакџызаалакгьы азы хааџџа бзиа ибон.

Дзидтџалаз, раџхџа аныџџаџаџџа мроуцџаџџа ирхџон, урт рыбжџара рхацламхџагь аус адыру-ан. Аха, џытрак ашьџахь, џытк аныржџ, џытк аныр-џа, рыбжџџагьы еихџаеит, еихаргыла-еитцаргыла аныџџаџа гџыџтџаагаџџа ирылагеит. Иара уа дтџасгьы иџамызт. «Гџыбџанс ируџози, – гџымх-тџџымх игџы иаанагеит иара, – аколнхара ахаџа рџахымызт, аха инымтџазоз аизараџџа рџы рызхара идырџџажџон. Аколнхараџџа еимдырџижџџеи, иара ус, асахџазгьы, џџара еизарак мџаџырымгаџ... Рыџнџџа ирыџнахан, аџџажџара рхашџырџ егьрыгым...».

Ихы џышьџыхны иаџхџаџа ашьџаџа дныџаџшит: ашы-кьыбжџ ыџдачын. Иааџымтџџазакџа аџџсахџыџџџа на-рылс-аарылсуа џыџ иааганы ирыларџсоз аџатџ рџфон, ахаа-мыхаа, амжџабгьы уажџы-уажџы изларыжџуа, акыд-лара зџеаззырхио аџанџ реипш. Аџалаџь аџынџтџи иааргаз оркестр маџи ашџаџџаџи уажџы еихсыџгьшџа иџан.

Иара ихџыџра, иџкџынра аан, ашџаџџареи акџа-шареи рзы ачара ахы аматџ иара иауан. Арџџашага анааџџырыргалак, аишџа иахууаан арџарџџа ахџаџоз адгьыл тџысуан. Уажџы, аџареи аџџџеи рыда, зегьы ма-зеины ирымазар рџахын. Амазеи атџы анигџалашџалак, иаразнак игџалаџџазаара архџашьуан. Измаануу из-дырам, абни есышьыжџ аџны изнаргоз ачаџарыжџџџа ааигџалашџеит. Ани рхазы иџартџоз аџынџтџи акџымкџа, зегьы рзы иџартџоз, ихџахны иџџу аказен шџы зларџоз. Игџы ааилахынџџит. Алимонад зџџџџахџаз атџџа ааиџџихын, хымаџсыма ижџџит.

Уажəшьта дынзырхоз акгы имамызт. Анцə ицъшьала, данааитцəкьа иареи лареи еибабартə икалеит.

...Ларгы ашта дшааталаз еипш дылбеит. Длым-беижьтеи даара акраатцуан. Иаразнак игəлтəз, данкəыцшызтəи, даныцкəыназтəи иныкəашəа ускак имыцсахцызт. Ишьафəа ицегь иртбаар шилшогы, иара иртшəошəа икан. Ускан, данкəыцшыз иныкəашəа ус иахьыказ ла лзы идырган. Лара лылацш даара ицарын. Акыр хара дыкан, шəфык дрылазаргы иаразнак дрылылкаауан. Уажəы, икəрахь дышнеихьазгы, деифахаха, ибга мацк ихəаны егыны дыкамызт, ихəхəы кəашкакараза ишлан, аха еилшəара амамызт. Лара дангəеицəгы, мацк даатрысызшəа лбеит, аха иныкəашəа иагьагимырхейт, иагьацимцейт. Ианакəызаалакгы ус дыкан. Ашны дназарц акгы игымкəа ақəаршфы ихьзаргы, уаха иацитомызт.

Зегы дара роуп, знымзар-зны дагхан ашколаф дымнеицызт. Дара, лара лгəыц иалаз азгəбцəагы ацкəынцəагы, ма еснагь хəычык иагхон, ма заацəа инеиуан. «Бныкəашəа убас икоуп шыафак, ѡ-шыафак аакатцан, быкəпраан акəашара балагарашəа...» – ихəеит уи зны, лгəыц дрыцымкəа данлыхьза. «Исыцкəашо дсы-мам акəымзар...» – налфьитцкьейт, ларгы дазыцшзамкəа, ихьацшшəалаха лылахь икəыршəыз лхəхəы цакантə днацəтəхəан. Илхəаз хьалыршшаарц акыркырхəа даачейт.

Аиашаз, класск афы еицтəаз цкəынгы згəбгы, хылатцəкьа азəгы акəашара иеазкны дыкамызт, аха унапы ааинуьбар, икəпраа иныкəлон. Иара Ардашьыл игəнигозу игəнимгозу рыздырамызт, аха ишьапы ааи-зыхгомызт. Арахь акəашараз дыршазшəа деифкаан.

...Ардашьыли лареи ацсшəа анеибырхəа, заа знапы данылцахьаз ашьапахь данига, иаразнак илтəххейт

пытрак лхы данахарц. Ачара аус ауан, уинахыс иаџаххоз, знапы ианыз хианы игылан, уртқәа автопилот еиџшын, апырџы иеаларџсны аџскы икымзаргыы калон.

– Маџзак сыџсы ааиџаскыр стахуп... – лхәеит лара, илыдгылақәаз лыџхырааџәа, лџызџәа ааигәаџәақәа рахь. – Анџәа имчала, зеггы шәымчала, угәы еихыызшь-ша егыыкам...

– Харгыы ибаххәарц хгәы иџан, ариабжьарак даара бааџсахьеит... – лхәеит руазәык, лызқәа аалшьышын.

– Бгәы каршәны быџсы ааиџак, хара зеггы ара хәкоуп, акы хәаас икабымџан, – лхәеит аеаззәгы.

Зеггы адрухәа иналықәрыџсеит дџаны лыџсы еиџалкырц. Уаха акгы хәатәзамыџт, икаџџәыџ лара латқысгыы ирдыруан.

Луадахь днеин, аиарталаршәгыы ықәымхзакәа ус хыхь дныкәиеит. Аиашаз, убаскак џуан лшьапы дыхгы-леижьџеи, ләааиџылхын, ләаалырххан, лыџсыџ атџанза иганы даақәыџсчхаит. Лгәалашәарақәа дрылалан, днаскәаџәар лџахымыџт. Лыблақәа неикәылџсан, ләаа-лырџынчит. Ақәатџахь ихаз, иаартыз аџенџыыр ақынџеи иааџуаз адәныкатәи абжьқәа, ачарауаа ршыкыбыжь – зеггы хәџы-хәыџла инаскәеит.

...Урт ашкол иахьџаз класск акәын ирыбжьаз. Иара уи ашықәс азы далгон, лара аеа шықәсык лыгын. Уи ихы-иџы, иџыымшьқәа шкыду, шака дхараку, деиџкаау, иныкәашьа, иџәажәашьа, ибла аџшшәы аешаџсх-ло – иарбан изламџәажәоз лгәыџ иалаз азџабџәа. Лара ианакәызаалак лажәа рылалџомыџт. Еснагь лыбла их-гылаз ичџаџшь акәын. Иара уи ус икыышә икәкымыџт, зны-зынла иааџәыригалон акәымзар. Лара зеггы дахь-рылагылаз далкаан иналџеирџхалон. Аха, лара леиџш иаргыы, даликаауазаргыы инирџшуамыџт, рхала ианаа-изынхалозгыы. Ақыџаџ, зеггы иахьеи-уахеи иахьеиба-

бо, иахъеибадыруа, зегъы ахъкылдыршәшәауа, ауаа реизыѳазаашъақәа, еихаракгъы афара ацәаныррақәа ирытцаркуаз, адгъыл атцала ииасуа азеипш ашьтыбжъ анымгазо ыкоуп.

Уртқәа зегъы зны-зынла ихытны лгәалашәарақәа ирытцалалон, аха уажәы ускак аеалагалара лтахымызт. Иаразнак азлагараф ианеицынхаз ауахъ дниасит. Аапынран, абыржәаанеипш акәын, асырзгъы ашьхақәа рфьнтәи алеира иалагахъан. Алуқәа афбагы ықәпраа илагон.

Ашыла аатцәақәа иантармыцсоз, еснагъ игылан. Акәа-кыхъ инаскъаган иказ азлагарахъча ишьталарта ада, иманшәалаз, иахъеидтәалашаз хәа акгъы ыкамызт. Лара илыззомызт, лшъа-лда, лхы-лыпсы зегъы хәаа змамыз, илзеитамхәоз акы атаан ишыказ. Даара акыр шаатцуаз уи дизхәыцуазижътеи, лтатәхәқәа рыкатцахатцәкы лнамто. Уи азы уажәы лфы лықәшахатхеит, лхазы ицәырылгеит. Абас дгәылфрны илызхаижътеи гәыф-фыф иаалылас-лоз уажәы илтаатцәкыит. Уи фык-бзык иазымхәоз акы иазыпшын, уртқәа лыбжы ианыпшуан, лылапш иа-цын, ләаахъаалырқәацаз зегъы иахәон. Иара икынза ишыназозгъы гәфарас илыман, избанзар, иара дшыказ ла лкынза иаазон. Уажәы убарт зегъы ахақәитреи, лареи, иареи ракәын знапы ианыз. Урт лара латцкыс амч ры-ман афьнтә, зегъы дрыздырхиахъан. Цъара ишәафьаны итыпсауан лгәы...

Ус... уи абжы иаразнак ирахәит афьцъагы. Азла-гара мрагыларахътәи ала аган бнاران, ккаран. Уантәи акәын ишаафуаз. Уи акарматцыс абжы акәын. Ас аапын ианасакъахәымтаз, ара ишырхәало аипш, ишааи-лахәлалак иалагон. Ари агхеит, избанзар, харантәи Анцәа ирзааишьтит, амфә иқәхеит. Абас ргәы иаанагеит рфьцъагъ. Иара акы акәын иказ, аха абжы иаразнак шътыбжыыс икоу зегъы ирхытцәеит.

азлагара шытыхны иагон... Иаргы, еибафоз алуқәа рахь днатрысит. Еибафоийътеи акыр цуазар акәхарын, абылфәы ыкәчын.

...Уажәы, дахыкәиаз атхарцәхәа дныкәтәеит. Лгәы тытны ицон, адык-дыкхәа еисуан. Лыхәламшәы лнапы нахьылшыт, еитанахьылшыт... Ииашан, акарма тиааз-шәа, лыцсың алагаагара игәалтартә иаалцәыхьантә-хеит. Мацк дааңшит, лыцсы лгаанза, нас даагылан, адәныка дындәылтит. Ихаракзаны ахаирплан дханагалан дшыкәз, иаразнак аеыланаркәызшәа, еимачыфыз ллымхакәа аатыккеит. Аштә-агәара иахыфуаз ачарауаа ршыкьбыжь дналахәит. Лыкәшамыкәша иааизыфөит зегьы знапы ианылцаз ахәсахәыцкәа.

– Зегьы асаат еипш аус руеит, – лхәеит еснагь лафк налазыршәлоз лфызцәа ахәсақәа руазәы. – Чык-чык, чык-чык...

– Атацагы дыфнаргалахьеит, – лхәеит аеазәы. – Амахә имуит, длывацало дмааит...

– Ииашангы икаитцеит, – лхәеит қарала иреихабыз. – Атацагы ус дыддырбазомызт.

– Афыхтыңса еиҗадыршәазар акәын...

«Иаб иахь дцеит... – лгәы иаанагеит лара. – Уи баша хахәылхрамызт, хара иаххаштит, ихыдахтәит, акәымзар...»

Абартқәа лгәы иаанагонатцы, аштеи лылаңш иахьынзанагаоз уи антытци, акыр днаңшы-ааңшит, аха дшааитцәкәз игәалтаз, уи имашына ыкамызт. Дыкам, дцеит. Дцеижътеи, дыбналеижътеи акраатцуан. Зегьы дара роуп, уи лыңстазаара далхны дкалмыжыт. Ускан, убри ауа иааскьазеит уи, ахьзқәа рацәаны измоу, аха инагзаны акы иазышьтымхуа... Убри аипш ссирзак шыкоу атәы имызуа лгәафы ашьта ннажыт. Убри азхьра цыс илхан. Иназатқәкәоу акгы ыкамзар акәхап, аха убри иашьтоу, иазхьуа ахьыкоу ауп зегьы еибаркны изку...

Макъанатѣкъа ишцатѣымыз, лара бзеилахѣа шлахѣа-тѣыз идыруан, аха дырѣагъых лбара дацѣшѣошѣа дыѣан. Уажѣазы азѣгы иара иаха ахымамыз ихы иаирхѣар иѣахын. Рылаѣш анихыз, ус ианааитѣаххалак, ишааитѣаххалак данырмышѣтуаз аамѣаѣа цахъан.

Аштѣа иѣыѣымѣаз даахъаѣшны днаѣшит, данааѣалаз иаразнак илаѣш ахылыкѣшѣазахъ. Уа иѣаѣын. Иаргыы уажѣазы ус еиѣеишьон.

Имашъына аус арура ѣыѣк данадхала, игѣалаѣазаа-ра хѣашъит. Уи аниднагалазгыы акыр иѣѣсхъан. Иана-кѣызаалак, ахѣынѣарра иамѣан аума, иара итѣны аума, анапы иадыргахъаз акѣымзар, иѣыѣза машъы-нак дзаѣымѣтѣеит. Амашъына маѣарагъ акѣындаз. Аха ус иѣоу ахѣыѣраѣа рахъ днанагар зынза иѣахымызт. Иахъа усгыы агѣалашѣараѣа дыхѣакны дрыман. «Аѣ-сы дукѣабаѣѣар ихъуа ѣалар алшоит...» – гѣаныла даахлафшѣаггы иуит.

Ажѣытѣа злагара ахыѣазгыы асынтѣи ихарамызт, уажѣы дышнеиуа, Аѣѣатѣи амѣаду ахъ дызгоз аѣѣахъ акѣымкѣа, арѣарахъ дхъахѣны ѣыѣк дахъыласкъоз акѣын.

Ибон, уахъ днеины дныѣѣымѣшыкѣа дышзымѣоз. Имашъына ырѣѣины уахъ ихы анирха, ибеит уахъ игоу амѣа акыр ишеималахъаз, ишныжъыз, ѣархасырѣас уаѣы ишимамыз. Аха, ара, зегъынѣъареиѣш, ижѣытѣа ѣѣаран, ахахѣ атѣан, амашъына ѣартѣа иѣан. Дахъынзаѣоз анкъатѣи азлагара азыхкыра бардрахахъан, ажыѣи амыѣи ѣиан иѣан. Уа азы анѣаз иахылаѣшуан, имыѣхѣны акы ахиан ѣаломызт. Еснагъ иѣѣынд-шѣындуа азы ѣыѣрны илеиуан. Азлагара ахаѣа ахъѣагылаз данази-шаха даагылт. Имашъына дахъынѣыѣыз, дадырсызшѣа дынхѣит. Анкъа зны, ахъатѣа гѣы жѣпа иалхны, ѣауарла еиѣѣаб ихыбны, зыѣныѣѣа азлагарахъча иѣыѣгыы, алагатѣа зманы инеиуаз рѣыѣгыы ѣатѣаз, ѣ-лу дукѣак

аххахәа илаго изхаз азлагара уажәы ахыбра табганы, ажыц ахиан игылан. Хәарада, алуқәагғы җыргахъан. Ақыта агәахы, кынџааларак аґы идыргылаз ахыбраґ игґоуп урт. Уажәы фымцала илагоит. Рҗықәреи абжа былны, абжа лаганы ирнатойт. Уажәы абицара ґыц хәа ажәа кәазқәа ззырхәо, азы злагара иалаго иалхны акґы агъама рымбазац. (Абартқәа ахыбоз, иаалырґъан, ачараґ дзыдтәалақәаз ааигәалашәеит.)

Аеакґы дақәгәыґуамызт, аха иблалатцәкыа ианиба, игәалаказаара ицегґы ихәашыит. Ацха дықәсны амџадуахь данкылс, анакә ґыцхан, еихаґы ижәпахан, илбаазаны адґыл иқәхаит. Уи шыбжъаараны ихытц-зароуп, уажәаны зынза иґамзароуп, аха иахъа зегґы кшацаны иґан.

Амџа машынала итәын, зегґы рылашарақәа аркын. Убас ишыказґы, ант зегґ реиха иццакуаз, уажәы-уажәы иааиларгон, архала ииасуа азиас еипш еиґарашәа, еикәшәашәа инеиуаз амашынақәа рцашьа. Иара итормозқәаґы рацәак дреигәыґуамызт. Аиашаз, даара ахыдара кайтцейт абасґак имашына гәыгәтажыны иахымаз, ихы дабашыуан уажәы-уажәы. Уи аныкәашәа иацитдомызт, аха наґ-ааґы ииаґьоз амашынақәа урылагылан, мыцхәґы иузагырхомызт.

Ажәытә злагара абанс иахыибаз ибла ихгылан. Ауааґы акґы усыс ирымам, аххахәа илаго ирызтагылаз рызлагара нкажыны иацырцит. Анцәа иҗышьала, азиас ыиаџны ицойт, жәйтәнәтә илыргаз азыхкыра зы агмызт, иара аҗыцґы убас иманшәалан, шеишықәсеи иа-ламкысырґы иачхауан. Урт зегґы рыхәламшәа аґарма тиаахъейт, уахаґы ґарматцыск абжыы рахауа иґам. Иарґы уи азы азәы итәы ихәо дыкоума. Аруль иаларцсны иикыз инапқәа руакы аақәхны ихәда инытишь-аатишьит.

Артқәа зынза исхаштхейт хәа дыґан, иахъа даа-дәықәлазар иґыцхахараза ианаацәыртц, игәы цкапуа

иалагеит. Ихы дазгәаар, лара длызгәаар, адунеи дазгәаар
иҥахын...

Иаалырҥһан игәалашәеит ашыжь изынарҥиз
ачахарыжәкәа. Акы аҥарагь агьама ибеит. Уи зегьы рзы
иҥартцо акәын. Аеазны еиҥшымкәа иҥаан аказен шәы
иалаз. Иара излаз амажәагь ееимызт, цқьагьы ижәымызт.
Наҥ иҥы иҥыхны икаижьит. Уажәы ианигәалашәа игәы
аазыҥзыҥт. Уажәшьтарнахыс урт ихаҥыц рықәиргылан
иҥалом... Иара ихароуп, зегьы иара ихароуп.

Иара дахьаҥанхо имаҥҥымкәа ажәкәа змоу ыҥоуп,
ахшгьы, ахырҥдәгьы, ашәазагьы рхала изнаргоит.
Уажәраанзагьы дышҥазымхәыци.

Акыр днаскьахьан, шыжьы шыбжьон хәа еи-
лых змамыз иахьатәи анаҥә еилыҥрыхуа иалагеит.
Акыр ихышәҥхьаз амрагь уи «амгәацәа» иаалыҥхейт.
Иаҥхьатәи асаркьагьы иаадыҥчалт. Аха зныказ уи усҥак
амч амамызт, акгьы иҥырхагамхейт.

Убри изаҥлеит иаҥысы иаҥхьа игылаз аидарашьҥых-
га машьына. Амҥа аҥыфаарақәа, аҥаҥәаҥәарақәа усыс
иҥамҥакәа иахьцоз иҥагәҥасуан, ишьҥыҥон, ашьҥыбжьгьы
цәгьан. Иара ҥацәын. Уажәы ирацәаҥхейт ус ламырбиа
аруль зку, амҥагьы, амҥа ианугьы усыс измазам. Аибашь-
ра еилгазари уажәи рыбжьара зегьрейхә аҥсыҥбарақәа
ахьыҥало амҥаҥәтәи ахҥысқәа рҥы ауп. Хыла иара, ами-
лициа рганахьала амҥа ахылаҥшра иаҥданакуа маҥу-
рақәакгьы ныҥәигахьан. Зегьынцьара ишыҥкаитцалоз
аиҥш, абрагь амыцхә ранаижьуан. Аҥакҥыхьқәра ахада-
раҥыҥцәҥьа иҥоу имазааит хәа.

Зхы иақәгәыҥгуаз амашьына ласқәа иаргьы иаҥсуан,
иҥыраҳаз аидарашьҥыхагьы. Арахь анаҥә иҥегь иа-
неимп, амра убас икылҥхейт, зны-зынла имашьы-
на асаркьа иалҥхан ибла ихыҥчалон, ихнакуан. Дара
амашьынақәагьы еихә-еихә ирыҥцлон. Мҥас иҥоу зе-
гьы еиҥапапа иҥәуп. Аибашьра анеилга ашьҥахь, дук-

ггы мыртыкәа, аагарта дук аныкaмызггы, амашынакәа иаразнак ирацәахеит. Еихаразак «Цыпкәан». «Арахь егыараан иубарггы итәыуоит, – игәынамзаракәа зхигара диздырамызт. – Ахәынтқарра хәа изфәу (уи макыана ачапан хымшәац) руалкәа зеггы ақәушәа». Дызфызггы зеггы ракәын. «Зеггы ракәзар, иара уахь датцанамкзо?...» «Сара сыда егыырт «зегыаа» роуп...» – дахыхәмаршәа иуит гәаныла.

Иабейпырахеи абри амашына кәарфәарггы. Ианакәызаалак зеггы иафийжуан, зеггы дара роуп, хара изцазом, срыхьзоит хәа. Уажәытқәкы абри амашына цәарзга имфәа акит. Ирласны ифны дзыназар итахын, уа ифыцу, зеггы ртак кәзцо акы изыпшушәа.

Имашына дақәгыгуазтгы игәагырын, аха уи еиха ианатаху икәнакыр алшоит. Иара анакәгы аныкәара иакәымцит, уажәы-уажәы иааимкыаны, ихышәтхыоу, ифыкапшыааза икалахыоу амра убас иааифанарччалоит, иблакәа изхымтуа.

Амфәаду итгәг афәанариаша, амашынакәа идырласит. Аидарашьтыхеи иареи иаарыбжыагылазггы бжыцит, иапысны ицеит. Атыхәтәан иарггы избеит дапысырц, игәы пнәтәазеит. Насггы иара, аидарашьтыхга иакәтәоу, зынза ииазаахыоу азәы иакәымзар, амфәа ииәп, дирманшәалап. Асигналггы дақәгыгәгәан, армарахь иенәтан, имашына ахы уа инавигахьан, ишьтахьггы, иварахьггы асигналкәа неипхыхәхәеит. Иара агаз дақәгыгәгәеит, аидарашьтыхга дапысны имфәа ааникыларц. Имашынаггы иххәыцит.

Убаскан анакә пыжәжәахақәа еиґааимкыан, рапхыа иибоз амца иеҳәатцаны идыршызшәа иказ амра ауп, аха нас асаркыа иалсны убас ифәцчеит, ибла аахнакзеит. Убаскан ишьтахьала ист, нас иварахь ала. Убри ашьтыбжь баапысы убаскак хфәа-цфәа амамызт, ахыткыара акара иласыз, еиґахәашыа змамыз ахыаггы – зеггы налаз ицеит.

19.10.2014

АЗЫЖЬ

Урт еилыркааит уи даазкэылаз есуажэааны, хэыл-пазыла аеыкэабара дшалагаз. Ара, еснагь еынла иеа-хыкэабоз азыжь ду аеы. Урт, Гэызба уажэы абрахь даазышьтыз.

Хэылпазын. Азыпшахэа ашэшы аеыкэнаршэхьан. Аиѡхаа зыртэуаз абжыы иалсны, ашэах ахышы иаау-ан азиас. Уи иагьдуцэамызт, иагьхэыццэамызт, аха аеы зырзсоз, хзааркэрыла катцаны зытцантэ ахахэ аѡагара уадаѡыз азыжькэа аман. Урт зеггы ари азыжь реихан, насггы, нырцэааггы аарцэааггы иахьырзейкараз икан.

Азыжьахь дымнаскьацэакэа ааигэа даагылт Гэызба. Ихарацэамкэа икылатэан изыпшызггы дырбартан, ибжыы иргарггы ирахартэ, еыкэабара иааиуазггы иараз-нак дгэеитартэ.

Апшахэаеы ашоура тэахьан. Иахмыркьацэакэа атэхэеипш иасуаз апшаггы, зымахэкэа азы ихыс-ло аѡа иахачы иказ алѡар шытиаакэа рыбгькэа еиха илашаз рыштакэа рыла иаанарпшуан. Гэызба дыз-лагылаз ахахэра уажэшьта ицамызт, аха макьана ипхатцэыпхатцэуа икан. Уажэааны, дара ахэыцкэа рахьтэ, еыкэабара акэым, аеаказггы арахь азэггы дыкэломызт.

Ииашоуп, ари, иахьахэлаанза изыфан изтаз азыжь зызлан дамоуп хэа рмахацызт аха. Уи зыжьс икоу зеггы дрымазам. Ахапкэа змоу, аеытцэахыртакэа, ианылтахха, дхалан дахьыкэиашаз акара азы иалыхэхэо ахахэ дукэа зтажьу, ауаѡ илапш дахьацэыхьчоу, иахьлызтынчроу атыпкэа алхны илымоуп.

Зеггы дара роуп, амшын ѡахыс икоу азкэа зеггы драхкэажэуп, дырхылапшуп хэа акэын ишырдыруз.

Ари, амфаду иаңну, еиҫа ауаа ирҕархасыртоу азыжь ду, тэартас илымамзаргы, дахылаңшуеит. Убри аҕнытэ, хэылпазытцэҕа ара аҕазаара иара иҕэлацэа рахь азэггы итаххомызт. Ишэон. Иара убри ашэара мыжда еицэазгы чмазара издыруамызт Гэызба. Зыгагатцэҕа иацэшэо, иара ида дгылаф дызмамыз Кэчыта итэы аеакуп, аха уи аныхеицш зеггы ирхаран. Акры збахьоу, акры зхытцаггы ирзазом уи ус шакеу. «Имшэо агаза иоуп» рхэалоит, аха уи хыхгагоуп хэа ипхьазон Гэызба.

Уажытдыҥа абжыааҥны изыцшәақоз акгы иғәла-
шәомызт. Ейҥа дзыцшәашаз изыпшын. Уи ашәара-
хәтцәҥагы изахьзцомызт. Уа еилаз рацәан. Дара, уи
еипш адца изтаз, уаҥа царта имазам, дыкҥахцалеит хәа
иҥан.

Урт, ари еицш адца изтацѣкъаз, азѣы иакѣын, аха
уи иѣы итапшуазгъы пытѣык ицын. Уи, Ага, аибашыга
ѣбаѣа рбаѣаза иакѣкны анемсаа рхаирпланѣа ахарт
еицш иларыштыуаз абомбаѣа ирцѣыбналан, арахъ,
аѣаѣа қытахъ иааны, зтахѣа рѣы иѣаз, Лапшь хѣа
ахъзшьара змаз амбжъах иакѣын. Иааицрымшѣазакѣа
ицыз, уи ара даанза аратѣи амбжъахѣа зыцныѣѣоз
Шѣадеи, аусураѣы зыбѣа цѣѣаз, Гылдыз хѣа изыштызи,
насгъы инкылан ирымаз, зеихада иахѣашоз, иара
Гѣызба ида дгылаѣ дызмамыз Кѣчытеи. (Аибашъра ду
асаѣахѣымтацѣкъа акѣын.)

Кәчыта ида егырт зегы аеа шықасык, шышықаса
рыла арра иргашаз ракәын. Лапшь изы ирмазан ирхәон,
аррацара иаамта ааихьеит, аха дахырпо дааргоит, арахь
дзаарыштызгы, уа дыздыруа рыбла дхымгыларц азы
ауп хәа. Лапшь иаб араионтә еихабыра дрыпшьын.
Аратәи ақыта аихабырагы ачкәын ихылапшуан. Иара,
үи ихы иархәаны, иааташәаз кәитцон.

Гәызба урт дыхтакны дызрымаз зеггы дахьреитцбыз
азы мацараггы акөзам. Дымшәар ахытахыз, иахынза-

илшоз ихы ахьрытцеимтоз азы арахь иҕыруан. «Иара ҕаттак дыкам, дуфаргы акгы духэом, иҕсы таз...», – ихэалон Лаҕшь, аха акгы ианаижьуамызт. Иахьырхэышьақәагы иҕшаауан. Уажэык даҕеикит, иди-тоз ҕаимтар ида дгылаф дызмам, зеихада иахҕашо Кэчыта иҕсы итаҕышэуҕы ихихуеит. Иаргы дивсуам.

Ғызба уажэы дахьылоу дара аарцэ хэа иашьтоуп. Уажэы дыззыҕшу дахьынтэаауа – нырцэ хэа. Абас, азиас нырцэаи аарцэаи хэа иашоит. Зегы еиха еиҕыршьон аарцэ. Хара аарцэаа хауп рхэон арт, егыртгы убастэҕа рхэон. Аиашатэҕа збашья амоузакэа ус инханы иҕан. Еснаҕ нырцэаи аарцэаи хэа реыршон ахэыцқәа, ахахэ еигэыдыртон, еислон, еибатҕалон.

Зны-зынлагы еизааибатон. Аиндатларақәа рахь ии-аргон. Зны нырцэаа рдэаҕы, аеазных аарцэаа рдэаҕы аицлабрақәа мѡаҕыргон: ампыл асра, аиқәҕара, аиҕх-ныѡлара, аркыыл асра. Зегы дара роуп, арт аицлабрақәа раан иатҕахази иаиааизи аисрахь ианнаагоз ыҕан.

Ус зны, зхьтара бааҕсык ашьтахь, абра абри азыжь ду анаанахэа, зегы ааны ара реыркэабо ианалага, хэычы-хэычла акыр еиннаршэеит.

Ииашоуп, урт реимакқәа, реиеҕныхэарақәа зегы уи иазымзбеит, зны-зынла еиҕахэытҕыалон, аха азыжь хара еиха иахтэуп хэа азэҕы изхэомызт.

Ғызба уажэы дыззыҕшу, уртқәа зынза усс имаза-мызт. Уи атыхэала акы еимаркыр, ма еисыр, еиҕаикуан. Иахдырҕьаргы ицэшэон. Азэыр дымшэозар абри иоуп хэа агэра ганы дыҕан ашэара абасҕак игэнызгоз Ғызбагы. Насгы, ара данааилак, уи аха имазамызт, дыццакуан, дахьзаны ихы-иҕсы аҕан иеикэабон, дызсон. Нырцэҕы ыҕамызт, аарцэҕы, азыжьгы шеибгаз иара итэын. Азэҕы дахибаауамызт. Уи абас данызсоз ахэыц-қәа бзиа ирбон. Имахэҕа ҕэҕақәа рыла азы еимырчэе, уажэы-уажэы дтыҕан цыгэхыршэт ҕаитон. Азыжьгы

ашәах ахышы иҗалон. Акыр иҗаниҗыалак, иҗанирххалак, азыҗь ахахы ддәықәлон. Аханза азы ағыны иааиуан, аха пытқ арахь ианыласкыалак, итбаатыцәза игазго итаҗыыз азыҗь иахәынчон.

Ағыратәҗыаҗ даныназалак, дамышытырц иалагон, аха иаргы иутәҗыомызт, даиааиуан. Нас, али-ңси рыб-жыара даахәны, игәыштца аҗәәанахь ирхон, иара ағыра иееиҗахуан.

Ашыҗахь азы зыҗтазыңсоз ахәыцқәа пытрак даары-лахәмаруан. Даргы иҗеибахәалон, рыбжықәа духон. Аха иара еснаҗ дыццакуан, дцар акәын. Аусура. Ахатцанап зегыынҗыара иаҗахын. Иара хатца назак иҗаитцоз җаитцон. Дара ахацәагы абаҗаз, аҗахмадцәа роуп инхаз.

Иаразнак дааҗытын, ихыкәкәоз азы инапсыргәы-цақәа рыла иаамызәзәашәа, иаразнак иҗеиҗеихәон. Дцарц иҗы наҗ ианирхәлак, иарҗы напы җеихырхәхәан иҗыон.

Урт, ари азыҗыахь җыкәабара иааиуаз амаҗкар зегы қарала дреиҗабын. Уи адагы, иара илан, игәышпы җыаҗыаза, иҗәәахырқәа пцаца, ихахәы еиларша, иан-хәази ианхәамзи реиҗдыраара уадашын. Аххәа алаломызт рхәон.

Ихызгы аҗазәы ихызны ирмаҗацызт, Гәрага хәа. Иара дахыынхоз асынтәи уңшы иубартә иҗан. Рыҗнызатә җәашза ақәатца иалңшуан. Рааигәа-сигәагы азәгы дын-хомызт. Ианакәзаалакгы азыңшахәа нхарҗас иалырхуа-мызт, иәахаракны иҗоу аҗыңқәа ракәын. Гәрага дзаазаз лашыцәа нахыҗы ахәызқәаҗы инхон.

Гәрага дзаазаз данызҗабыз дҗеыбҗаҗазан. Лхаҗагы илыңшнын, бзиа деиҗкаан, дхатцампхәысын рхәоит. Илышыҗазгы рацәашызаарын, аха лара дмыццакуа-заарын. Аеыбҗаҗазараҗы арцарцәа ираңылгон. Лара дахыыҗаз аҗазәы аҗарчеи изгарц иҗамызт. Абас, еим-җахарак аҗы, лнапала илаазаз, илыбжыаз, лбызшәа зды-

руаз аеыццышә, иаалыркъан, абжьарахыңеиңш иаапкны иаақәлеит. Иара қахаанза аеыбға ләықәылкит, аха иара убас икаҳаит, уаҳа изымгылазеит. Ларгьы азныказ дөацқәеит, аха иаразнак дынхышышыт. Дыбжахеит. (Излархәоз ала, ләы азәы афынтәыршыра афеитәеит, имацымкәангьы. Шьоукы илытцашыыцуаз рхәеит, шьоукы мап зцәылкыз рхәеит. Уаҳа еилыргамкәа инхеит.)

Зашьцәа ирфьтцуа аиашьа иоуп, аңхәызба лашьцәа дырфьтцуа збахьада, аха лара ус илтаххеит. Шықәсык аатцхьан, зашьцәа ирфьтцны азыңшахәа инхоз, зыбжа змыхәоз рахәшьа лбартца уахык җуафык даатцаххын, ацәашьаршь еиңш ашьаршьаф икәыршан, асаби дныцаршәны атцх дналапқа дцеит. Ахәычы дычкәынан. «Анцәа дысзылбааишьтит!..» – лхәеит лара дгәыргъан. Ахәычы еиликаауа данықала дышкәшәарахыз иалхәо иалымхәо азәгьы издырамызт. Лара, абас лыбжара шлымнахызгьы, лхатцампхәысра иацымлозар иагымхеит. Ианлааз аеыбға дшазқазаз аиңштцәкьа дагьысуан, лхымтагьы кашәомызт. (Лыфны итқьоз акы лзыфнамкәа иқамлацызт.) Уи азы акәу, аҗаказы акәу, ианакәзаалак, нырцәгьы аарцәгьы уи атәы азәгьы иңсы иахымырзааит. Итатцәахны ирыман.

Зегьы уафцас иқан, Лаңшь абрахь дықәнамгалар.

Рыфны аамышьтахь ахәыцқәа зегьы еиҳа иахьырфархасыртаз азыжь аҗы акәын. Ахәыцқәатцәкьа, азыжьгьы мақҗахәара иахьырзааиуанза итало рыда, егьырт зегьы аколнхараҗы аус руан, ачаи хырхуан. Шьыбжьонла ирыцхашьан җыкәабара ирышьтуан. Уа ианынхацәалоз ықан, аха инарабашьқәаргьы, убрыгь ранарыжьуан. Шамахамзар урт рабацәа, рашьцәа еиҳабацәа зегьы аибашьра иқан. Ранацәа, излырхуазгьы анрымази ианрымамзи еиқаран, аха, рхәыцқәа рхәы ақатцаха рымамызт, ирыцхазшьоз ишырхәоз аиңш, рңынцда ашьа кылтцәыруа аус руан.

Ахэыцқәа абра азыжьаҕе иахьеибабоз, рҕахьыркәа-боз, ргәы ннакылон. Цәсеицш нырцәи аарцәи хәа аи-макқәа ирымаз иркәатцхьан.

Лацшь ҕеыкәабара арахь дааиуа даналага, изталага цшза датәеырбо, дтазза, дааза-дыхьча, агаҕаҕе иикыз амра апшшәы мцацкәа, зыбаџкәа арахь излыхьха, зыфатә иагыз, зыжәтә иагыз, аратәи ахэыцқәа дрылцш-уан. Абри азыжь иара изыцшызшәа, иара ида ара зегьы мыцхэызшәа акәын дыштәлоз. Абтынхак изеицшны.

Мчыбжьык ала, уи рыҕеидыргәҕәалан аагылт атыцан-тәиқәа рахьтә цытџык, ахэыцқәа рыџоныцқа ианакә-заалакгыы цқа игәрамгақәаз.

Ари азыжь аҕы зегь реиҳа иззыцшыз Гәрага иакәын. Уи ибон Лацшьгыы. Иагьизыхгомызт. Гәрага данааи-лак, дгьежьи-гьежьюа азыжь аарцәтәи аҕаџ дыкәхон. Дгәамтцхамцуан. Ахэыцқәа рахьтә азәы ишьапы датә-шәаргыы, азыжьахь диршәуан. Мамзаргыы, азыжь ахахьы иалагылаз, иара даанза ахэыцқәа ықәиан рҕахьдырцхоз ахахә ҕаҕа ду иҕеимыртаҕа дахьықәиаз, ахагара изаазшәа иаатыркәа-тыркәан ҕеырчча ҕаитцон.

Гәрагагыы еиликаауазар акәхарын, уртқәа зегьы зыхҕьоз иара шиакәыз, аха димбазошәа ҕаитцон. Иҕеи-кәабац иҕеикәабон, игәарцханы дыччон, ахэыцқәа рырхәмаррақәакгыы дрыхьзон. Нас дыццакы-ццакуа иҕааилахәан ддәықәлон. Иҕанынеихалак, изқәа наҕ иш-хаз инапқәа неихырхәхәан иҕьон, бзиала хәа.

Цытрак ус иҕан, аха зегьы цшын иҕаларызеишь хәа.

Зны, Гәрага еснагь даадыххылан иҕеаникәабалоз Лацшьгыы дааит. Иара, иматцуарцәа ивагьежьюа, иҕааи-лихын, изталага цшза датәеырбо, днарылсын, ани азыжь ахахьы иалыхәхәоз, аҕыбылразы иманшәалаз ахахә ҕаҕа ду ахь иҕынеихеит. Уа рҕеивацса иқәыпцсан, азы иахьтахацәаз аҕнәтә ахьта иакыз ахэыцқәа. Лацшь уахь днеиуашәа анырба, ахахә иқәиаз зегьы лбааибахәан,

рмахацызт. Иара Гәрага, дшыөеидасыз еиңш, дызлаз рҕы хатыр икәын, еихаракгы уажәы, иусушьазы.

Гәрага илаңш Лаңшь дытцакны дшикыз, аңанахь дна-скеит. Лаңшьгы, ахахә дылбаан, акәарахьы дааихьан. Дырөегьых акы ихәарц иеазигуан, аха дахьымзеит. Гәрага ахыткьареиңш азы дшыркьан, али-ңси рыбжьара уа дыкан. Излардыруаз ала, Лаңшь иара ақалакь ағгы ихәы таижьуам, деисөуп, агәатцәа изтоуп хәа дрыңхьазон икәлацәа рыбжьара. Қаралагы Гәрагеи иареи рацәак еишыргомьизт. Аха ара акааизмырееит. Уи, азыжь ақынза даннеига, даашьтыхзан азы даникьееит. Нас, ихы өтирхә-хәацыңхьаза деитазааиркәрыло иҕааихеит. Убас ма-цара азыжь дакәиршеит. Уаха ихы дзамыхәатцәкьо аарцә аңслымз днылаижьт, «шәыңсы шәара дшәымаз» ихәарашәа...

Лаңшь икәнамгоз акы ыкамызт, аха аритцәкьа иаиххәара издырамызт Гәызба.

Лаңшь ас анихь, ыымшқа дцәырымтзеит. Ұымш ры-шътахь дцәыртцит, акгы камлазасшәа. Иара Гәрагагы, ачыкәабаразы ҕынла иеаабжьаршәны арахь аара да-кьытцын, ахәылңаз ахь ииаигеит. Лаңшь иматцуарцәагы иаргы ус рылартцеит, дшәаны ауп ас зыкаитца хәа. Аха Гәызба идыруан, икалақәаз рыдагы, Гәрага икататәқәа рацәазахеит, аха иматцәкьамызт.

– Иаргы силгоит абра испьрхагахаз, исыдымгылаз-гы азәгы сшәеигзом... – ихәеит Лаңшь. – Уажәазы ихы ицәымыгхан арахь дықәымло дқахтцап, настәи са снапы ианышәтца.

Раңхьа ахы зкуа хәа Гәызба далихит. Зназы абзиа-ра ииргеит, агәы умоуп, ушәом, иухәогы удыруеит хәа. Аха ианыкаимтца дызтаирцшышагы иаахтны иеихәеит. Ус иагышыкаитцоз агәра игон Гәызба, избанзар иаргы, иара идымгылозаргы, Лаңшь иахь икамызгы ицәшәон, дагыриааиуан.

Гәрага дшааиз еиңш Гәызба иҗы җызәзәаны диа-
цәажәрц, ари азыжъаҗ иеикәабар шырҗахым, аң шикәу,
ишикәашыуа, азыжъ лахыс, илымт арахъ азы иахъазаамго
цъара алихырц. Насгъы, дышкәшәараху зегъы ишырды-
руа ухәа иҗы иааҗашәалак.

Лаңшъ убас дыкҗеицалт, раңхъа Кәчыта иңсы мцо
имаауа дшыкаитцо, нас иара дышилаго атәы иеихәеит.
Иҗаңшылара убас иҗан, илшо дыказар, иара убра
ихәламшәы ңицәарын. Аха изылшо дабаказ. Убри ачы-
мазара бааңсы, ашәара, иҗы акит, дзиҗамҗеит. Уи иаа-
нагоз диқәшахәҗеит акәын.

Уажәы дааины ара дгылоуп Гәрага дизиңшны.
Убригъы Лаңшъгъы абра иҗамзар тынчрахон хәа
иеиргәауан дахыгълаз. Зегъы дара роуп, ихы
дацәыңхашьон, абна ицәыцатәан изыңшыз ирҗахыз
ахыдырҗатоз. Убаскак ихы ицәымгын, урт ракәым,
уажәы дыззыңшызгъы дицәымығхар иҗахын.

Убри дыззыңшызгъы рацәак дмырңшыкәа дааит. Ма
иахъак ибжәаижъыр, дгәамцун Гәызба, даҗхәарахааит
абри аҗыкәабара, уеизгъы-уеизгъы абри азыжъ иеын-
тимшъыр амуа иҗоума, ихәшәхама абри. Гәрагагъы аҗәа-
рахъы дааиуан, иеазирхиар акәын, аха абыржәы игәы
иаанагаз дақәшәеит. Иара Гәызба ихәта илшарызу абри
азыжъ аҗ мызкы дмааикәа. Зынза мап изацәкуазтгъы,
ант ицәыцатәан иңшуазгъы, иара дыззыңшызгъы азәгъы
усс иоузомызт. Днарңыртзан дцон, аха азыжъ уажәазы
ара еизоз зегъы ирыңсҗазаарахеит.

Абжәааңнеиңш акәымкәа, Гәрага ашышъыхәа аҗәа-
ра даакәгылан дааңшит. Нас имаҗәакәа ааишәихын,
наҗ ишҗтахъ инышҗтеицеит. Абаскак аңбабаа шибоз-
гъы, инахырҗъан амра иашәхъаз ицәеижъы еилакаца,
ахъы акәдыршазшәа иҗан. Иара иқәлацәаз макъана
ахәықкәа рахъ иңхъазан, иссан. Дара ахәықкәагъы, дара
зегъы амазашыз еиңш рцәа иалаз ашәара издырам хәа
ирыңхъазон.

Гәызба абарт зеггы еилеигароуп уажәы. Аамта ицә-
цоит, арахь изыгәагыуам.

Азы данталозггы изгәамтазеит. Данаапш димбазеит.
Абжъааңнеицш акраамта ихы тымырхәхәеит уи. Ихы
аныөтирхәхәа, ишыкаиталоз еицш, аггырахь дымцакәа,
ишыапы дыкәгылартә иахыыказынза данлеи, даагылт.
Абыржәы еиғым хәа итыцсааны ицоз игәы иаанагеит
Гәызба.

– Гәра-га-га! – аехыцәгъа иакәтәоу иагәра шимнах-
уеицш, ишынтыөыз еицш ибжы имнахит. – Иуахауама
исхәо?! Уара уөыза, уара иуеиғу нырцәггы аарцәггы
дыказам. Ухъзггы бзиоуп уарггы! Зегъ реихаггы угә-
гәоуп, зеггы иреиғынггы узсоит. Хара, уеитбацәа зе-
ггы бзиа уаабоит. Абра уаабандаз хәа ауп хәауаггы.
Убзиоуп, убзиоуп, убзиоуп!!!

Иихәаша анихәа, ифы ус иаартны ишыказ инхеит.
Иөныцкәнтә уи нызкылоз, имызхыз амч анынаскъа, ихы
тууа, ихлахатц убас игъежыит, дахыгылаз днеизкәыфит.
Иблакәа тызблаауаз илагырзкәа дрылцшны Гәрага
азатцантә дибошәа акәын ишыказ.

Нырцәи аарцәи хәа реимақкәа, реидысларақкәа раан,
нак-аак аңаөкәа ирыкәгылан еибырхәоз ғтызәзәаала
цәажәаран. Изыкәкны ирхәоз еиха рхы рцәымғызтәыша,
ахахә еицш ргәы икыдсылашаз ракәын. Урт реицш
ажәеицааирақкәа аихабацәа зынза ирыздырзомызт...
Уажәы иихәаз ажәакәа рөыза дырзыкамызт... Ус, ифы
аркышъа дақәымшәакәа Гәрага иахь дыцшуан.

Гәрага ашышыхәа, азы дырны дааин, Гәызба даа-
ихан, дөаиргылт. Гәызбаггы азы зхыкәкәа иказ уи
ивара иенадитцеит. Иөныцка трыхтышыаауан, сса-сса
деитцасуан. Гәрага инапы аaikәыршан, ивара днад-
иргәғәалт.

– Умшәан! – ихәеит уи, дааңышәырччан. – Ахахаи, акы
уацәымшәан!

Уи ибжыы бзиан. Иќалап ашәа бзиан ихәозаргы. Уажәы амхқәа рфәы ашәа рхәазом. Дара иеыкәабашәа ада акгыы рыздырзомызт. Ирхәон, дзаазазгыы аеырхә-марракәа раан «Азар» ахкы зхәоз еснагь лара лакәын хәа.

– Умшәан, ианакәызаалак умшәан... Урт гәгәоушәа иубоит, аха мчы рымазам... умшәан...

Аңшахәафәы аңшахыы иацнатцеит. Гәызба ихы даа-оахан, Гәрага дөеиҕаңшит. Уи уажәы ңыара дыћан, ао-ада азиас злаауаз ахь акы илаңш адхалан дыңшуан. Гәызбагыы уахь днаңшит, иагыңыеишьеит уи уажәада иахьгәеимтаңыз: нахьхыза, аймакыраҕ азиас умбо иахьыћалоз иоахыкны уңшыр, харазанта иааңшуан ашь-ха ҳаракқәа. Иќалап урт ршьапафәы акәзар ари азиас ахьытыңуагыы. Урт ақалмышь итыршьыызшәа аңсымра рхьыршан.

Дысихәаңшуаз аниба, ҕымт дааңышәырччеит.

Гәрага адырәәенытәкыа арра ддәықәыртцеит. Егь-ырт, усқан уа иңәытатәан иңшуаз, уахагыы имңан иқәымлеит. Кәчыта рыцхагыы иламкыысзеит. Мызкы аоһытқа Лаңшыгыы агаћа дзыңсыз дыргеит. Еибашь-ра ддәықәрымтарц азы, Ткәарчалтәи афымцастанциа ахьчарафәы дрыдыркылт. Уи арра ућаз иаоызан.

Хәычы-хәычла азыжыахь ҕыкәабара иаауазгыы ма-чыоһеит. Оымз раћара аатчһан, ақыта аусхәартафәы ашәкәы ааит. Уа, Гәрага арра дахьыћаз (амшын флот аҕы), иеихабацәа дзаазази дызлытыз иуаажәлари табуп хәа рархәон, абри иеиңш атҕеи, афырхатца дахьыраазаз азы. Иара, ңшыхәра дахьцаз, быжьоык аҕацәа рматросцәа тћәаны иааигазаап.

Уинахыс Гәрага ихабар уаха ићамлазеит, дыбжъазит.

Шықәсык аатцуаны, дзаазазгыы дыңсит. Лхабар аны-рымба, ианнеи, дыңсны, лееиқәкны ацәартаҕыы ды-қәын. Уи лыцкәын дыштахатәкыаз лдырт, уахагыы аду-

неи икәысхуазеи лхәан, иара дишьталт. Уахь акрыказар дылмыпшааргы лузом рхәеит.

...Иахьа уажәраанзагы, амш аныбзиоу, ахәылқаз Гәызба ашьхақәа рахь дыңшлоит: уа, ақалмышь изааршьызшәа, ашьхақәа аңсымра рхьыршоуп. Амра ангыло аңсәзаара ашәаңшь иаңгылоит, иантәшәогы – аңсы ашәаңшь иаңтәшәоит.

27.08.2013

АХӘМАРРА

Ахәыққәа еикара-еикаран. Аиҳабы аитцбы ыказаргы, рацәак еишыргомызт. Ишааибабаз еиңш аицыхәмарра иалагеит. Уиакара акы иазхәомызт игәхьааибаган ишы-каз. Аицыхәмарра аан угәы казцо рацәоуп, цәа рыма-зам. Ирмышәмарыз иарбану: «Цыт», «Чабракаршә», «Тацаагара», «Аиңхнышларә». Зегы ирыхьзар ртахын.

Урт еигәылацәан, аха ранацәеи рабацәеи ааибуамызт, еитәнеиааиуамызт. Рыбжьара ахәаа арбаны ирыман. Уи иахысыр каломызт – асынтәгы, накынтәгы. Хәыцгы-дугы. Иахысыз игәгәаны икәшәар калон, иара итәқәа ркынтәгы, егырт ркынтәгы. Ахәыққәа уи хара-хара иавсуан.

Уи аены ашыцъарагы ранацәеи рабацәеи рыкам-заара иакәшәеит. Ахәыққәа иаразнак еигәныш. Еиха зашта тбааз алырхит. Ахәмарра иханәгалан, ранацәеи рабацәеи шхынхәышазгы рхаштит. Рызхарацәкьа изымышәмарыцкәа, заштафы ихәмаруаз хынхәит. Раңхьа игәартәит Гәызба иахәшыцәа. Урт иара иаткыс еихабацәан, еснагь ргәырәанын. Гәызба идыруан ргәы каршәытәкьангы ишзымышәмаруаз.

Ргәылацәа хәыцқәа ран лакәын зеггы еиха изыцәшәоз, лара лтәкәагы, дарггы. Уи агәашә дтамлацкәа иказ лбеит. Амцабз зылкьошәа икапшыз лхахәы еикәатцәахазшәа ибеит, убас деиладшәеит. Гәызба дшәакъаны, ашта итагылаз амжәатцла ашәапы шәпа атаџаџара иеыбжьаргәғәаны дахьгылаз дынхеит. Дыџны ддәықәлар, дихьзаны дылкыр хәа дшәон. Уи алашәмх лыртцысуан. Зны убас дихьзахъан, илкыз ачын тар ала дахысқәаз уажәыгъ амца ахкьо иказшәа ибон. Иахәшыцәа иара иеихабацәан, уажәшъта илыцәцахъазаарын, аха иара дахьырымбо акәхап инызкыло. Ихьз хәаны ҫыртыр, дгәалтар хәа ишәозар акәхарын.

Ашта атыцраггы ус имариамыт. Агәашә аганахъ лара дықан, ашта иакәыршаз агәара ҳаракын, насггы, амасарқәа рыхқәа цәрыцсан. Дара ирызгәаҟомыт, ауаа рыҫереипштәны икоуп акәымзар, арт цыныштразар каларын. Иахақәахъаз алакәқәа рҫеипш, абарт амасарқәагы, дара, иахәшыцәеи иареи, рхыбаџқәа рзы ирхиазар калап хәа игәы иаанагеит Гәызба. Зтаџаџара дтагылаз амжәатцла ашәапы зынза даласазар итаххеит.

Абас игәы иаанаган, уажәраанза ирыцхәмаруаз ахәыцқәа рахъ дыпшит. Урт еивақыкы еидгылан иара дхырџон.

Зыцсгатәы зманы ицарц иашьтаз иахәшыцәа ашта италыргъежьюан, хахәмҫыхә икоу зеггы ргәыдцо, иаалҫашәозггы лхәон рани раби рзы, еихарак ран лзы. Атыхәтәан, Гәызба иахәшыцәа, ирулак агәашәахъ рҫеартан ицеит. Лара дыцәхашхауа даахьахәын, уаха даанымгылазакәа арахъ лҫаалхеит. Лара лтәкәагы ишәазызо иааидыгәғәалт. Уртггы анылымшәаҟозггы ықан.

– Шәара ишәзыцәахуп уи... – лхәеит лара данаарывала. – Ус ишәанасыжьюа цышәымшьан.

Дышгәаац дгәаан акәын ишылхәоз, дхьаҫсан дыказамыт, аха аскак дахьыџуаз дааҫсеит. Уажәы раха лы-

мамызт. Ахэыцкэа раб, иаргы икэшээрхэа дшэошэа, хара-хара длышталан дахьааиуаз ахэыцкэа данаарывала, днаралацикэыст, ихахнагазар калап хэа аанаго. Ахэыцкэагы рыцсы аарган, инеилытц-ааилытцкэеит. Гэызбагы, сара срыцхалшыазар акэхап, сахьрейтцбу азыхэа хэа игэы иаанаган, ицсы ааталт.

Амжэа шэпа ашыапы даадтын, ахэыцкэа рахь ифеинеихеит. Уртгы, ирура рзымдыруа, дрымбазозшэа картон.

Ран, зеггы драпыкьан, афныка лфыналхахьан, Гэызба ишибоз, лызкэа аатрысын, даагылт, иаразнакгы дхьацшт. Дагылбеит. Лыблакэа тапанчахеит, ишынтыкькьа-ра икалеит. «Ари ара дызгылозеи, ари амзышэа, ари амри!» – дыфнытцэаашеит уи. Иаргы ицсгатэы иман дыткьеит, агэашэахь ихы рханы, аха ани лапысшыаз икэиз: икалмыжыцкэа илкыз афырмахьц тары фынтэ-хынтэ убас икэакэа иакэлыршэеит, ашытакэа мызкы ианытцуамызт. Убас ихыит, аха дымтэыуеит, исыкэнагон хэа. Иахэшыцэа цхарсны уи ашта илыман дантаз, иара иеыцхьакны, лара лтэкэа дрыбжыцшны дахьырзыцш-уаз чархэаран хэа ицхьазеит.

Иахэшыцэа, абаскатэи лапкьа ахьраахаз рхьаауа, рылабжышкэа цыфры, хара имцакэа изыцшын. Иаразнак иааикэшан, игэыдкыларта рибамто дгэыдыркылон. Нас дрыгэтылак рыфныка рфынархеит.

Иара иахьыкэшэаз акэзамызт иахьыхьуаз, ачархэара ууит хэа зхэоз игэы акэын.

15. 12. 2013

АСТОЛ ИАХАТӘАЗ

Астол иахатәаз дагырхамтгылеит, шәтәа хәагыи реимхәеит. Гәызба иаб агәылацәа рыпха хәычы Хәыхәа ахаатца азы данааилакгыи, дылхатгылоит. (Урт еснаг ахаатца аныжыра рхаштуеит. Уи ахыырхаштуа бзиан, есымша Хәыхәа дибон. Уи дшыпхашьоз игәапхон.) Ииашоуп, зынза дгыломызт, аха дзыкәтәаз асқам иеаафәихуан. Ари дагырыхәампшит, азәгыи дыфнамлазашәа. Иблақәа ус иаапшуан, зыхәда пырқаз апсататә аипш. Иара угыи, ауадаф, иара дзыкәтәаз, зкыдиаларта ишьтахыала ихыхәхәоз афәардә ада акгыи гыламызт. Гәызба иараз-нак дигәампхеит убри афәардәзатә икәтәаз, астол иахатәаз. Макыана кыис змамыз ихахәи пхыахәан, изыпқәа пажә-пажәза, ипынтца итцач иказ ипатцеикәатцәақәа – игәғәамтатцәкыа дықәуп уи. Гәызба иаб еснаг ихәалон, иара ихаан, аамста фәазк, знык ала қыжәк ифон хәа. Ари имазар фбагыи ифар қалап, игәи иаанагеит Гәызба. Иаб иашьейтцбы Гамасасеи иареи еикәпар ириааи-рыдашь. Хәара атахым, Гамасаса даиааиуеит. Имаана, ишьапфәршә қайтар, зныккыарагыи дааигом.

– Сышәзызырфәуеит... – ихәеит уи, Гәызба иаби иареи злафналаз ашәахь изхара даныпшы. Уантәи аеазәи, аеа шыоуки, дызхатгылашаз ааиуеит хәа дыпшызшәа. Гәызба мацкгыи даатрысит. Апсышәан иихәоз, иахәазгыи иахаит, аха иара убасқак убри данымаалозшәа ибеит. Иахаз абжыи иара итәзамшәа, ицынхәрас ифнытқа азәи дтатәаны ихәозшәа иқан. Иара убрыгыи ари иеицәзаны, ифәи анааихихуаз дахызаны ихәозшәа. Уи уа дтакны димазар акәхап.

Гәызба иаразнак дхәхәын, иаб днеизыпшит. Иаб астал аҗы даазаанза даагылт. Гәызба иикыз инапы ааимихын, уахь днаскьейт. Уи иибәхьоу иакәзамызт. Харак идны дааизшәа акәын астал аназараҗы змахәҗәкәа ықәрыгәҗәа итәаз иахь дшыпшуаз. Уи уажәы азәгы дихәапшзомызт. Абни иҗы итшәаз ажәагы, машәыршәа ифнытқантә азәы ихәан, иара иахархәа дшәаны иеизазшәа.

Усгы иешҗеилеихәеи иаб. Наҗ-ааҗ зхәзыртқәа кыдбыгғала иҗаз, ахәынтәреилатқәа рыла зыхәда ытәрбаҗа иаркыз ишәтатәы бзиагы ишәымызт. Зыпшшәы зхаҗа иҗаз блузк ишәын, хәынтәра башала еибаркыз. Имаҗәахәара иакәыршан итәырза иҗаз маҗак, ани, ахәзыртқәа змаз амаҗәа бзиа анишәитқоз, имҗеитқоз, икәынапсараха иҗаз имаҗа чаҗа акәымкәа. Ихтырпагы, ирқяқьан ачыхә аҗхә идәықәтқан акәымкәа, ус, аушәакә, ихәда иахшыын. Гәызба бзиа ибон иаб дҗеыжәлан дандәықәлалак, уи ачыхә зса-зсо аҗша ианакыз. Реан ду Қармаҗеи акыр ахытҗуейт рхәон, аха уажәыгь аффахәа икәаруан. Насгы Гәызба идыруан иаб дызустзаалак азәы дшицәымшәоз, акы дшацәымшәоз. Ас еипш исеихәарызеи хәа азәы иҗы дтапшуа имбацызт. Рыкәша-мыкәша инхоз зегы аф итазцалоз абригадиргы рацәак усс димамызт. Игәы изынханы избахә ихәон ишиахәуаз. Иаб иашьейтчыбгы, иқәлацәа рахь азәы зныккәара дааигомызт, аха иашьейхаб даниацәажәоз иееидыпсала дгылан.

– Аакыкскәа ара сыҗан, убасҗан исашәхәан... – дакуа-дашьтәуа дналагеит Гәызба иаб, астал иахатәаз иуал идхалан дыҗазшәа.

– Уара уеипш ара иахәа шәфык ааиуейт... – зееи-мырҗәҗәа астал иахатәаз иҗы интибахәейт арт ажәакәа, иртахушәа-иртахымшәа. Урт уа итакны иахымоу аашьарагы тьргазар акәхап. Гәызба иабгы иаргы зла-

цәажәаз абызшәа акәын убрыгы, аха иаб иихәоз аеа бызшәак ала ихәошәа, ирмаҳазазшәа акәын ишыказ.

– Ахәыцы рацәа сымoup, уххь згеит... – деитаналагеит Гәызба иаб иабхәа икнеипш дыпхашьошәа, – цхыраарак хартарц икан. Зегы иреитбу даажәга шәхәан ускан...

– Фышықәса схыцуеит сара! – ихәеит Гәызба иаатыр-кьаны. – Сара саб азәгы дицәшәазом. Иашьа хгәылацәа рахь азәгы зныккьара дааигом. Убри аипш амаанақәа идыруеит!..

Иаб иара иахь шьафәк аакаитдан, убас иртрысны инапы дахеит, аеазнызар дтәыуар каларын. Аха ани астал иахатәаз ицасхәазгы ичхар акәын.

Уинахыс иаб астал иахатәаз иеихәеит, иатахыс ақьаадқәа зегы еикәыршәаны иааганы ара ишынижь-хьоу, ахәыцкәа иреитбу, иара Гәызба, шака ихытцау атәы зхәоз ашәкәыбгыцгы уа ишрыцу.

Астал иахатәаз имтцақәаз ақьаадқәа днарылапшын, акы аарылихын, инархәы-аархәуа днахәапшит. Нас, иаргьа напы днахан, астал иныцеикит, акыз абжьеипш бжык геит. Гәызба даатрысит, дыззыпшзамыз ашьтыбжь абас ианаага. Аха иаразнак иееипштәны даагылт, иаргьы дшәо цымшьарц. Астал иахатәаз ишьтахь акыр ина-скьаган ашә аатын, пхәыс наза-аазак, дыцкьа-шәкьаза деилахәаны даафнашылт. Астал иахатәаз иапхьахь дааин, дизааигәацәамкәа даагылт. Убрыгь дара ара иказамшәа, зынза дрыхәампшзеит.

Астал иахатәаз иикыз ақьаад днахан, иналирkit.

– Уатцәашьтахь, – лхәеит уи, знык акара лылапш нархьылхәан. – Иахьа абанкахь ирысто ақьаадқәа ирыластап...

Уахагы акгы мхәа, даблырхәа дшәошәа, ақьаад днаханы ишылкыз дыццакы-ццакуа дындәылтцны дцеит.

Астал иахатәазгы дфагылт.

– Итабуп, абзиараз... – ихәеит иабгы. Уи ибжыы уажәы ахәаф ибжыы еипшымызт, аха цаса атцкысгы илахь еикәын.

Астол иахатәаз даахытны дшааиуаз, инапы ааиргзан, инацәақәа Гәызба ихахәы иналишьит.

– Ахәычы уаха датахума? – рцамтаз дцааит иаб.

– Датахзам, – ихәеит егыи.

– Уахагыы цъара узгарц сыказам, иудыруаз... – ихәеит иаб иандәылт. Уи дышихәацшуаз идыруан, аха ихы дымәахеит.

– Иахъа ихәуаз цъысшьон... – нацитцеит иаб. – Уа-цәашьтахыгы даеа җытгак рыцшаауазар акәхап...

...Иахъагыы, абриаҗара шытхьоуггы, убарт зеггы рахьтә Гәызба игәалашәо астол иахатәаз инацәақәа ихахәы ианалишьыз ауп. Убасқангы, убри азы егырт зеггы ианаижьырц итаххан, аха изтахымхаз амч еихахан иннакылт. Иахъагыы уи дзахыцом. Аха иара ианигәалашәо, абыржәйтцәкыа инацәкыарақәа ихахәы иналишьызшәа ибоит.

18. 09. 2013

АҢСРА АМШ. АИРА АМШ

1

Иаха иауз ақәацсата ақәыхәхә иааны игылан ашьац пшқа. Ацәкыараҗы деихәткәыкәлан уи дылацшуан ахәычы.

– Ари ашьац пшқоуп... – дкәындкәындуа ихала дцәажәон уи. – Сара саткыс еитцбуп... Убри акынтә сара схәатәы ханатцароуп.

Аха уа дааҗахеит, избанзар цыпхгы, цыпхцәагы, сынтәагы – иахынзайгәалашәоз ара еснагъ ииатцәаза иҗан.

– Аха, арт ашьацқәа рани раби абаҗоу? – дырәеггыих ихала дцәажәоит уи, – сара сани саби аҗны иҗоуп...

Даахәыц-хәыцит.

– Аа, исгәалашәеит... аакыскыа сан аштә анылрыц-
кыоз иахганы иганы абахәахь илыршәыз урт ракәхап, –
иааицәымыгхеит уи. – Изыртәыуогы уи ауп арт. Азаза
– ашьац пшқа алағырз акәзаап.

Ус акәмызтгыы, абри ацәкыарахь шәааскыа хәа реи-
хәарц, ирыдитарц акәын, аха уажәшьта ирыцхаишьоит.

– Икалозар, – ихәеит уи ашьацкәа рахь ихы итцегыи
днахан, – абрахь шәааскыа, ишәымбо ара иахыцәкыароу,
ирыцхами, анышә ажыи ахыуеит.

Ус илацш нарыкәшәеит, ашьацкәа ирылхо, азаза
рыкәыршәшәо еитәнеитасуа еилаз ашышкамскәа.
Ашьацкәа иахырывсуаз, иахырыбжыысуаз идырнаауан.
Даргыи аанымгылазакәа аилаф-еиласра иафәын.

Ацкәын, зегыи ааихаштын, ихы зегыи урт ирзышьтны,
рыхәацшра далагеит. Ак реихәар итахын, аха ашьац-
кәа фымтзакәа игылан, изырфәуан, арт афәра иафәын,
изырфәзоыт.

Убаскан афны ашәхымс даахытдын ацкәын дшааиу-
аз, хәычы икынза дааианза даагылт иаб. Уи назаазак,
еинаалак иакәын. Аусура мыцхәи иаркыафкыахыз, им-
саханы иказ инапсыргәытцакәа афәа-фәахәа иааихыи-
шьын, адгыл дныкәыпш-аакәыпшит, нас ахауа даафәит,
дагыалахәыххеит.

– Адгыл аапын фәыи ахылеит, – ихәеит уи. – Уажәшь-
та адгыл ацәа иалашәаз ахшоит, ажәла кауршәыргыи
калоит.

Ус, напшыахәа аамта аагылазшәа икан. Ашарпәз азаза
зыкәнауз, ацсабара зыфәа ицшын. Ашьахәа алзынрак
ирыкәнатцаз асы кыыс амамкәа ус ирыкәын. Акәеи
адыд-мацәыси зцәа иалашәан икоу ацстхәакәа ажәфәан
анцыркыалак, асы зцабахыз ацстакәа рхәи-ржыи –
абнакәа еишьылза иканатц, ашьахәахәкәа ирыкәу аскәа
еиха икәашхон.

Аамта агәхаштра аиуны ишьахәхашәа инхеит
акәымзар, ацсык-ацсык иназкәацар, зегыи иаразнак

иаахэыцымыцып, уи инашьталап, уафы ибла ишабо зеггы рыпсы тало, ирызхауа рфынархап хэа угэхэрын.

Ашэапыцап макъана абггы ылрымгацызт, иаггымпытыцызт, кэапсатала рейкэабан ихахаза ихияны игылан, рымахэқэа кэатахахъан, ацэаакы рылалахъан. Адггыл хэычы-хэычла «апсшьара» иалагахъан, аха макъана зынза аеоунамышытыцызт. Аада инымтэазоз аполиартэ цыхқэа рышытахъ ианша, амра афыцхахара ианазыпшуеипш, апсабара зеггы азыпшын уинахыстэи амшқэа аапнызтэуа рахъ анаскъара.

Ауафггы, макъана изыфза зыпсы заны ипшыз апсабара данныкэыпшлак, уи афкы ихъуан – азытра иазпшыз асқэа, амахэқэа ирылалан зфыфазхахъаз абаазатэы аласхара, акашэара иазпшыз ажэла – зеггы ахыпшыз, еибархханы иахыкэз, идыгэғэалон, аусурахъ игэон, ихон.

Ус, ахэычы иахаит, ашьац шытаркыыцуа иааиуаз акы ашытыбжэ гэгэа. Ишааиуаз, иварафы иаггаагылт. Ари иаб ишьапқэа ракэын.

– Узфүзеи, Бзаза?

– Ари абнара ду – ашьацра илоу амымқэа убауоу атцлақэа ианрыбжыысуа ишдырнаауа? – ихэеит ахэычы ихы дымфазхазакэа, уи «абнара» еиларены илагылаз иаб ишьапқэа дрыхэапшуа.

Аб дааччеит, аха уаха акггы ахимхэааит. Ахэыцггы уи ишьапқэа дрыхэапшуан, аха акггы рхимхэааит, избанзар иарггы ашьац дылалан дныкэалон.

Амымқэа идырласын, еибарыфуа иааилалт.

Аб аеафъара дыпшуан, аеакахы ихы ыкан. Дахыглаз ишьапы ааипсахын, ашышхамсқэа ашьац иахылаз инылаиргылт. Арахъ ишьапы иатцыпшкэоз ааилагьежыт. Аха иаразнак рыпсгатэы рыманы хаґа-хаґа имцеит, акраамта ус еилагьежыуан, еизигагозар акэхарын. Нас, убас ишеикэшоз мацара инаскьо ашьац реыладырзит.

– Мымқәа шәаны еимпит, – ихәеит ахәычы. – Дара ириааиуаз азәы дыказаап, абнара ишыапала ирәуа д-налага, ишәеит.

– Уаалеи, уаалеи, Бзаза! – иеыларкәны ахәычы инапы аанкыланы дөаиргылт. Ахәычы ихы хьарнаан дырөгьых уи «абнаршәыра» днылацшит, аха «амымқәа» цьаргы рхабар ыкәмызт, рыцсы рзахьан.

– Хкамбашь чкәахәит, иахьей уатцәи руақы иахымгакәа ихьоит, – ихәеит аб, – ахьацья уәастап, иутәхзами?

– Абат хәычы ауп истаху.

2

Ажәкамбашь аштә агәтәцәкьа игылан еишьклашьшы. Абжьаапны икәызгаза икәахачахауа икәз акамбашь, уажәы итцкьарц атахушәа игылан. Акәакәа ацәахәа убас ирххан, акамбашь аган ҫызза, иеихахазшәа унарбон. Атәыҫа ршақәа ахауа ахьахьысуаз ианархьуашәа акәын ишыкәз. Ахәычы акамбашь аблақәа цшааны днархьыцшылт: урт рыкәша-мыкәша акы рбо икәмызт, ихарангы ирбомызт – урт цшуамызт, изырҫуан, ашәапш ихнакылазшәа, амца ацырдырхәа ирхын. Амыг еицш иалалазшәа, уа итагылан аштә икәгылаз араҫыс.

– Икалап иахьа ихьаргы, – ихәеит аб, ахәычы акамбашь даамциган. – Уажәы ала акабом, иузытцкьаргы калоит.

«Изымцәажәозеи, мшәан? – ааигәахәит ахәычы. – Акы ахәарц атахуп, аха ҫенатуам... Изымцәажәозеи, мшәан?..»

Убри аамтаз, итәаа-маауа, агәара аҫадкыло, агәашәахь ахы рханы, аҫаанахеит ацәкамбашь. Цыцх цәагәан ахәда аугә иахьыцәнархәыз, уаха ахәы зымаазакәа еикәыдды икан, акәкәыл дукәа, ацша ицәнарцәахьоу акатцәарақәа реицш, арахь иалыхәхәон, ашьапқәа еихнагацыцхьаза урт леиҫеиуан. Убрыгь аапынра ацәа иалашәан икан, цсыхәа змам аугә, анышә

хьантa агәаланаршәон. Аңхә ҫа, атәа бах агәы кыддыр-бан, пытк иадамзаргы исзырпсахәозар хәа, рахәы ргәы ззымҫазо, ашыац еиха ирласны иахьяауа, иахьеикәхо, аҳандакькәа аерытан, иахьяхәлаанза ихәуан. Аха змоу арахә урт реипш икоу рызгәатазом, рыхкәа хапшшала, зеггы ахьеизо ицароуп уеизгы-уеизгы. Урт хәуазар – иеырбоит, иеырбозар – ихәуеит. Аамта ду рымоуп – гарта змам.

– Ианаамтоутәкья ихазхьоит, изшаз исасуп, – ихәеит аб. – Ахьарыжәтә азы уажәшьта хашшуа хкалом. Сынтәа итдаскыртә изыкамлеит, аха уи егьяурым, камбашь хацлакык сыпшаап.

Ахш зтаз адакәа пака-паказа ичны арахь иалпшуа, ачыргә агәытдамзо, акамбашь ахыглаз иахәапшуан абгы ахәыцгы.

Ус, иара, уахагы азәгы инаихәампшзакәа, ашырхәа агәашәахь ағынанахеит. Абжьяапнеипш акәымкәа, апхья акыр инахараны инеиуа акы иахьзарц атахушәа.

– Инкылазаргы цәгьамызт, аха иахья агәы итазамкәа инужьыр ирыцхауп, иабацари, алеишәа бзиоуп, – ихәеит аб. – Уеизгы уалеи, Бзаза, ахы ахьархо гәахтап.

Ажәкамбашь шнеиуаз, ацәкамбашь зынза игәамтаза-кәа инавсын, акыгәхәа атәыҫа надкшалан агәашә аанартын, агәарабжьара иныбжьалт.

Аб, ашта дықәлан дахьнеиуаз, асынтәи илапш аахмырпазакәа, ажәкамбашь ахьцоз дашьклапшуан. Ахәыцы иаб инапы ргәгәаны икны диштан. Арағыс амтан даннеи, даангылт аб. Асынтәи ажәкамбашь ахы ахьархалак ибартан. Арағыс иакәныз азахәа такәы ишәпан. Цьара иадгьырны иказ ашыцәра атәтәахәа азы алытәтәан акатәара иағын.

– Ари зырцәыуозеи? – дцааит Бзаза.

– Ааит, итапкааит, акы ишцамбжьои, азахәа иахьынхалан игьало иазыруз убоит, – ихәеит аб. – Цианцеи Хьымцеи рааигәа умнеилан уаргы, иееикәам.

– Изыртцэуозеи ари? – дтцахт Бзаза, Цианцеи Хьым-
цеи ус изыкои хэа азтцараггы даламгакэа.

– Аа? – аб дааччеит. – Умбои, аңа ацэыршыит ари
ашэпа, уи ақыркы злархэхэуаз, излаазоз агартэ анамоу,
илағызхоит. – Ахэычы иаб иикымыз инапала, икыджэаз
ашыцэра даахеит, аха уи ари амахэкэа аёрыларпс изла-
кыз макъана игэгэан. Иахатэи ақэаңсата иақэнархэхэыз
ацэыкэбарқэа ахэасабааипш икыдыбган рёылархеит. Аб
дынхырхэан, иаразнак, ахэычы даахиөеит.

– Ааит, ари анасыпда, изакэ зузеи иннакэлаз, – ихэеит
аб, ацэыкэбарқэа иблуз иахьанкыаз ицэа даатанартцэин.
Нас ахэычы инапы днахан, арафёис ашыапахы даана-
скьеит. Арафёис адашкэа руаки акраамта арахь адгьыл
иалпшуан.

– Ари затахузеи атцла? – уи ишыапы нақэиргылт Бзаза.

– Изатахузеи, изатахузеи, иамазар иатахызар акэ-
хап, – ихэеит аб иаразнак иихэара анимоу.

– Изатахузеи?

– Атцла аңсы златоу абриалоуп, – иихэашаз игэала-
шэан дагыаччеит аб.

– Аңсы?

– Аңсы.

– Арт рыфөныцка аңсы ртоума?

– Иртоуп. Абри икатэо аңсоуп. Уи ас баша ианкамтэо
амахэкэа ирталан ицоит, абыгыңа аанагоит.

– Иазтода уи аңсы?

– Адгьыл.

– Адгьыл абри атцла ан аума?

– Аиеи, аиеи! – ачкэын ихэхэы инапы налишыит аб,
– хажэкамбашь абат анахшалак ахш шафэанатцо, ишаазо
аипш, адгьылггы атцлақэа аазоит...

«Ус акэзар, ашыац аңгы адгьыл акэхап...» – даахэыцит
ахэычы.

– Уажэы абыгықэа замамзеи атцла?

– Азын ахьта иканаңсеит.

«Сардион (иаб иашьа ус дишьтан иан, хьызшьаран иалхэон) ихахэггы азын иканаңсазар акэхап...» – игэы иаанагоит ахэычы.

– Урт абыгькэа икаңсаз цсыма, нас?

– Икаңсеит, ибааит, аиеи, нас, иутахызар иңсит.

– Ани хэонкэа злактаоу агэы атла иалцит хэа соумхэази, нас урт абггы зынза изырфамлозеи?

– Бзаза... агэы абггы фалеит хэа уахахьоу, – дпышээрччо ихы ааирцысит аб. – Урт, абас рыпсы таны иангылаз, ипыркеит, ихыртэеит, ирхээрхыт...

– Аа, – ихэеит ахэычы, – уртггы акрырфазтоз иамырхит, – адггыл ишьапы нақэиргылт.

– Зеггы иашоуп, Бзаза, уара сара саткысггы еиггны иудыруазаап.

«Сардион ихахэггы аапынла изымаауа уиазы акэхап...» – игэы иаанагеит ахэычы.

– Нас иңсыз атлакэа рыла аума аонкэа шыктаоу?

– Ус акэхоит.

– Аңсы... изакэызеи иара?

«Уи закэу здыруанда...» – игэы иаанагоит аб.

– Бзаза, уареи сареи ас халагар иахьа акы аахзыкамтеит. Уиаткыс, уаалеи хажэкамбашь хнашьк-лаңшып, ааигэа икоу, ицахьоу.

Агэашэ итытны рфынархеит.

3

Тынчран. Зны-зынла цэит-цэитхэа макьана ихахаза иказ атла махэкэа инарылапыр-аарылапыруан атцаракэа. Урт итегггы настха аеашьоукы ирыкэфырт-уан, нас, арт атла махэ хахақэа ирыкэпраан, рыбжьы аеакала ирго, ирыкэфызтыз рахь ипыруан.

«Еикэфыртует, – ааигэахэит Бзаза, уи азы иаб иазцаара изымгэаггькэа, инапы шикыз дхысхысуа дахьнеиуаз. – Еибырхэозеишь? Ауафы изизеилымкаауазеи уи?»

– Уара уца, сара ара сыхәмаруеит, – ихәеит уи иаб
иахь.

Аб дыцкакы-ццакуа акамбашь ашыта тгәыхаа ахтә-
рырахь иахьтагалаз шыкоу дынталт.

– Бзиоуп, – ихэеит ахэыцы ихала данаанха, даалах-
еыххан.

Дыфны азыштрахь днeit. Уа икӕызгаза итӕан ина-
пала икӕтцаны ихитцаз адшхӕынцӕ злагара хӕычы.
Азыштра табаны икӕн. Ахӕычы ажӕван дӕатцӕшит:
адстхӕакӕа, бба-ббаза, ишышылахауа, инеилыс-ааилы-
суан. Уи итӕчкӕымкӕа ратцӕан уахь инаирххeit.

– Амш го, ипшшаза идәыкәуп, – ихәеит уи апстхәакәа
рзы, – ақәа шылашьтәу рхаштны.

– Ақәа хәычык... хәычык азхом – пытк ашәыру, акәымзар, ишәымбои сызлагара аангылт. Уи антәо ипсуеит. Ирыцхами, аңсы талар стахуп.

«Kəa-kəa...».

Бзаза ихы-иѣы ѡеихаччеит. Азышьтра давалан дыфны дышнеиуаз, змах хэычык, ахэынтѡа ташьшы итатэан. Дагык, ахы заархэхэан, аѡсы алышэшэазшэа, иѡеиѡеиуа изаан. Уи, ахэычы дшабазтѡѡа иаразнак инхэытѡашьшыын, ахэынтѡа ѡханагалт.

– Баша ушәеит, – ихәеит ахәычы. – Аха, уиашазар
җалап, Цианцеи Хыымцеи ракәзар, ушыны, уааитдыхны,
уҗаҗаза адәы уныкәыртцаанза, иуҗәатцомызт. Адагь-
гы рыцхашәшьа. Акәымзар, ус рхәо саҗахьеит: ақәа
аныртаху адагь шыны, агәыштца аҗада ирханы ишьтар-
цоит хәа. Ускан шәгәы цшаауазар акәхап, уи ауп
шәзыртәыуо... Аха заа иашәырур...

«Адагъ азы апстхæа дуззақæа ргæы пшаауазар, адагъ бзиазар акæхæп...» – игæы ианагеит ахæычы. Нас,

Ахэычы зеггы ихаштны уи адагь кетагь дахэапшуан.
Уи афнытѳка аусура иафын апсабара амч ду – апстазаара.

«Апсы талоит... – даахэыцит ахэычы. – Ус анакэха, апсы атып иахганы аеацъара итэахуп, уантэи атыпахь иаауеит... апсы талоит», – ибжбы мыргазакэа убарт зхэаз икышэ хэыцкэаггы урт ажэакэа агъама шрымаз рбеит.

«Апсы агъама амазаап, – игэы иаанагеит ахэычы. – Арт исхэакэо апсы ами изхылтца, уи агъамаггы рymoуп».

4

– Бзаза! Бзаза! – фылтит уи асоф даакэгылан.

– Ара сыкоуп, ара! – ибжбы геит иара ашта антѳтѳка.

– Хара умцан, хара!

– Мамоу!

Нас, афны афнытѳка дныфналан, зшыапы зытхны астал икэгылаз асаркыа ду днадгылт. Аха асаркыа лхы-лфы лнарбомызт, ацэаакы акэчны икан. Зны лызмаграк асаркыагэы инахьылшыын, нас лпырахэа дфахан, иаархэны, иахьафрамыз ала илрыцкэеит.

– Ахэаз атчалааит, шака ацэаакы ыкоузеи, икыдыстцаз акыад быжынахра икоуп. – Атызкэа иркыдыз акыад пшзакэа днарыхэапшит, аха еилгъашаара хэа акгы лымбеит. Нас, асаркыа днаныпшылт: афаза цэа лфатата, лкышэ хыпшша дыкан. Лпырахэа деитафахан лымгэа днахэапшит, уажэшьта акыр иаалныпшхьан. Лгэы иахьахэоз лхы илзацэымтэахуа лгэатцанза ипсгараны даакэыпсычхэит.

«Дызгабхандаз, – лгэы иаанагеит уи, ахэара дацэшэаны, – дызгабхандаз... дыфуа, дыфуа, дыфуа азы сзалгаларын, афны сзеиллыргаларын... Нас ашколахь данысышьтуа абырфын цаха лхы иалапан дсышьтларын... кэап-кэап-кэапхэа».

– Кама, – аматурта акынтэи ибжбы геит лабхэа.

Ашырхэа дындэылкэеит. Уи, шамахазаак акэымзар, лыхьз ихэазомызт. Ибжбы, амш ицэгъахарц ианыкоу

аипш, иааигәацәаны иааџуан. Амардуан дналбаан хымапсыма аматурта дныџнагылеит.

– Кама, сдада, – ихәеит лабхәа ауаџыаӑ дахычәхәатәаз, лара лахь ихы аахьаирхәын, – сычкәын дабаӑоу, Ладикәа?

«Сычкәын» хәагы шамахазаӑ акәымзар, дцаазомызт, ахәычы иакәын дзызцаауаз...

– Ааигәа днеизар акәхап, – лхәеит лара, лґы нхьархәны. Лыбжыы нытцакны диацәажәоижьтеи акыр шаатцуагы, астцәӑа хыкәкыла данлазцаауаз дыпхашьон.

– Бзиоуп нас, дааип, – ихәеит уи. – Сдада, бсыргәаӑеит, аха зык насыкәыстәар стәхуп, исызбырпхар.

– Изаӑә гәаӑроузеи, аха ахьта шәылалар? – даакәа-нызанит. – Уаха шәыскәабап?

– Ахьта сылалан уажәшьта сызбыргозеи, дад, сжыы цом, сцәа цом, уажәы иббама, азы сзырхиа...

– Уажәытцәӑа, – лхәан, агәаџрахыы дныгґалт. «Ибжыы абас иааигәацәаны изгозеи? – лгәы иааталкит уи. – Сара абра саанагазар, цъара баша еимхәак, шыбжьяанзатәи хыхьк, заа изытцымхыз ихапыцк имыхыыцзар, акгыи ицәыламсыц... Ихы хәартамкәа ибозар?»

Дцәытцыпшшәагыи аґазнык днаихәапшит, аха тынч дтәан уи, акы дазхәыцуа. Абжьяапны аипш илабала ахәаґы акгыи асахьа тыхуамызт, уи ус ипшышьтыргәан.

Иара тахмада наза-аазак, абаакы иакәын, ихы-иґгыи аазыхәхәан, ипцташлаӑә пшзан, ус икыдыршалан акәымкәа, ус икыышәӑә ирыкәын. Инапӑә, ианиааз акыр аӑа зирбахьаз, уажәы, акраамта аус хьанта иахьа-лакымыз аӑынтә, еиӑа ианарыгха еиӑа иласхеит, еиӑа еицыхәхәа иӑалеит.

– Бзаза! Бзаза! – ддәылцны еиӑаґылтит Кама. Ибжыы ахьынтәгоз еиӑагеит.

«Дызґузеи, мшәан, уа, аа? Азлагараӑә хитцозар акәхап. Ус анакәха, аӑә леир ӑалап...» – даапшыәырч-чеит иан.

Азы цхонаты, рчахыркэабалоз, анышә ҫнаргәы змаз аҫапарахь днеин, ауацъаҫ уахътәи аҫы амца талтцеит. Нас, алагъан ду ауацъаҫ аҫхъа инаргылан, раҫхъа азы хьшәашәа антәалан, нас ицәцахахъаз зыла илыбжееит. Хазы аҫа уедрак азна убас илыбжъаз азы налыргылт.

Ауацъаҫ амца бзиан иантала, лабхәа иахь днеит:

– Баба, уажәшьта шәыскәабап.

– Сбаба, бнапы бзиа избоит, аха сыбцәыпхашьоит.

– Ус шәхәар сгәы иалсуеит, уаха шәсымкәабацкәа сыҫоума, – лхәеит лара уажәазы еиҫа лыбжыы ааитцыхны, лгәы азтаны.

– Бзиоуп, дад, сыбҫа бнапы нықәыбшыып, егырахь сара схы сахәап, – ихәеит уи, мыцхәы ибжыы ааигәаны иааҫуа, – Кама, сдада, сөыпсахгақәа сзырхиа.

– Урт хьоуп, ихиа.

– Хыхь исшәыстцогъы, сцъарацагақәа... – даахъахәын, даара дааҫсаны дыҫоушәа дналыхәаччеит, «хара срылацоит, амҫа сымоуп» ихәарашәа.

– Бзиоуп, баба, ишышәтаху... – лхәеит лара, аха уажәы еиҫагы дшәеит.

Имаркан еиқәа ишыымхыкәа ус иаатцаиркәкәан, ишыапқәа алагъан изааргылан, ауацъаҫахь изқәа рханы, асқам лаҫы днықәтәеит.

Дахьтаҫмада цқъаз, иҫабызшәа ахыыбзиаз, лара даара хәтыр ахылықәитцоз аҫынтә, раҫхъа абра данааҫнанагала инаркны, Кама лабхәа бзиа дылбон. Аха, иҫазшьа бзиа азы дахьылтахыз инахыхәхәоз, лара итқааны зеилкаара, зхәара лылымшоз акы ацын. Икалап, мшаҫены ианеиднагалаз аипш лхатца дахьылбо, ларгыы уажәшьта шыала-гәыла дара дахьырзааигәахаз мацара акәымзаргыы, икалап, абри аҫаҫмадацқъа ицәа абас лара лыпсҫазаара зегъы змалдаз ахатца бзиа дахьалцыз аҫынтәи дахьылгәыцхә дуузгыы ацзар. Урт зегъы еицызар акәхарын, хәарада.

Даара имаршәа кны ихы лҕышын, изқәа лнапы анын-
кыдылшыла, зныказ илцәымыгхан иаанылкылт. Уи аф-
нытқатәи иаауаз, ашәа иахылцуаз пхарра алазамызт.
Амца ахкыдшылоз ипхашәа иқан, егырахь, ф-мацәк
рынахыс ашәа хьшәашәахьан. Лнапы цытқ ус ианаанха,
цақантәи мацк ихы арахь иааирнааит, илыхьыз еилика-
арц итахызар акәхарын. Акгыы камлазашәа хымапсыма
имақәахәаранза даалкәабейт.

– Баба, шәшьапқәа ма ишәзысызәзәоит, – лхәейт уи,
лыбжыы лгәы азтаны, аха еиха ахәаа лыманы.

– Мап, баба дбыкәыхшоуп, уажәшьта бца, бызфыс-
таанза уахь быказ. Уажәшьта имариоуп.

Уи ихы, икәакәахь мпахьшыла ибзиан длырбан,
афәцара ашә аркны дындәылцит. Дуалуашо афны
даафнахеит – аргамату илбейт бзиара шыкам, нас
адәахыы дындәылкьан, фылтит:

– Бзаза, Бзаза.

Уи дырфеггых уантәы ибжыы геит.

– Икоуцозеи, уара, уа узфүзеи?

– Ихы ирхәмаруейт, бикәатц, – ихәейт илымбазакәа
афны абарца иаатцалаз лхатца.

– Унан, уабаказ абааңсы... – лхәейт уи лыңси-лыңси
еихьымзо.

– Икалазеи? – иикыз ауғә нақ инкыдиргылан, еихаччо
иказ ихы-иҕы ашәара нахысит.

– Баба...

– Ииуазеи, баба?

– Аеыкәабара дафуп, аха...

– Иабатәи ҕыкәабароу, бара, уажәааны, шыжьнацы?
Ибымурауаз, уеизгы-уеизгы ахьта илашәтцар шәта-
хымзар, – ибжыы ааиргәҕеит уи.

– Убжыы, убжыы, – лнапы фышьтылхит. – Ус итаххеит,
аха игәы ҕеим, ихәазом, аха ус ихы ибозар акәхап...
Саргыы...

– Барггы, барггы... – Уи ашыџхәа аџаџарахь ашә аар-
тны дныџналт.

– Аеыкәабара сахьаџу зныкыр уџнасыжьлахьазар
умдыруеи, наӳ уџнытц, – игеит аџахмада ибжьы.

Ладикәаггы арахь даадәылтцит. Уи иихәара изым-
дыруа ипџхәыс дналџапшит.

– Амца ааргәгәа, – лхәеит Кама, – аха акы уиазџауа
егьйуа уаламгааит.

– Цаатәыс исымоузеи...

Ладикәа даакәгьежьаан амца иргәгәеит.

Хатџеи пџхәыси, изыгә-зыгәза џымт иахьгылаз, ам-
ца ахьеикәылоз агәгәахәа, абжьы рахауан. Урт мыц-
хәы еикәзырџуан, рыџны иазааигәахоз акамзаара
ашәаџхәаџ ишьтыбжь рахарц рџахызшәа.

– Сдада, – ибжьы геит ус аџахмада.

Аџыџаггы ахьгылаз иаатрысит. Кама ашырхәа аџа-
џарахь лџыналхеит.

– Схәынтәрақәа сзеибарк, здада, – ихәеит аџахма-
да. – Ыъара санџо ишыкабџац, иџарбака.

– Ыъаракыр шәџар шәџахума, баба? – дџааит Кама,
иаразнакгы ллымџа нкыдылтџеит.

– Ыъароу, дад, џарггы сџар калоит, – ихы дџахан
дналыџапшит, зшьа злабахьаз ихаџыц ажьқәа рыла
дналыхәачџеит.

Ихәынтәрақәа зеггы ыџарбака ианеибалыркы, има-
хәар аанылкылт дџалыргыларц.

– Мап, дад, схала сгыларц суалуп, – ихәеит уи ива-
гылаз илаба аанкылан, – ухала ушьапы ақәгылара
улшонатц, азәггы дуцумырхыраароуп. Акәымзар, ауаџы
– аашьара бзиа ибоит, дашьџылоит.

Уи илаба џеитџаргәан дџагылт. Иџаца илбон шака
иџәыуадаџыз ашьапы ақәгылара, аха уи даара дышуа-
џы хаазггы, иихәоз уаџылар иџахымызт. Даныџагыла
пџтрак иџеаникылт, ихлахатц гьежьуазар акәхарын,

нас ашьшьыхэа аҕаҕара дныһнытдын, аҕеҕахь дааины, илаба ицырхыраан, аҕеардэ лаҕэы акэымкэа, аҕарак дныкэтэеит.

– Ашэ аашэырти, дад, уажэааны ашэ азэы иаиркуама, – ихэеит уи ичкэын ихы наиқэкны.

Ладикэа, уи иажэа ҕбамтэкэа днеин, ашэ ааиртит. Ишыңшуаз ишьхныңсылан иҕаз аңсабара ңшза аһны иааһнаңшит. Ус иңшшэыдашэа иҕан, аңшшэы аазго ааңын шыа агэарахэа идэықэымлацыт, аха аҕауа иаа-нуалахьан афыһқэа, еиҳаракгы атцлақэа рда итаныкэо иалагахьаз абаазатэы афһы.

– Ашэгы ааҳартып, аха шыыжһнатцы уеыкэабан, ахь-та улауцоит, – ихэеит Ладикэа иееиңштэны. – Ыара уцарц угэы итазаргы, ицегы иңхаррахаанза ашэи-тышэи унасыштыуам.

Атаҳмада уи иаһжыа адэахы дыңшуан, аха илаңш хьаа хымыт, адэахы иҕоу нзыжыа азэы иеиңш, «иаасараза, уажэшыта зынза уара уахь снейуеит» ахэон уи аңстазаара аңышэа затэык ада акгы зцым кэышрала икэышыз илаңш.

– Ажэкамбашь хьар калап, усшэақэа избоит, – ихэеит Ладикэа, ҕымтзакэа еиламхарц.

«Уеизгы-уеизгы ус дшэартэ идылбалазеи?». Аха Ладикэа агэра игахьан иңхэыс баша ус акгы шылым-хэоз, акы анылхэа, акы шыкэз.

– Ирод даауама иахьа? – дцааит атаҳмада.

– Сардион уеизгы-уеизгы даауеит иахьа, ус ааиц-хаит, – лхэеит Кама.

– Уажэшыта сышэкэабеит, сышэшышыт, сыхиоуп, шэара шэусқэа кашэтцала, – ихэеит атаҳмада. – Сара ссаасырңхалап. Шэара уажэы шэызхьымзас нас ишэ-цэыхьантахоит, шэааихала...

Даргы иажэа ҕбамтэкэа хымаңсыма дасу иусахь иҕынеихеит. Кама афатэ архиара далагеит, Ладикэа адэахы ддэылтит.

– Бзаза, о, Бзаза! – җитит уи җытк данынаскыа. Уи иб-жыы ахыгзынтә еиҗагон.

– Машәыр умун! – натицеит аб. Аб ахәычы изы игәы тынчын, уи иакәым җаитцомызт, иара иҗахымкәа аҗа-зәы ихәатәы хатцаны, иахыакәым дцомызт. Зны-зынла иахыахәлаанза ихала мацара дыхәмаруан.

«Иахыа шаҗаҗалалак, ауҗраҗы ажәла каршәтәуп, – даатгылан даахәыц-хәыцит Ладикәа, – аколнхараҗы сызынцәағәарақәа срылгеит. Иахыа аҗны саагылап... Ажәла җбатәуп, зынза иҗасоугыы җамазарц...».

Ашҗа дтыҗшны даныҗшы, ицәкамбашь аҳандақь аҗы ихәуан. Ажәкамбашь баны данааиуаз, аколнхара иатәыз цәык иҗылеит.

«Убарт еиваскып... Җбаҗа цыруа роуп, изакәызеи, шыыбжәанза инасыгзоит».

Уи, алатцара ихы ианҗала, зегыы ихашҗны, дыҗҗыа ацә ахыбаз шыҗоу иҗынеихеит.

5

Амра тцлакашәара иҗеиртә аҗара аамҗа назахыан, аха ажәҗан цәара акы ианымҗшыцызт амра, ишышәшыц ишәшыын. Ашыхақәа ааҗшуан. Урт ирхыкны аҗстҗхәақәа тшәаа иҗан, асы зқәыз ашыхақәа, харҗ шкәакәак аиҗш ирыцыхәхәон.

Аҗсабара шыҗшыц иҗшын.

Ақыҗа иалсуаз азиас хәычы аҗсы җан, лбаа аҗстақәа рахь маҗ-маҗ изыҗуан асы. Азиас нырцә ашышыыхәа иаа-гылт амашыыналас «Волга», раҗхәтәи аҗыжыра. Ашә аартны аҗаҗхәа инкыдыжылан дааҗытц арҗыс назаазак. Уи иуаҗрахь днықәлахыан, акыргыы иааицлахыан. Иҗаҗаза ихаз ихылҗа ду ааихихын, иҗыашҗа иҗалахыаз ихы инапы нықәишыит, иқәыршәны исаны иҗаз иҗатцартә инықәишыит. Дааскыан азы дынзааҗшылан, илахь ааима-ирҗахәт. Дзаазахыаз, ихәыцра зегыы злакәабаз ари азы уажәы имҗа акуан.

Амашына ашытахътәи ашә ааиртын, даатытцит чкәы-
на цәрышкәак, иңыинс еикәа бзиа иуатәакәа тақаца,
ицәатә кьаф иблуз қапшы атцатан, ихәхәы хьаңшшәыла
ихәда интаңсо.

– Ари цәгьала ара ишпабжьахеи, – ихәеит ахатца
дгәамтцуа, – иара табом, арахь... Ари амашыналар ара
сырқәахьеит, аха наңгы хазлахалозеи, азагабаа хагарц
хакоуп. Насгы, иахьа мракы ааңханы асырз пжәаны
аґаанахар, нас уа ханхеит.

– Шьапыла хамцои, уажәшьта ибжьоузеи ара.

– Убжьы! Уара уоуп уажәы ахшыф сзыртцо. Уаха смоуц,
уиоуп ускак ухы уакәгәыңны узцәажәо.

Ачкәын дааччеит.

– Уааины утал! – днаикәцәкьеит уи.

– Сара шьапыла сцоит, – ихәеит ачкәын, ичааирхәан
ишьатца цшзакәа рышьхра дналагеиг.

– Азагабаа уагоит, уара мыхшатәы! – уи ачкәын
иахьгы днатрысит, – сара исхарам акгы ыказам, ухы
уалырцшызар, ус ухахәатәыла уныкәазомызт.

– Акгы сыхьзом, – дмыццакзакәа, ишьатца цыршы
жәпақәагы, иқлапад қапшықәагы ааишыихын, заза
зымбеижьтеи акраатцуаз, итаґахахьаз, икәымшәышә-
хахьаз ишьапаштақәа ахәынцәа злататаз ахаскьын
ґарпшарра инылаиргылт. Минутк иблақәа ааикәицсан,
ихы-иґы аалашеит.

– Ара амашына цьара инхажьыр, маңк азы хәава-
ныкәар, ацхатцәры хуп, – ихәеит аб, уи ишьапы анышә
кьашы абас иахьықәиргылаз ааизымычхакәа, иаарта-
ташәа, – ахьта улалар, ишцоупсыхәо, уекзаменқәа шака
рыбжьоу умдыруеи...

– Цсыхәа змам акгы ыказам... – ихәеит ачкәын, уи
иихәо рацәакгы дазымзырәуа, азахьы дыңшуа. – Сара
асынтәи сцоит...

– Бзиоуп, нас, акы сыхьуеит хәа ухәо саҳааит нас
уаргы саргы ихаибарбап, – иихәаз акгы ахьалнам-

доз игәы җыжәжәо, инапсыргәйтә аеыгәхәа аруль
ианнықәикша, асигнал җыткыит; иаргыы даатрысын,
ихыңы еихагы иааицакит.

Ачкәын дышиашаз азахы иҗынеихеит.

– Грышә! Грышә!..

Грышә хымаңсыма иңынскәа ааишхиршәшәан,
иахә ылахәан ишьаз тәкатәи иеиқәа ақаңшәра акәара
иналаңҗеит.

– Грышә!

– Изакаҗыи мшәан? Амашына ргылан уаа, уаргыы
урызгоит.

– Уара уоуп сара азы сырызго?!

– Узырсымгозеи?..

Ас сыказамызт, сыңсра аау, игәы иаанагоит аб, сгәы
абас изкыдсылози, иара чкәын қадыңгы дзихым-
хәыңуазеи.

Усгы иҗы иаанагон, аха изыхкыозгы идыруан. Иды-
руан, аха иагәа ус иқазаргы, иңа ихәтәы шңахеимтҗои.
Иара ачкәын, җыңнықәан данықаз инаркны, иаб дитә-
хын, ңәара данцоз дихтәыуон, данааилак дидгәежы-
лон. Аха иара ңәара данцоз дыңцакуан, аңнықәа дангәар-
лоз дааңсан, иаха имамызт, дырҗегыых дышихтәыуоз
дышталан дыңәон. Уажәшәта, ичкәын даныҗеидас,
иааигәара дықазар итаҳуп, – аха ачкәын иеахигоит, ар-
гамаду ибоит хәыңы-хәыңла хара дышиңәңәәз, дшы-
харахаз.

Уажәы еиха иеиртатар, иаахтзаны диаңәажәар
итаҳын, аха иара итәала ихымзҗишьон, иеылаиркәыр
хәа даңәшәон.

«Сеахыласырқәхыоу азхоит, – игәахәуан уи, – исы-
моу зегыы ззыстаху аңынцамрыңқыа икны акәын уажәы
иахысығыз...»

Асгы иҗы иаанагон, аха уи идыруан ари азцаара
иара изы ус ишымариамыз. Ачкәын изымдыруазароуп

иамур иара ичылаиркэыр шилшо, уи шака ирыцхароу. Убрыгь анидыр – настэи ицстазаара цакы амам хэа ицхьазан.

Дырфегых акы дацэшэом, абриакара ацбабаа, иитакым акацара, аеазэы ихы итацара ухэа иаакаи-цахэоу зеггы атыхэтэан ишбашоу ихала ибар... Ицкэын уи хатыр анакэимта – уа даалгон.

Дырфегых ихы аакылирхэхэан, ицкэын иахь дыцшит, аха уи иматэакэа ифыцтракны, ишьатца штца-жэпакэа аклападкэа иртацыгэаз кацшь-кацшьза арахь иртыцшуа, нак-аак икны, акэыц дахагылоушэа, акэара ишьапы ыкэыргыло азахы днеиуашэа аниба, амашына аахьеирхэын, ишьапы зыкэкыз ианнакэиргэгэа, анышэ цсасии ашьацы шеилаз иатцыкыкыо, алэа ыкэырчуа ифатиркэит.

6

Грышэа азы дынхыкэгылан, изшьапык аназара нзааикылт, ихьшэашэан, аха игэы иахэан изааимхзакэа ус иа-аникылт. Ази иареи анааимадаха, азыцша хьшэашэаза инаисит, фыфкэакгы аمانы. Аффы уажэы имахауазар каларын, ус игэалашэон. Данхэычыз, амра аныфэагылоз арахь еибарыфны иаауан. Аха уи фыкэшаанза аталара иацэыцсуа макыана ихьшэашэаз ахахэ кыака ду икэтэон. Ускан аиргь-аиргьхэа уцынтца итасуан ффы цагак. Уи закэы ффыз иара издырамызт, аха ифызцэа ацкэынцэа руазэы ашьха дыргахьан, уи ихэон ари ашьха аффы ахоуп хэа. Ашьха аффы хэа акрыкатэказу издырамызт. Амра акыр ианшлак, ари ахахэ кыакагы ирласны ишуан. Изыкэымтэо ианалагалак, цака итагылан азы агэыдыртэалон. Нас ифыкэибахэан икэтэон. Уи амырхэага аффы ахылцуан. Азиасгы. Ахэылпаз азиас афыфкэа зеггы ирацысуан ацсыз ффы.

Грышэа азы дынталан, дмыццакзакэа дырт. Азы хьшэашэа деихыкка дканатцеит. Иеикэа ааишьеитан,

ишьапы еилеихәонатц, азы дхыпшылон уажәы-уажәы. Азы аакыыскыа акыр аңафқәа ирхызсо ишы́каз фашьомызт. Ускан иатцәахуаз ахахәқәа реихарак, уажәы арахь иалпшуан, азынра изыгхаз акамбашь а́кәкәылқәа реипш. Ани ақәа рацәақәа раан и́канатцаз аңафқәа уажәы инаскыа-ааскыан игылан.

Аңафқәагы ааңсаны и́казшәа ибеит ақкәын: имари-амызт зымч аңталалак иаапкуаз ари азиас хәыңы еснагь алаба навакуа амфәңгара.

Ишьапы еилахәаны, ихы дфәахан азыпшахәа даны-наныпшыла ауп уи еихагы ианеиликаа, ара зеггы, азиасгы данхәыңыз ишибац ибартә ишы́кам. Иара иблақәа аеакала ипшуа и́калоу, дара убас аеытцәахышья рцоу – ишубац иубошәа, арахь иумбазо. Бзиа иу-боз ауафы акраамтаза данумбалак, шәеикәшәаргы, шәахъзеибадырыз ауп иңьашәшья – уаха акы аашәзеилыхуам.

Аха аңсабара аеакала и́казароуп хәа игәы иаанагон ақкәын, аңсабара ауаф иеипш ирласны аеи́танакуам, уи афархьмца иафызам. Ахи-атдыхәеи ауафы иоуп – ас ирласны зееи́тазкуа.

Дахьгылаз ифәахыкшәа азы ахахә дукәа иахьырхыч-еоз, акраамта иззыпшыз азәы харантәи дгәанатан иччошәа убон. Аха уи аччапшь иара иафнагон. Аччапшь мацара акәым, уи ианахәаша рацәаны ишамоу атәгы инардыруан. Аха ари иахьиасытцәкьоз алагьырз ха́кәкәала ицон, ахәатәы иахьзаны иахьазымхәоз, абз афы иштәбылгьоз мацара иахьиасуаз азы. На́к афынаарахь ианнеилак, итажьыз ахахә дукәа ианрыхьашалак, игәамтцхамтцуа абжы цәгьахон, ашәах алхәата ицон, аха еилырганы акы ахәаанза иианагон.

Ақкәын уахьгы дыпшны дааңышәарччеит.

Уи макьана дзазхәыцуамызт, аамтагы убас ииафыр ишцоз иара абыржәгы, уажәы ицаз аминут уаха ишы́х-

нымхәуаз, нас ицон асаат, нас амш, амчыбжь, амзақәа, ашықәс. Уи макъана издырамызт ауафы дычкәыннатцы, игәыдычәало аамта азгъыра ускак имырхъаакәа ишпико... Изгәамтазақәа. Аха имч ишәо данналагалак, аамта азырфаш даашьтыхзаны иара иахьатаху дшаго... ахааназ икоу амшын ду, амшын еикәатцәа – ацсра ашка иахълеиуа.

Ацкәын иеааилеихәан, ицъынскәа ахәынтцәа илам-сырц пытк иаатцаиркәакәан, азиас мацк игәы азхъаауазарггы, дахъазымдырызггы ааитахымхазазарггы, уаха дхьампшкәа ифынеихеит.

Агәы хьаблаарақәа, абзиабарақәа, агәыблрақәа ртәы аахтны ианырхәоз изыхгомьызт уи, избанзар урт ауаа рфала ишырхәои, иара ус ишазыкоуи хәыки шьхаки рыбжьоуп хәа ицхъазон. Иара иахьынзеибоз убас ихәартә дказтоз еихан: иаб иатцшьцәан ахәара идьуран, санычкәыназ сзеипшраз, хәахәак баны сшавымсуаз, уи гәагымзар акггы шатнымтцауз... Уажәы дшыкоу алахьеиршшарц, иалафәеикәәкәарц акәызшәа икалон, уи, ицкәынра хәдыкәтцара заируз.

Грышьа иаб иашьейтцыб, уажәы зеггы ахьцо, рабацәа рхәыштаара иаху – аеакалаза дыкоуп. Уи иаакаитцоз, иааихәоз зеггы нагзаны агәра игон, ихеитцон Грышьа. Аха изианамыжьуа аеак ыкоуп – ацәгъара ақәфитзом, егъа дургәарггы дыцкьазом, ахьаршшара далагоит, аара иара ихы иадитцоит, уи иашьейхаб анцәа иеипш дихәапшуеит, цъара игәы акы алымсында хәа дыкоуп. Арахь иара игәы иалсуа азәггы хъаас имазам. Ацкәын ус ибон: иашьейтцбы ас мыцхәы хәтыр иқәитцо даналагалак, иаб еихаггы иеирчуан, ихахә ылихуан. Очамчыра даныкоу, мыцхәы хәтыр иқәтцан иаб ус азәы дидгъежьыло димбацызт, аха иара уа зеггы рфәы дацсышәан, дхан. Ара усггы бзиа дырбон акнытә, инаццанггы ихахә ылихыр итахызар акәхарын. Цъара ихахә аалимхзақәа дымфасыр дрыцхамзи.

Убри ихәхә ылхрақәа иреиуан, арахь даацыпхьаза иабгьы, иашьагьы, итацагьы рҕы мацара акәымкәа, иа-аиуа зегьы рҕы датцаеырбан иахьыхәо, ицәашәтатәы ада рыфны акы аафнымгакәа, Ага дцаны хазынхара шыкайтцаз атәы. Аха уахь иигоз ирымаз, усқан излархәо ала, аиргьхәа иқәкьакьаз ауаа? Рыхьатә кәасқьа иртазаргьы, ахырбгаларагьы алшомызт – убаскак ахытцеит. Уимоу, Грышья иаб иашья, ашьяп ҕыцқәа атцеитарц азы, агыдра зықәгылазгьы, хыхь ахафәа нызкы-лоз ақырстақәагьы, ахәылбгьы ирҕыцыр, иара ажәйтә гәеихасагьы афнытқала алампа аҕытцикьар акәхеит. Ахафәа акәзар, иаахьыхзаны ирҕыцтәхеит.

Ацкәын иабгьы, – иашья абас раб ифны анирҕыцуаз, иара илымхәцә иқәыжьны дтәан. «Ихы дахәааит, азәы акы ицәахамгеит, азәы ҳицрыхом...» – ихәон усқан.

Иеитцбы дицхраар илшон усқан, уажәы атцкысгьы.

...Хазы данцоз, хазы ами, Агака данцатцәкьоз излархәоз ала, иртөз ирымаз: иабду – Марыхә иеибашьяуаз рхәы ганы дшыгьежьюаз рҕыхәа бғалт, ибафцацгьы рымбеит. Ацәкәа усқан, уеизгьы иумазар каломызт. Камбашьки жәыки есышықәса ираазоз аҳәеитцеи ашәахтәкәа иргон, иагьрызхомызт.

Грышья дныхгыла-аахгыло, акьытдәыра зхытдәахьаз, акыр зхытцуаз абғанц еиха ихьыхбараз пшаауа, амфаду данылан дцон. Иууаза ишыказ иқан, атцарақәа ашәа рхәомызт, ус зны-зынла «тцәит-тцәит» хәа еикәҕытцуаз арцынақәеи арбагькәеи рыбжыы ари аҕахаҕымтра рзырқәацомызт. Амфәа нымфәахытц-аамфәахытц ишьтаз адәкәа цьара-цьара ашьяц ҕа нарылпшқәахьан, аха макьана ицәхәын, какацкгьы фрылымшәацызт. Иара данхәычыз, ихы идыруа даныкала инаркны, иабгьы иангьы ақытаҕы дааганы дынкаршәны ицеит. Усқан иаха рымамызт, инхар-интцыр акәын асынтәи Ага иахьнеиз. Иара дхәычын, аха акгьы ихамыштзеит: акраамта дгәыкуан,

иани иаби гəхьааган дыцсуан, аха нас дашьцылт. Ускан ианду лыпсы тан, ирласынгы иан длыцсахт. Иаб иашьа Ладикəагы дычкəыназан, аха абра изиуит.

Ашьтахь, данышеидас, иани иаби рыкататəкəа зегы ианрылга, иаргы дыршегых даашьтцаа дыргеит. Дырго ианалага, Ладикəа ишьапы иеаакəыршан дикит, срумтан хəа (ианду дыцсхьан). Акраамтагы ихамыштуа изын-хеит, Ладикəа ахааназ идимбалацыз ала дахьихəаф-шыз, насгы инапы хəыцкəа мчыла иааимхны дышир-гылаз. Еихарак изхымгоз убарт анапы гəгəакəа шатара рымамкəа иахьыкалаз акəын. Ашьтахь, агəра игеит, уи иашьа игəы нхар хəа дшəаны шакəыз ус зыкайтцоз. Егьа ус акəзаргы, уажəы цкəа ианеиликаагы, уи ихамыштит. Макьанагы агəра изгомызт, мацк иадамзаргы адуцəа рахь аихабра, амчра ағацхьа ахыларкəра злам азəы дыкоуп хəа.

Грышьа уахь даныргагы, иаби иани рышны, ақалакь, аулица акраамта дзашьцыломызт, ақытахь, дахьаазахьаз ихон, дгəыкуан. Аха, иаби иани иара ус цхныкгы арахь даармышьтит. Дара абас иахьыхаштыз, дызхылымцыз ауаа ахьеигьеишьоз азы ршьа руан. Ибла ишабоз, ихəыцны дрыцхамшьакəа. Ршьагы руан, аха иеилахəара, иеилацара, амаланыкəакəа – акы ааигрыжьуамызт. Аха иахьа уажəраанзагы урт зегы, иара игəы канатцап хəа акəымкəа, анацшцəа рзы икарцошəа ибон. Иахьа-гы, ишызцəа азəы диеицəамкəа дахьеилархəогы убри афнытə ауп хəа хатыр изакəзамызт.

Зегы иреицəан ақалакьтəи ашкол ашьцылара. Анардасцəеи, ацьыбаталацəеи, ацəыцахəытхəытцəеи, аимаакəыршəцəеи рхəыцкəа рыла итəын уи. Арахь уахьрыхəафшуаз аблуз шкəакəакəа ршəын, ашəыра заманакəа ркын, агалстук кацшькəа рхан, аха урт аеакалаза икан, убарт иреипшу ахəыцкəа цьара икоуп хəа дыказамызт уаанза.

Уажәы идыруеит, урт рахытә амзышәәқәа шыра-
цәафугы, уаха назтахымгы шыкоу, афызарафгы, аца-
рафгы, ауафарафгы.

Иаргы убри ақалақы, аулицей, амшыни, ашколи
ахаангы дрыбжызшәа дкалеит. Ара дахьяаиуагы игәы
хьяауеит, аха азиасгы адәқәагы дахьырзымдырыз,
иара ишитаху рәахьидмырбо цьоушьяртә иказам.

Ари аңшахәа рхақәа хәмарыртас ирыман аңнытә,
цъара цансгы мөахәастак нмыжызакәа ицәағәаны
ианышъяртцалак, даара ргәы иалсуан.

Урт зегы игәалашәон ауп Грышья, игәалашәон ауп.

Амөаду днымөахытын акәарацча шыкоу ифәинеи-
хеит. Ари акәарацча азиас иалцны аңсыз талон. Асырз
анлеиуаз аамтазы, иара азиас иахьяалалоз маңк
иөаскьяны аңсыз тоңуан. Уи – усқан иара ицегы
данхәыңыз, ара даныказ. Аха уажәшъя иаңәытцхьан.
Итопуаз аңсыз абаказ, есышықәса азиас ахахы ицаны
хәшәы бааңсык тартәон, аңсыз акәым, цъара «уаң» зхәоз
дағык таршәымкәа иаарылгон. Азиасгы акраамта, ус
иқьалан цъара акы таршәзамкәа, иқәықәмашәықәмаха
ииясны ицон. Ара иаванхо иргәалашәоит, ари азиас
ңсыз агны избәхьадаз, ихәылыхәылуа итажьын. Есңхны
ргәыштәархәыра ашәахәа аныңханы убла ихыңча-
лон, есааңны, шаанза асыңсақәа рқынтәи азиас иаа-
нагоз асырз ахәылпаз аңафқәа рхәыржыы еиларгыло
ианаарытаеәалоз, акәарацча ахьяалалоз иөатцакны
иказ азыжықәа рфәы гәың-гәыңла рееизыргон, ахш
ачыргә иантачуа аиңш, зыкәтағы зыңрашны иказ
атоңра ңсызқәа. Абри ршоура иңьяңьаза рыхқәа
рахь ирылнахәан, акраамта рөыдрыхуан урт асырз
цааршә ала. Ус-ус, рычхара хытңны, ахәлара рәалакны,
ишхәыңкызгы акәарахь идәықәлон, нас уа итеибагәа
атцара иалагон. Иртдон, иртдон, иртдон – рычедырдон. Урт
арцынақәа ирышъягыла аңстатцага ақәтәо рәаархон

аңсыз арбағықәа. Акәара ихыжылаз акәырт иакәтәоз уи аңстатқага ңшашәшәыла зыңсың лазга-қазгоз акәара иархышәшәоз атх иалңхон, ицәытцыңхон ишкәакәаза лашаран.

Грышыа игәалашәоит, уажәааны ари акәараңча азиас иахыалало атңангәара ҕартңон ағышәта атан, акыр иоахыкны, итопуа аңсыз раңәазарғыы иакыртә аҕара атың рызныжыны, акәараңча ааихтәазаны атңангәара ҕартңон. Хәылңазыла рыңсы заны наҕ-ааҕ аңаққәа инарықәион ауаа. Аңсыз акраамта итоңны, ирҕьоз ртхыәәқәа рышытыбжь агара иааҕәытңны, рәаартынчны атцара ианналагоз, еиха аңышәа змаз ағышәтахь днәи-ны, ағышәтаркыга оаңыражыны икуан. Егьырт еибарс-ны итоңны иҕаз аңсызқәа иоарыралон. Ашыапы иадыр-гон иааңсаны иҕаз аңсыз, уаңтцәыла икны, иңатңатуа ирҕәынхәалаз ашыла ҕәыкы афәы зхыз рмакәанқәа рахь ағынадырхон. Нас иаразнак иаарыжәлоз ахауа иахәәҕны, уа рәаадыртынчуан зуал назыгзаз аңсызқәа.

Акәараңча алаҕьаб ташышы, аңсрашәоу абзарашәоу аиргьхәа акы ахәон. Грышыа аоадахышәа иамаз азыжь дынтаңшит, уи еитцапата итатәан, ңара ңсы зхоу акы зтоу еипшымызт. Ихы итәҕыы ианынахеик, аиргьхәа ихыиңы аанибааит. Хәыңы-хәыңла еиха ианыңшит исахьа, даара итәымызшәа, аха итқааны иара ихәаңшуазшәа ибеит уи илаңш. Ихәаңшуан, аха абри дабазбахьей, иарей сарей хәбейқәшәахьей, насғыы иахзеилоузеи хәа итцауан уи. Иаразнак ихы оышытыхын, ирласны акәара днытҕьейт. Адәы дахынықәлаз, аккара илтңны камбашьқәак арахь рәаархейт. Аккарахь хәыңқәакғыы рышытыбжь гон.

– Акамбашьқәа шәырҕәатц, афида азы ақәтәатәуп.

– Уаха имго иҕастоит ғумтын акәымзар!

Грышыа уажәоуп дангәеиҕа, аккара уахәаалтцуа, ахьа-ца ашыапаңы итытцуа, нас убри инаркны акәара аҕын-за еиха ианаароароугыы изырцәаакуа азыхь аңхыашәа

игылаз ачкэын. Уи ихэда убас иаун, ихылқа бызкыабы
атдэан иахарпоушэа акэын асынтэи ишубоз.

Грышыа дарччеит ари.

Дыччаны уахь даныпшы, ачкэын днытба дцахьан.
Дааццакны аккара даназааигэаха, ахэычырацэа рыб-
жыы иахаит. Аккара даннытала ибеит, ахьацанаа ду иад-
гылаз ажэкамбашь ду. Уи иаакэыршан ахэыцкэа гылан.
Згаб цэрышкэак, икэсхьаз лыткы капшыы дтакыкы, уи
ахьацанаа дыкэгылан. Лара латкыс иеитцаз хэыцкэак
акамбашь иагэон, наф ахьацанаахь итцегыы инаскьарц.
Аакыыска азыхь аафс иибаз ачкэын цэрышкэеи егырт
иреихаз аеа цкэына махэажэ-шьахэажэки арахь
иааскьашэа игылан. Урт уажэы-уажэы рыбжыы атэы
иахатцаны иччон, нас ахэыцкэа ирыткаьон.

– Шэагэ, шэагэ, ашыапкэа шэаб имгытцроуп!

– Дшыфоу убауоу, илымхақэа ихы рыбжыазза.

– Уиас, унеи акэымзар, уаниз амш угэаласыршэоит!

Азгабгы даарак ишылтахымыз фашьомызт, аха урт
дрыцэшэозу, уажэы-уажэы лшыапы уахь илырхон, аха
акамбашь азкэа афынза илзынагзомызт. Лыткгыы тшэан.
Ларгыы царык лакэын, лыблақэа ачча рхыхэхэыла, лхы-
лфы хырфашэза.

Храк иафараз акамбашь иагэозгыы абомызт, абга
тарлакны иахьгылаз, хара цьара ицшуан, изыкэгылаз
анышэ атдэеыло.

– Иауам! – ихэеит акамбашь иагэоз ахэыцкэа руазэы
дхыжэза даарылцын.

– Уахь унеи! – ишыапы наифыан ишытахь инахьирсит
ачкэын махэажэ-шьахэажэ. – Ашыапы уацахароуп ма
иуркэацароуп!

– Ашыапы даттахатдэьандаз, икьатеикэа арахь ифала
ихамбарызи, – ибжыы атэы иахатцаны дааччеит егы,
ихэда ду аргыарахь ирнаан, ихылқа бызкыабы ду шамоу
ихы хьартэины ачкэын хыжэ хэыцы дихэапшуа.

– Хаит, иулазтаз иулихааит изакэйтэ мчузеи иа-аулажы, акамбашь! – лыбжыы ҕарыхэтэаза иналыргейт азҕаб, акыркырхэа дааччан, дыңан акамбашь абҕа днақәпалан, иаразнак днақәтәеит.

– Оо, оҕо-хоро! – иөейбархәхәеит ааскыа игылаз ахбыццәа. Ани ахәдатхәа али-ңси рыбжьара акамбашь ашътахъ днадпалан, атцыхәахъ инапы ширхаз ибеит, ахахә еикәатцәа ду еипш игылаз акамбашьгыы ҕатцкәеит. Ахәыцкәа адыккыан ақәыцра инылаңсеит. Азҕаб хәыцы ңшшәы зхазамыз лхы-лҕы илаңш нақәшәеит. Акамбашь аапкызшәа акәын ишцоз. Азҕаб ңыара махәык днанкыар уаха лтахзамызт.

Грышья али-ңси рыбжьара даакылкыан, акамбашь днаңыххылт: уи изыртәир адәахыы ахы архап, уахы арасра ыкан, дканажыыргыы усмызт. Аха акамбашь акгыы абазомызт, ишиашоу ахы иқәкны иааиуан.

Уажәы даныццакы, уи рыбжыы шақәдыргогыы ихаштит, данхәычыз иидыруаз. Уаха ишқакаитцоз, ус дыхәхәарц иҕы анааихих, аңсы ҕалт уи данхәычыз ибзиан иидыруаз:

– Орей, орей!!

Акамбашь аанымгылазакәа иаатәин, адәахыы имцакәа, дырөегыы абнахы ахы археит. Иаапкызшәатцәкыа акәын адгыл ҕарҕыло ишцоз.

– Бың, бың!!! – ишилшоз ибжыы иргеит Грышья. Азҕабгыы иаапкыз акамбашь дахууан атаз аашытлыргейт. Грышья дыфны дналхаххит: дахыкахаз нышәын, иҕыарамызт, дашкгыы ытцыхәхәомызт, аха лхы лшьямхы иқәыргәҕәашәа лҕахьяалрейңыыз ус дынхеит.

– Ибыхьма, бжыы бцама? – Грышья уи дылҕаңшырц итаххеит, аха лхы убас илыкәалыргеит, бартахәа амамкәа.

Убаскануоп иангәеиҕа, дахыкахаз лыткы шыпжәаз, лцәагыы маңк иаацәҕәыхаан ишыкәз.

Ихы дөахан даанаңшы-ааңшит, ахбыцқәагыы, ахәычқәагыы нытцаба ицахьан.

– Бзиоуп нас, сара сцоит, – ихэеит Грышья азгаб лахь. – Барггы бгылан бца.

Аккара дфыцалан, хьаца шьапык ашыцламтэ ахныхэхэы иахьыказ иенадцан даагылт. Асынтэи ибзианы дибартан азгаб... Уи рапхья лхы хэычык иаалыркэацан, дцэытыпшы даанапшы-аапшит, нас лхы фышьтылхзан даанапшы-аапшит, дагьфатцкьеит. Уи дытэрышкэаза, ашьабста дафызан. Дышгылаз лхы ырпшзан иаахырны, лышьтахь ахьыпжэаз днахэапшит. Убри аамтазы, аккара уахьнытшэо иказ арасра жэпара афьнтэи рыбжыы атэы иахатцаны адрухэа иччеит. Лара ашырхэа арахь лызкэа лырхан, лнацэа дукэа кьакьаза икны, лнапкэа акы наф иго, акы арахь иааго акы длыр-бон. «Ари шэакэтэоуп, ари шэывакуп» хэа аанагон уи. Изыкэлыртэозггы аеада акэын. Лыварахь мацара акэзамызт, лышьтахьггы цапшьза иаапшуан. Грышья да-аччеит.

– Ицапшьза, ицапшьза! – рыбжыы атэы иахатцаны идыргеит атырасра афьнтэи.

– ...Ицапшьза, ицапшьза!

Лара дырфеггых ирлас-ырласны, «шэакэтэоуп, ишэы-вакуп» дырбо дфатцкьан, апшзеипш аккара днылапка дцеит.

Грышья дааччеит.

– Ицапшьза, ицапшьза! – пытраамтак афдара афьнтэи игон ахэыцкэа рыбжыы. Нас зеггы ааикэтэан, апсабара зымехакны иказ ашьхныпсылара иааиланакит дырфеггых зеггы.

Грышьяггы уаха уаф дааипымлазакэа хыхь дыф-хашэалт. Амфаду днанысны, амфохэаста тбаа данылан ифанынеиха нахыс, дибон хэычык иееикэыпшьыхаа азмах хэычы дахьхыкэтэалаз. Азышьтафы даннеи ауп уи Бзаза шиакэыз анидыр. Игэы аатгэыргэааит рацэак дшимбацызггы, уи бзиа иибоз иаб иашьеипа хэычы да-

ара дитахын. Азышьтра дталан дышнеиуаз, аңшхэынтә иалхыз уи излагара хэычы днахагылт. Азышьтрагы тѳааны иҕан, аңшхэынтә злагарагы ҕэызгаза итәан.

– Бзаза! – ихәеит ибжыы рмачзан Грышья.

Бзаза иеимыртысит, аха ихъз шиаҳаз аҕара уды-рыртә, маңзак аҕааитцанаргәгәеит ицәеижыы хэычы зегы.

– Бза-за...

Бзаза ашырхәа дхәхәит, дагыбеит. Акы дақзамшәа дѳатҕыан, Грышья ихәда днахынхалт. Иаргыы акраамтә дигәыдыргәгәала дикын, нас ихъшәашәаза иҕаз изамѳақәа ааигәзит. Цаҕа даныѳаиргыла, хэычык дыңхашьян, ихы аалаирҕәит.

– Бзаза, удухазаап, уарҕысхазаап! – ихәеит Грышья. – Аа, исхаштыз, – иҕыыба дынҕалан ѳ-шоколадк ааҕигеит.

Бзаза дцәытыңшәад днарыхәапшын, ихы-иҕы аалашеит, аха инапы днамыхеит.

– Ига, арт уара иутәуп, – инаидигалт. Бзаза инапы днахан, ашьшьыхәа иааимихын, ихы-иҕы ччаңшьяла илаша-лашо иѳышьтихит. Грышьягы уи днаихәаччеит. Нас, Бзаза, арахъ дыццакцәаргыы дацәыңхашьо, хымапсыма руақы наҕ иҕыыбахъ интәитцан, руақых раңхятәи ақбаадцәа иаалихын, ацырцыр аҕны даннеи, иара ус инапы аахышьит. Уи ашьтыбжъ аргеит.

– Абжыы иара иаѳызоуп, – ихәеит Бзаза макьяна дыңхашьяны, инытцакны.

– Уи шҕа, Бзаза? – даара дазҕлымхан дтәаит Грышья.

– Иара цырцыруа иҕами, – ихәеит Бзаза, – абжыгы убас иҕоуп.

– Уи аиаша ухәеит, сара игәасымтәзацызт, – иаацьеишьеит Грышья.

– Ари цырцыруеит, аха итатаза ицырцыруеит, абжыгы татоуп, – ихәеит Бзаза. – Атанақьгы ас ицырцыруеит, аха икьякьоуп, абжыгы кьякьоуп. Цианцеи Хыымцеи

аңсызкразы итдырхуаз ахәацқәа зтәрыпсоз атанақьгы убас икан.

– Оо, Бзаза, арт сара зынза исыздырзом, – ихәеит Грышьа, гәыкалацәкьа, – ифала, ифала.

Бзаза ашоколад даннацха ихыиҕы ааихалашеит. Грышьагы игәы иахәан дааччеит.

– Ара узтәоузеи, Бзаза?

– Ароу?... – дааҕахеит Бзаза, аха даахәыцхәыцын, даанапшы-аапшын, ус нацитцеит: – Уара иуасхәоит. Уаҕы иасхәар калазомызт, аха уара иуасхәоит. Абра акы гәаҕан исымоуп. Уаалеи, иусырбоит...

Бзаза азмах хәычы дынхықәгылеит, Грышьагы ихы ларкәны уи дынзаапшылеит. Адагь ахьхәытцәтәиз еилаханто азыхәашь ҕханагалт.

– Ана упши, ани адагь кәтагьқәа рахь, – ихәеит мажажәала Бзаза. – Ани еихау аҕыт аҕы рыгәтаза иҕоу акәтагь убауоу?

– Исымбакәа.

– Уи агәта иҕоу аиқәатцәара еиха ишеихау убауоу?

– Исымбакәа, уи еиха ирласны игәылтцуеит.

Бзаза дгачамкны уи днаихәапшит:

– Уаргы иудыруама уи?

– Издыруеит... Сгәы иаанагоит ус.

– Иудыруеит, – ихәеит Бзаза, ихыиҕы ааихалашеит.

– Абни аиқәатцәа аҕартбаауеит, избанзар аңсы убрахь италарц иҕоуп. Аңсы макьана иҕазам, атроуп иҕоу. Уи атрагы макьана ихиямзар акәхап, аңсы мааиц.

– Бзаза! – ихәеит Грышьа. – Уара уссируп, уара укәышцәоуп уажәнәтә.

– Убри анааиуа збарцоуп ара сызтәоу, – ихәеит Бзаза итцегьгы ибжы рмачны. – Иааианза сцазом...

Грышьа ихы ларкәны ахәычы изамҕа атәах аахиргеит. Игәы рахатза адунеи аҕы аиашеи ақыареи, аңсабареи ауааи реизыҕазаара, реицәакрада акгы ыҕамшәа даакалеит.

– Бзаза, – ихәеит Грышья. – Уи макьяна иааизом,
– ихы ларфкэзаны днахәаңшит, – аха, аиашаз, иахья
игәылтыргыы калоит.

– Иааир?

– Макьяна акрагуп, уажәы афныка хцап, нас аха
соур, саргыы суцаауеит. Саргыы ахаан исымбац акы аңсы
штало.

– Бзиоуп, уажәы хцап. Нас сумбар, арахь сшааз уды-
руаз.

Еиманы рфынархан, цытк инаскыхан, Бзаза даагылт.

– Уаха азәгы иаумхәааит, – ихәеит уи ибжыи
нытцакны, – ари шызбаз уафы издырзом уареи сареи
хада. Ирацәафны ирдыыр, зегы ахәаңшуа иалагар,
аңсы шәаны имааизар калоит.

– Калашья амоума, сара амаза атәахышья бзиазан
издыруеит.

7

Грышья иаб имашына азнырцә аңшахәа иангы-
лаз афны амзырха инадырххылан иааникылт. Агәтәы
матцурта даафныцын, дыццакы-ццакуа арахь иәааихеит
аңшәма.

– Махран, уххь згеит, еснагь усыргәаңкуеит, аха
сацоуцарым хәа сгәыгуеит, – ихәеит Грышья иаб. – Абри
азы акы хзазымуит, азәгы акы хцаңсамхеит уи азы...

– Хәи ишцоухәо, Ианкәа, уххь згеит, – ихәеит аңшәма,
аукуы, еинаалак, ицәажәашытыбжь бзиан. – Уафцас
хәхьеибамбо ауп хгәы иалоу акәымзар, уара анцәа
уахирбазар, еихау гәырғара ыкоума.

Уи ашырхәа днеин, ифбаны еиәагылаз агәашәкәа
кәақыза иааиртит. Ианкәагы амашына дынтатәан,
аус ааирун, ашышыхәа амзырха днықәлан, агәара
иазааигәан иааиргылт.

– Ахахаи акы уацәымшәан, – ихәеит Махран, – ама-
шына цыара азәы дакысырхәа.

– Калашья амоума, ари уажәада иансмыжыцкәа сыкоума, – ихәеит Ианкәа дыпсышәаха, – уажәада усмыргәақыцкәа сыкоума.

– Убри ухәо уалагар, сгәы иалсуеит, – ихәеит Махран дышшәырза дахыглаз. – Хара хайбаазахъеит, ара зы хәычык хабжъан умхәозар хайтаацәарами.

– Уажәшътә уаха цъарггы сзымцозар акәхап, уатдәы уеизггы ара саиуеит... – Ианкәа ацара итахытцәкъан ифинеихеит.

– Ус аныкаутца сгәы ишалсуа удыруаз! – ибжы царыхәтцәаза ифаиргеит ацшәма. – Цъара уфы мыртцызакәа!

– Уаха уара умсит, насггы сара амашына ныкәысцоит хәа сафуп, иара усггы – изжәуам, исфом.

Ианкәа идыруан, Махран егъа ухәарггы, уртқәа рфы хьархәшья змамыз азәы шиакәыз, аха иахьынзауа ир-мариарц итахын.

– Ма хашгылоу, – ихәеит Махран.

Ас ирмариан дахьазааиз аафъеишьеит Ианкәа. Махран ипхәыс пхәыс назаазан, макъана акыр дызгабын. Уи аирызи ашәаза ххны, афыктцәатцәеи иарей знызи атцәақәа зынгылаз саанки лыман амзырха агәтахьы днеины даагылахьан.

– Иахтоу, иахья хашта зшыапы тазыргылаз, арцыс бзиа, еицырдыруа, абзиара умаз, уфны абзиараз имфахытца, уара уахьымфахытца абзиараз умфахытца, уныхәаныпхьан анцәа укайтцааит! – ихәан, ацшәма интыркәкәаны ижәит. – Аштә уқәыргылан ухамоуп, ацсра соундаз, – нацитцеит уи иатцәа асаан ианыргыло.

– Ишцоухәо, уара абзиара ззыкалаша, ихыхәхәа иказ атцәа асаан иаанихт, – хазтоу, згәашә, зыфнашә, згәы абас итбаау анцәа уиныхәааит, еснагъ абзиараз умзырхахьы ршыапы еихыргалааит.

– Абзиара ззыкалаша! Ацшәмацәа бзиандаз ас аштә уқәыргылан урымазауазма.

Хәбақа ныхәәҫа аник, ииулак аңшәма иҫааимпы-
цыкәкәан рашта дынтыцын, аңхатәры ахьхыз ахь
аңшахәа иаваршәны иҫынеихеит Ианкәа.

Махран иҫадахы инхоз иаб иашьа иҫынза дназаан-
за азиас ахь дхьатәиуан. Азиас аҫы дназаанза азлагара
хәычы ахацәа дныкәыңшит.

Азлагара хәычы мшаҫены ишибац иҫан, ашә
хьыдырза, излахыбыз аҫауар еикәатәаханы, изкыз
атәлқәа ахьыңахьаз ыҫан. Убас иҫан, аха ақәа кылсу-
амызт макьана, еихаракгы алуҫаа аҫы. Алуҫаа ақәа
анақәтәа – нас башоуп.

Ахатәгы мшаҫенеиңш ишеибгаз иҫыстысуан. Аха
цәқа иахьыгьежьуа улаңш ахьымзо иатцан азлагара-
бырбал, уи акәын иара цыс иахазгы, мчыс иамазгы.

Ианкәа азлагара илаңш анынахига игәы иалсит,
уаҫцас иахьыҫатамыз, азәы дахьыҫамлаз убри ахьб
зырҫыцшаз. Иатахузеи – гәйдкылак аҫауари, жәабақа-
жәохәқа метр атәли, цыбак азна атәымҫи роуп. Ибааз,
икәыршә-царшәны иҫоу ағәқәа ртыңан аҫыцқәа атәзар,
ашә зынза иаарҫыцзар – еидарак ағәыбжа ауп иатаху.

Аха уи идыруан, ус иаарласны уаҫы ишыҫаимҫо, иар-
гы инапы шымаазо. Иара ара даныҫазгы абастәҫқа
игылан, аха акризьыҫаҫама. Амала, абасҫак ианықәслак
еиха ачхауеит. Иҫыцны ироур, мчыбжьык ала ала-аҫы
ахьтоу умбо иҫартҫоит, аҫырақәа идырганы, рацәала,
шәыгала ишәны, аиндеиаа рҫыза иеиңш. Уажәы ргәы
рзақәкзом, рылаңш аҫнагоит.

Иара Ианкәагы уи игәы иаанагаз еиха даартынчит.

Аха, уеизгы, зегы еиха антҫра рымоуп, ауаҫы ида!
Иара хыхьынтә, иахьа жәантә абҫа иҫаҫаны дылбааҫьон,
цәқа дыҫоуп шухәо хыхь дхалон. Уажәы, знык ихало-
да хәа, амашьына нахьхьы ианиртәиз аахьыс иҫьабон.
Иҫьабон, избанзар уи шақа изтәоз идыруан, аңхзы
дагон, уажәы-уажәы дакуан, нас, иңсы еивҫахо хыхь
данҫеилакгы, лацәажәа имамкәа дҫанатцон.

Абас, ауағы, ашыабстеипш, ақсабара даңғаны, дажыны дшықоу, данааскыалак, иаразнак джымдырхоит. Ейхағы еицәу – уахығы дықамкә, арахығы дықамкә дықәхоит.

Башоуп, арт атцарауаа, ашәкәыџџцәа еснагы еидашыло ирхәо. Ашәкәыџџцәа ртәы ейха идыруашәа ибон, иаргы данқәыпшыз инаркны акыр қәад ниххан (бзиарас икайтцаз уағы иимырбеит). Зны-зынла уахы ихынхәуазаргы – исасцәаны ихынхәуеит, џнык дыргыларгы – дачак еипшуп. Ауаџгы ашәарыцараз икны ирыбжыаз ахышь даџызахоит. Ахышь пхынрак ианышәарыца, иалаз алнахуеит, нас ақсабара иацлабны, ахала ахәы амхны иазымфо иқалоит. Ускан аџны иаанкылан, ахәы уара иауталароуп. Иџнатәхоит. Ақсабаразы исасхоит.

Убри аамтазы, изыхкәа изымдыруа, ихы-игәы зегы хааза итыцсауа, ауағы ейха данычкәыноу ипхызқәа ирейгы даналоу аипш, даақалеит. Амрагы мпхо, ақәагы амуа, иагыпхаррамкәа, иагыхышәашәарамкәа ишықаз акәымкәа, ажәџан зегы шеибгаз иаалаша-лашеит, ахауа цсгагахеит, асынтәи азымлага зцысуаз ажыц еилачыра илпшны иибоз азиасгы, ииатцәаза алакә акынтәи азбахә ааџуазшәа дынхыпшылт...

Азлагара ашә даахытны, ана-ара ашыла лыхышь-лыхышьны, леипқа ейхарқақәа руақы царкәакәан, зныказ дгачамкшәа днаихәапшит, макъана зынза иџымцәаацыз пхәыс ҕак. Уи, дымгәыгзо иара дахыылбаз даашанхеит зныказ, аха дхәацыхәапшыха деицрашәо, дзыкымыкуа дықәымхеит.

– Унан, Ианкәа уоума? – лхәеит уи, ашырхәа днаидгылан, лнапы ижәџахыр инықәтан, игәахы днагәзит.

– Аџнықа умџахыц, – лхәеит уи, иара атак изымхәа-зошәа анылба.

Иара ейхарак дзыршанхаз, уи лыбжыы уантәи, ианқәыпшызнтәи иааџуазшәа игон, дақырхагахар итаҳымызт.

– Иҗабуп, быххь згеит, – ихәеит уи ани Агәнтәи иааи-газ, ирхааз ибжьала. – Уажәы сыццәкуеит, аҗәазны...

– Аццәкра мыждә, – лхәеит уи дмыччәкәә, – хәпсаанза аамта хәузом.

Убасқан, еиҗара-еиҗараза иҗаз, даара еиңшыз ыңыа ачкәынцәә хәычкәә азлагара иаафнибахәеит.

– Кәарса азлагара ааныскылоит хәә далагеит... – ихәеит руазәы, ифыза инапы икәкуа.

– Леуарса иоуп... – ихәеит егы дцәытчыччо.

– Шәыстыхә наҗ! Шәыңыагы шәлымхақәә җысхуеит! – лхәан, днарықәцәкәшәә луит.

Урт, җабығ-җабығза наҗ-ааҗ иаалывагылан, иара ихәәпшра иалагеит.

Ианкәә урт дрыхәәпшны дааччеит.

Җыңыа еицлоуит хәә иахахьан, урт шракәыз аҗара еи-ликааит, аха дылзымцааит.

– Еибафоит, – ихәеит Кәарса.

– Алу! – ихәеит Леуарса.

– Уахь бусахь бнеи, абзиараз... – дхырхәан, Агәнтәи иааигаз, ирхаан иҗаитдоз ибжьала дналацәажәан, наҗ иҗынеихеит.

Уахагы дхәмцшит, аха уи идыруан, урт иаразнак азлагара иныфнапҗа ишцаз, иахьгылаз иҗацәза ишынхаз.

Изақәу здырхуада, лычкәынцәә азәы иара ихьз ихуп хәә игәы инаҗон. («Ала хага ачашә еигәыҗуеит» хәә.)

Лара абра аңшахәәҗы дынхон, лаб лыда хшара димазамызт. Иара хыхьынтә ахықә дшаақәгылалак, ларгы ңыара дниаҗьан, леилмырбар луамызт. Лара, лыда дахьрымамыз аҗнытә, деилархәон, есымчыбжәа цкык-цкык анылзаарымхәоз ыҗамызт. Иаргы иахьа жәантә арахь ахықә даахықәгылон, ларгы жәантә леылыңсахуан. Лыцкы иатцәақәә, ахьыңшшәылақәә, аҗаңшықәә, аҗрақәә, аҗежықәә, ибла ихгылан иахьахәлаанза. Нас, цаҗанза дылбаауа далагеит, лара – азхықә аҗынза

даауа. Нас нырцә-аарцә ажәақәа ааимырдо иалаге-ит. Абас ажәақәа анеимырдалак, иара абґацымкыра дынкыдыпґалан, али-пси рыбжъара хыхь дцон. Лара дгылан дизыпшуан, хыхь даныџхашлалак, даахьахәны инапы иґьон, ларггы лнапы ааґьаны иаразнак дцон.

Уахаггы азы дырны лара лахь дымнеит, ларггы – арахь. Нырцә-аарцә ишгылаз лхы-лґггы нырцәынтә ишибоз еипырцит. Ашьтахь, иара пґхәыс данааига, ларггы лаб даныпсы, азәы данылхалыртәоуп, чарак аґы дналыдгылан данибаз. Лыпшраггы лсахьаггы бзиахәк лакәын, аха уеизггы, ани азнырцә иибоз лакәын иара иидыруаз, ари дтәымын.

Аха, иґьоушьаша, абасґак изинырзеи, иханытә ишьа-панынза деимырхха илсны изцази, абри иґәыпшразтәи ицәанырра хара? Иґалап, иґәыпшра ахатә, ззы дсасхаз иахьигәаланаршәо акәзарггы. Иґалап, иара аґкәыни азґаби рапґхьазатәи рцәанырра аира убасґак иґәґәзар. Уи макъана иахьзым ани идыргәамтцхьоу, иахьаґыпым-ггы иахьаґыпуггы зызбахә рхәо – а б з и а б а р а. Аха издыруада убри акәзар зегьрейха иґәґәоу. Абзиабара хәа анахьзхалак – нас ахатцара-пґхәысра, аґаацәара, уи иатцанакуа зеггы амґеханакуеит – иуґахы-иуґахым.

Иара, еиґаґьоушьаша, уанныкәслак, аґсґазаара цґьа уаныкәнакшалак, иугәалашәан цъара улахь еиґә-намтцозар, егьырґ, иахьеиуахеитәи инымтцәазо, хы змам, тыхәа змам аусқәа ирылазуа абри ацәанырра тґаґа мчыс хәа иамоузеи. Хара ианакәзаалак уи хахґар хґахым, аха усоуп.

Ианкәа ашыцра дџалсын, ацхатґеры дџыкәгылан, аџада аґшахәахьы дыпшит: пәсеипш нырцә-аарцә ашәапыґьап ахашьшы иґамызт, ихырґахьан, азиас-ггы ажәџан алакґа иґацалан иахьакыз, ахахәқәа аґерыланарзырц аґахушәа, инарывс-аарывсуа илеиуан. Игәалашәоит усґан цхатґеры хзамызт арахь цъарггы.

Ишхымыз ауп, еиха еиғьуп ишхымыз. Уи инхаз, иахъа абас еимгеимцарак акэзарггы, азырѡаш еицш илсны ицаз акы иацсоуп. Иќалап, уи иацызго акггы ыќамзарггы.

Ацќатцэры дыќалан агэћаныцэќъа днеиуан, хэыцрак иќэнакын, деићаангылт:

«Насыц лымоушь? Мамзарггы уи дазхэыцуоушь исы-моу исымаму хэа? Иара? Иара имоу анасыц? Иара ихы иадикылаз ицшэма?.. Ичкэын затцэы, зеггы ззићаху, абас зны-зынла иаалырќъан игэы цэызќъоз?..»

Ѓытќ иеааникылт ацќатцэры агэћағы. «Сажэуа салагазаап, – ааигэахэт уи. – Ианакэзаалак убри сазымхэыцызт...» Ацќатцэры иатцсны ашэах хаччыло илеиуан азиас, илеиуан, аагылара акэзамызт.

Иќалап, ицстазаара ашэыћхэ хэыцќэа иалацсоу раќэымќэа, абри азиас шцо еицш ихышхыцэа ицо ацстазаара анасыцдараќэа зеггы цќъаны анасыц рылна-хуазар.

Ацќатцэры дыќэсны, иќэразы иааиатэоумшьартэ иргэѓэаны абѓацамкыра дѡаѓалт.

8

Иаб игэы шырахэымызггы ибон, аха мацќ деиѓьушэа агэѡара аниоу, Ладикэа адэахыы ихо далагеит.

– Саб, абри аутрағы ацшыжэла астап хэа акэын, – ихэеит уи иаб иахъ. – Уа еснаѓ ицасан илаћтоит, сынтэа-ггы хэѓхар стахымызт...

– Умцшын, дад, умцшын, – ихэеит иаб, – аха ицоукузее?

– Ацэкамбашь ацэ аваскуеит, иќоузеи ара, амра ѡхашлаанза иаќэыцсан саалгоит.

– Убри ажэкамбашьггы шэнашьклацш, хъарыдара ицар, ишэцэылахоит.

– Уи сцаны игэастахьеит, – хымацсыма дындэылцит Ладикэа.

Ладикәа ацәкамбашь иавеикыз ацәгы иара ацәкам-
башьгы даарак рымч тазза иҕамызт. Ацәкамбашь
гытцызгаз иара иоуп, даара напы адикылт, аха иажәит,
уажәшъта уаха назылшо иңсра убааит хәатцәҕа иҕоуп.
Ацә гытцгамызт, уи змардаз уаџтас дахыламцшит, адәы
ишықәыз иахнагеит.

«Изныкәымгозар изигазеи, – игәы инархьуан уи. –
Изака гәузеи шьоуки ирымоу. Рахәык рыцхарымшьазо...»

Аха ара зныкгы ицәагәахьан, адгьылгы дгьыл
капсан, дарггы цьабаадагы ауғә иахон. Иара икәәтан
ласза анышә еиџырссо, ажәлақәа – аңшыжәлақәа,
аҕәйджәлақәа, аџымсагжәлақәа, арахь итаңсаны анышә
шықәнаңсоз дахәаңшуан. Абни иаб итәы игәы аар-
хәашьит, акәымзар даара игәы алақан. Уи бзиа ибон
аапын, ацәагәара, алатцара, зегь рыңсы ҕыц ианталоз, аи-
ашаз, иарггы ахаан цсра иқәзамшәа дқанатон. Насыңс
иҕоу зеггы иреиханы иңхьазон, адгьыли иареи рус анеи-
лаз, уии иареи акын, еилых рымамызт. Иарггы игәы иаа-
нагон, идгьыл абри есааңны, илатцаны дызхьсуаз, даара
изааигәоу ауаџ иеиңш идыруеит хәа. Агәра ганы дықан
иарггы дадыруеит хәа. Уи зны-зынла дацәажәалон,
игәтыхақәа аихәалон идгьыл. Уи иидырзоз иныруаз, ад-
гьыл зеггы рыңсы штанатц, зеггы ишрану акәын макья-
на, иара ус иахьырхәоз шиахауазггы, дзасхәыцуамызт
анышә аңстазаара шахылцуеиңш, аңсрагы – шахылцуа,
иналашәо рыңсы штанатц аиңш, ианафоггы шыҕоу...

– Бзиа ууит!

Ари абжы шгаз еиңш, акамбашьгы ацәгы аагылт,
Ладикәагы ихы дџахеит; игәы џытгәырҕааит иашьа
даниба. Уи иаңхьа зеггы аартны, аңхзы ихьшы, ичабра
ду ихыиҕы иахьшыа, игәышпы итцшыа агәара иеәтан
дадгылан. Абжьааңны атқыс длахҕыхызшәа аниба иар-
ггы игәы иаахәеит. Ихцәы капсаны, ицлан, абас аңхзы
ихьшы дахьыҕаз даарыңхаишьеит.

– Шака иаамтан уаазеи, – ихэеит Ладикэа, – умаар-
ггы азэы душътатдан днасышьтыр акэын.

– Избан? – иааицэымыгхеит Ианкэа. – Ари ацкэын
кадыць арахь дхамлазаци?

– Грышьоу? Уи даахьеит, ана ахэычи иареи ашта
апынтцафы ихэмаруан.

– Ахэычы диахэмарып, хэарада, ахэычы ихшыф ами
иарггы имоу, – ихэеит, Ианкэа, уи ара дыкоуп анырхэа
ицсы ааиган. – Дарпысхеит, аха ихы анташэо сыздыруам.

– Уи уажэггы хауп зхэо азэы иакара идыруеит,
дшэартазам, – ихэеит Ладикэа. – Хаб игэы мацшэа дкалан.
Ашьыжь сааиршэан, аха уажэы еиха деигьшэа дыкоуп.
Уиоуп ара ажэла астоит хэа сзалагазггы. Акэымзар...

– Иаууеи, – ихэеит Ианкэа, Аганти иааигаз ибжбы
кацаггы ааиахаит, – хахьааиуазггы хнаихэацшлон,
ажэак аахаихэалон. Аха икахцарызеи, хзыхшази хареи,
хаицымиит, хаицыцсуам...

– Ус егьа иказарггы, хаб... хара хзы мацара аума, ауаа
рзггы иажэеи ихы акыр иацсан... Иацсоуп.

– Уи уареи ақытафьтэи абыргцэеи ус шэгэы иаа-
нагоит, уаха? – Ихы амасарбжьара ибжгыны даахан,
Аганти иааигаз ибжбы катцала даахэытхэытит Ианкэа.
– Хабацэа, аиаша уасхэап, уатцэыхэа ихэыцуамызт: амал
ахь амал рымамызт, егьашьтамызт, абахча карымцеит,
анхара дукэа карымцеит... Арахь амыцкар рыхшон,
рымгэацэакэа кэиан ахэыштаара иехэацсан. Анцэа
илахь ианитцаз дакэшэап рхэон. Анцэа акгы рхианы
улахьггы ианитцом, унапггы ианитцом. Улахьггы аус ауру-
роуп, уахь, иатцэахуа кыр тазазар, унапкэаггы укьароуп.
Аха унапы ус баша иукьеит хэа акы ааного икам,
иампыхьашэо акыказароуп. Хара ихампыхьашэоз хэа
акрыказма? Акымзарак! Иаххэап, хашьцэа аихабацэа
арра итахаз афыцэаггы ыказтггы, – урт рыцсы таны
ихамандаз агэыцэхэы хақэтэахггы – зеггы хаифьтцуеит

хәа халагар, еиџахшоз? Уиакәым, уара суџытџеит хәа салагар, ишџакалоз, уаргыы акгыы уалабзамкәа, саргыы сазынмырхо... Ус егыа иҕазаргыы, хәарада, хабациәа хабациәа роуп... Аха уаргыы, уажәнәтә уазхәыцла, макьана азәы иоуп иумоу, аха, цшзала, уацхьака уцшлароуп, иухылцыз акы дазрыцхан дҕамлароуп...

Ладикәа иашьеиҳаб иааихәаз акгыы дақәшаҳацмьызт, аха бзиа дахьибоз аҕнәтә дзықәшаҳацымкәа иихәозгыы хатыр ақәйтцон.

– Уара улеи уахь, уааиациәажәала, саргыы абри насыгзоит, нас уаха акы снапы асыркуа сыкам.

Ианкәа ихы ааирцысын, афныҕа иџынеихеит.

Ладикәа хымацсыма ацәкамбашьи ацәи ааирццакын, ацәағәара дналагеит. Уи иахауан иашья ицылаз ицхәыс лгәыргьабжь – лара, аиашаз, иашья даара хатыр лызыкәын, иашья имацара иакәмызт, лхатца иааитцкарыз зегьы. Уимоу – лацалагыы. Даара зхахә ылызхуаз, зшьапы зыхьшәашәа изаазымкылазоз, аџырхықәымцара, атәамбарақәа злаз азәы шлакәызгыы. Ладикәа насыц иман ихы ишьон ас иҕаз апцхәыс дахьықәшәаз. Аиашаз, ихы изацәзомызт, уи иахья ма данаалџацшлак, лыбжьи илымха ианаатаслак, ма лара лтәык анааигәалашәалак, игәы раҳатца даакалон, иҕаитцозаалак, инапы злакызаалак даццыхәо.

Ианкәа ицхәысгыы иаргыы, егыа рхәаргыы, егыа рургыы, ианакәзаалак урт ргәы рзынханы икаломызт. Урт абри рашта нахыс, рқыта нахыс иҕоу, дара еснагь иахьсасу, егыи адунеи ахәтаџы рышьтахь гәғәан, иацшәымацәан. Уа дара руаа рыман ауп иаанәгоз. Убри аҕнәтә, абри дара ахьяцшәымоу еиха рыбҕа гәғәаны, ргәы цынчны ирбон.

Уи абас изыҕоу хәа ахәара цәгьан, аха убас иҕатцәкьан.

Ус, Кама дгәыргья-гәыргьо лыпцхал кны даадәылцын, дшааиуаз ағьарахь даацалан, лхатца ицыруа џеигаанза дизыцшит.

– Сардион даниба уажэшъта деиғъхар здыруада, – лхәеит Кама дгәырғьатцәа, акамбашь ықәызза ишааиуаз лапхьатцәкыа ианаагыла. – Шәхәы кастцароуп, аха зыхәда хахцәарызеи?

– Ашәишәи ахәда хахцәап, – ихәеит Ладикәа. – Ианкәагы ашәишәи ажьы аҕааы иалеитцом. Нас, уатцәы ианцо, кәытқәак шьны, ихәылхны ирызтатца. Урт зеггы рымоуп, аха егъабымхәан, ауафы ифны ифнытцуа еиха ихаауп.

– Уи уара ухәарас истәхузеи, аха, – лхәеит Кама дааччан, – уара рыхәдақәа хутцәтцәароуп, сара... – лыблақәа лымгәахь иналырхан даалацәкәыст.

– Уи нас, хәара атахума, – ихәан, ифырмахьц дфәхеит, – стцыруа насыгзап. Ацхал бмыртәааит.... – ибжыы ытцакны иналышьтеихәеит.

Лара дхәмхәэзакәа, ацхал зкымыз лнапы лывырхәхәан иаалкәеит.

9

– Уара шуакәыз здырит, – ихәеит иаб ашәхымс ишъапы шынхигаз еицш.

– Убаскак улымха цархама, саб? – Агәнтәи иааигаз ибжыыкатцала фәаиттит Ианкәа.

– Уара уахыччоит, ушьапышьтыбжъ сахәит, – ихәеит аб амцахь дыцшуа.

Ианкәа днеин Агәнтәи иааигаз икәзшьақатца днацныкәан, иаб илахь днагәзит.

– Унапы сыт, дад, унапы, уа уанагәзышагы калап... – импыцамзо, ацхзы ахьшы иааникылт ицкәын инапы, иа-разнакгы иаауижьит.

– Саб, уажәы уареи сареи хакәым, мышкада еибамбац рееигәыдыжылан игәыдибакылоит, – Агәнтәи иааигаз ичча-катцала дааччан, ақәардә днахан днаиватәеит. – Икоузеи, ушцакоу, угәы рахәыми?

– Иуазхэада сгэы рахэым хэа? – дааехырччашэа иуит атахмада. – Сара уажэшьта сгэабзиара иазтаатэым – уи усым.

– Иусуп, иусуп, саб, – Агонтэ иааигаз ибжыкѳаца наиргеит Ианкэа, – ааи, амца рыцѳа, алакѳа сынтѳамѳшижѳтеи иѳуазеи! – абри атѳыхэтэантэи ажэакэа гѳтыѳгѳыала ихэеит.

Иабгѳы дхѳахэны днаихэаѳшит, рыблакэа ааикѳшэеит. Аб даакэыѳсычѳаит. Уи ибон иѳа иблакэа шыхараз, арахѳ хынхэышьа шрымамыз.

Аха абгѳы иуѳахы-иуѳахым убрахѳгѳы азэы дыѳказароуп хэа иѳхѳазон. Иѳкэынцэа ѳыѳѳа аибашѳраѳы, атэыла ахѳчараз иѳахеит. Аха уи идыруан, атэыла аиѳш иѳкоу аус ду, аѳѳатахѳа дугѳы шаѳаху. Рыѳсадгѳылгѳы хѳчаны, рыѳсѳкэагѳы ѳаны ихынхэыр – уи еихаз насыѳѳалозма, аха ихнымхэызаргѳы – руал, рѳаацэа, рѳѳыѳа, рабацэа, ранацэа руал нарыгзеит. Иара абрагѳ, уалны ирыдны, убри ашэара иара иниѳылазшэа ибон атахмада. Иара ихаан ус иѳамыѳт, аха уажэы аамѳа аѳеакуп, усгѳы аѳахуп. Аѳахмада изы, ихылѳѳы зегѳы еиѳѳѳѳы иахѳа абра еихѳѳа-еиѳѳѳѳо ибозар, иааигэара иѳазар акэын зегѳы иреиѳѳыѳ. Аха ус маѳара ишамуагѳы идыруан. Ауаѳы убас еснагѳ анахѳи арахѳи дагѳеимдырххоит, ианакэзаалак ихы дакэитѳны, акгѳы далахэымкэа, азэгѳы дилахэымкэа, агэырѳагѳы ивсуа, агэырѳара маѳара иѳаауа изыѳкалазом. Уи ус шакэу иѳѳѳазаара неиѳѳѳы аѳы ибеит, еиликааит иара ихѳѳала.

Ус ахэыѳкэа ааѳнеибахэеит.

Грышьа дааин иабду даагэыдиѳылт. Абдугѳы уи ихы днагэзын, инапы ианѳаны иааигэыдиргэѳѳалт.

– Уарѳысхазаап, дад, усымбеиѳѳтеи, – уи блала дааинидеит. – Бзаза, урау уа узгылоузеи, умаасѳѳо?

– Сара ашьыжѳ саасѳахѳеит, уагѳгэыдысѳылахѳеит, – ихэеит уи.

Зеггы ааибарччеит.

– Шәца, шәца, – ихәеит аҗахмада, – шәызхара шәыхә-мар. Грышыа, уарггы уажәы ахәмарра бзиа иубоит, избан-зар ирласны уаҗәытцеит, уарпысзахоит. Бзазаггы бзиа иубоит, избанзар уажәоуп даналага.

Урт уаха иажәа җамтәкәа индәылеибахәеит.

– Уажәшыҗа хәатәыс исымоузеи, аха, – урт андәылтц ицкәын иахь даахьапшит аҗахмада. – Анцәа дияазааит, дышәыкхааит, аха азәзатцәык ихала, иарггы дрыцха-ми. Дкьацәза. Ахшара ауафы димазароуп – уи иуалуп. Ацхәыс зеггынцәара хәтыр лықәца, лацхьа умиасын, аха убриаҗы данаашьа, лхы қыан анакәылтца, даныҗырба – ахатца дхатцам, баша бҗыжәуп, акакан аныркәыбоз иацыркәыбаз.

– Саб, уара иухәо ихәыцуа ауаа аеакала иаархәны иқәдыргылахьеит, – ихәеит Ианкәа Агәнтәи иааигаз иажәа катцакәа рҗааирхан, мацк игәы иытцаххны. – Цәсеипш адәы рыкәыцсара ауам уажәшыҗа, ахшара да-нуоу дуаазароуп. Цәара акы деипшутәыроуп.

– Шәара шәашьцәа җыҗьа ирыхшашаз рхымшакәа иҗахейт, убарт ртәгы шәазхәыцыр акәын... – ихәеит аҗахмада уи иихәаз дазымзырҗакәа.

– Саб, – Агәнтә иааигаз ибжыкәца наиргеит Иан-кәа. – Аиаша уасхәар уҗахума? Шәара шәхаан аеакала иҗан: рыхшара рзы хыла акгы рымамзар ауан, иарцарцәахаанза еикәа рышыарымтцар. Урт дарггы ус иахәтоуп хәа ирыцхьазон, изхылтцызггы. Аха уажәы ус иҗалом, азәы иакәзарггы цаса жәаҗык ирыцсахоз аазара иутароуп, атцара иуртцароуп, деилоухәароуп, деилоуца-роуп, иҗсы иуршыароуп, игәы кәауцароуп. Атцара иуртцеит хәангы акгы аанагазом – адиплом еҗаҗы ирымо-уп. Ауаа дрылоугалароуп, ахәтыр иоуртә, иахьынзалшо ирейгьу атыҗ изупшаароуп. Иара ацхәысггы убас, даа-ра уашьклапшны дизааугароуп. Акәымзар, ари аулица

– Бзиоуп, сындәылтчып, – ихәан, дѳагылт Ианкәа. – Уажәытцәкьа сеиҥаиуеит.

– Умыцакын, – ихәеит уи иҥа дишыклапшуа. – Уи ма-
кьана ус ишыснарбоз еиҥш иааигәам, – наҥиҥеит аҥах-
мада, дааҥсангы илаҥәақәа неикәиҥсеит дахьтәаз.

10

Кама азы лыман даахынхәуаны, дааннакылт. Лыҥ-
халгы уа иналыргылт. Лгәатцәҥы ҥара ишыапы икьон
уи: атыгә-тыгә-тыгә!..

– Иҥсы ҥалт! – лхәеит Кама.

Уи лхы длахан лымгәа акәарақәарахәа иахьеис-
уаз дахәапшуан. Иаразнак аҥхзы аалықәнаҥәан, аҥша
хьшәашәа налысышшәа, лыҥсы аалгеит. Раҥхьа ахшара
лҥәа даналашәаз акәын уи аҥхыз даллоушәа, лхы агәра
лымго, дагышәо, дагыгәыргьо дандәықәыз. Зныказ, егьа
лундазгы лхаҥы илзаагомызт, аҥа ҥсҥазаарак лара
иныкәылгоит хәа. «Лыбафлҥым, – лгәы иаанагон усқан, –
лыбафлҥым... Аҥазәы иара иитәым абаф ныкәигоит хәа
акәхап иззырхәо...»

Уажәшьҥатцәкьа уссгы искуам хәа дыкан. Аха мшаҥе-
ны дшыҥаз деиҥаақәлеит. Абжьааҥынҥәи лаҥшҥаҥшҥәи
лыҥсҥазаара еиҥшымкәа, аҥакы дҥанагалан, уаанза
лылаҥш зышыҥылахьоу зегьы ҥыҥцбарах ибаны дры-
хәапшуан, аиашазгы, уаанза зынза илымбоз акака ры-
дылбалон.

– Анцәа, анцәа, – лхәеит уи лыбжьы лмахауа, –
усзиыхылаҥш сысаби, сымаалықь... Анцәа, анцәа...

Нас лыҥхалгы амаршәа кны ашьшьыхәа иаашь-
ҥылхын, лыжәахыр ахыгы ифамгакәа, илывакны
лҥыналхеит. Ахкаара иҥаз агәашәаҥы дназаанза, иахьа
акамбашь иақәдыртәоз азҥаб ҥәрышкәа хыхьынҥә ила-
газ, ахахә шкәакәа бахҥ-бахҥ изқәыҥсазшәа излыҥшуаз
амфә данысны даалҥылт.

– Аа, Мимоза, – лхәан, лыпқалгыы налыргылт Кама дычча-ччо. – Баргыы бымышьта бзиоуп, саргыы. Ус зысхәаз мышкызны ибсырдыруеит: баргыы шыта бтыпқахеит.

Уи лханытә лшыапанынза дааимылдеит: иахьа ипжәаз лыткы акара икапшыымкәа, итдггы ипшзаны иапшыыз тдык ҕыцк лшәын. Лыткы ахьҕыцыз, амра иашәны, имеыгза иказ лнапкәеи лшыапкәеи ахьынзаапшуаз, зныказ ачкәын еиха диеипшнатәуан. Аха илхәыгә-ылхәыгәза ара иаҕыз лгәыпқә хәыцкәа, ихыцқаза иказ лкышә пшзақәа ркәакыкәа рҕы айргьхәа икәубаауаз ахәы пшқаза даннахәапш, Кама лычелызымкылакәа даалгәыдылкылан, дылгәзит. Ларгыы уи зеггы зызхәаз гәынхәтыстала идырны, лыбла пхашьякәа амца рхы-хәхәыла, бзиа дбаны, ихтны Кама дналыхәапшит.

– Апқал сара изгоит, – лхәан, дыццакны уахь лнапы налырххеит Мимоза.

– Ибцәыхантахап, баргыы ахьанта шытыбхыр калазом, уажәоуп бызхамта баныкәу, – лхәеит Кама. – Бара макъана бкәыпшуп, аха хара зеггы ханкәыпшунатә ххы хәхьчозароуп...

«Хабаш анахтәым калоит, – гәаныла инацылтцеит уи, – аҕа пстазаарак ахы ытнахыртә, иныкәнагартә иказароуп хцәеи-хжыи...»

Мимоза дцәытцыпшшәа дааччеит, аха апқал уеизггы лара инылкылт.

– Ари абжа акәзаап итаз, – дааччан, имырхьяакәа лыпқал шыштылхит.

Еивагылан рҕынархеит.

– Сгәы итоу бдыруоу? – дцааит Мимоза. Уи Кама длышыцылан дыкан, насып лыман дахьылбоз, дахьа-артыз азы дылгәапхон. Насггы, егырт атацацәа, уи-моу, зхәыцкәа закароуггы, азәы хатцацара бзиоуп, насыпуп лхәо лмахацызт. Азәы лхатца дылшәиуан, азәы лхатца итаацәа, ланхәа, аҕазәы – ибжыацәажәан

дизыхээз. Уимоу, рхэыцкэа рзгы, изыхшаз иеипшуп хэа анырхэоз ыкан. Кама лхатца избихэ анылхэозгы длашон, лцэа ахылтэымыз а́кнытэ аѡаза илѡазгы дакэгэамтцуа лмахацызт, азы иафан имѡыгза и́калаз лнапы пшзакэагы. Ара даанагеижьтѡи акыр ахэажэцэа ахылы́кэнылахьазгы. Уи насып лыман – ларгы илза-зомызт. Егырахь лцэабаагы лхэаагы – зегы ускак иуадаѡмызт.

– Ка-ма, – лхэеит Мимоза, шытыбжыцыпхэаза, ахы хапыцла иангэартэ аипш игэатэ. – Быхызгы анасып иакэнагоит. Мимоза, Мимоза, – иналѡхэа-налѡхэаны, згыама цэгьюу акы лхапыц ақэлыргылазшэа, лхы-лѡы аа-ицакит, – ари аипш ахыз анасып ианаалом.

– Избан, избан? – даарыцхалшьеит уи Кама. Ахыз, аи-ашаз, ларгы илгэапхэомызт.

– Аха сара издыруеит ишы́касто, – лхэеит Мимоза дыпхамшыакэа. – Сыхыз сыпсахуеит.

– Ишца?!

– Сандалак... Ус кэрымтэ, а́таца лыхыз рымпсахуеи?

– Изтаху ипсахуеит. Сара исыпсахыр Ари имуит.

– Мариам сыхызхоит – лхэеит азгаб дмыччазакэа, агэра ганы. – Саб ианду илыхызын. Рандуцэа, рабдуцэа убыскаѡык ыкан, азэгы дыргэалашэазом, ари лыпсы тоушэа ауп лызбахэ шырхэо. Уажэы хара хэхынхо ахэаѡы инхон даргы. Быжыѡы цэцэа лыман. Урт зегы ахынхоз уантэи илбартан. Шаанза дгылан даныпшлак, азэы илѡа мѡеиуашэа анылбалак, дықэгылан изѡылт-уан, уара акгы ултцуам уажэгы улѡа мѡеиуазар хэа.

Кама уи бзиа дбаны длыхэапшыны дааччеит.

Ашта иахынталаз Ианкэа дыхраазраауа ашта дыкэын. Уи днарызхэапшын, ус аушэакэ днарыхэапшын, дырѡегыых ахраазраара дналагеит.

– Цэара иѡы акы таимыршэыц дааижьтѡи, – даахэыц-хэыцит Кама, лабхэында иахь дынцэытцыпшын, – апхал

– Иткәаны ибгон? – дааччеит Грышья.
– Истәхкәаз... – лхәеит Мимоза дыпхамшьазақәа, –
исгәапхақәоз!

Бзаза дыпхашьян ихы лаиркәит.

– Мимоза акәзами бара ибыхъзу? – дцааит Грышья.

– Мап, сара Мариам сыхъзуп!

– Мимоза... – ихәеит Бзаза.

– Мариам! – лхәеит лара.

– Улкәатц, Бзаза, лыхъз лара еиха илимдыруеи! –
ихәеит Грышья Бзаза инапы аанкылан.

– Гызмал Икәара угәалашәауоу? – дцааит лара
лчырхықәымтцан.

– Исгәаламшәакәа.

– Уажәы узцару уахъ?

– Уажәу? Уажәы сымцакәа.

– Узцом! Утахызар ҳаисап.

– Ҳаисап!

– Уаала, уаала ма соушьт, – игәы кыдгылан дихон
ахәыцы.

– Баала баргъы.

– Мап, сара Кама слыцхраауеит.

Дара рҕынархеит.

– Зегь дарароуп – Гызмал Икәарахъ узцом, – лыбжыы
геит уи.

Ианаахьяпш, дызлахъза здыруада, аматцурта ақха
днеихьян. Уахаггы дхьампшзеит.

11

– Гызмал Икәара абыкәу? – дцааит Бзаза агәашә
ианынтыц.

– Уи цытк набжьоуп, абри аккара зегъы улсны уца-
роуп, нас азбааррагъы ыкоуп. Нас иара Гызмал Икәара,
ахата хәычуп, аха азыжь дуқәа катцаны иамоуп, еиқәа-
тәа-еиқәатәаза, хыхь атцлақәа ахагылоуп, ахаан мра
тапхазом.

– Зызлан дамоума? – дшәаны дтцаит Бзаза.

– Зызлан лымацара лакәындаз, адаугғы, зхы инаркны зшыапанынза иқамсысза иҕоу, нас – афстаацәа, ацымашьяпқәа рытцатан, ржакьяқәа рыла рзарақәа ҕахәаны...

– Аа-аа... – Уаха изымхәакәа исаса ахьяаихихыз дынхеит Бзаза.

– Бзаза, умшәан, уи зегғы ирхәоит, мцуп. Ахәыцқәа аладыршәоит, уаха акымзарак ықазам, – цқагғы игәы азтамкәа ҕааитит Грышья.

Рақхятәи агәашә хьантан, апалқәа кьякьян. Урт зегғы рҕы итапыкканы акы анын. Грышья днахәапшит: «Мариам» хәа ианын зегғынцъара, итапыкканы, рацәак ицшзамыз анбанқәа рыла, акыр инартцаулан.

Грышья иаацьеишьеит.

– Мариам лыхьзцәкьазаап, лара лоума ас агәашәқәа зҕаҕәо?

– Мимозоуп илыхьзу, ари ант абжысқәа роуп ианызцаз – Цианцеи Хьымцеи.

– Урт еишьцәоума?

– Еифызцәоуп, – ихәеит Бзаза ибжы нытцакны, даггынапш-аапшны. – Урт даара ибжысқәоуп. Аш-кол итырцеит. Ахәыцқәа бжырхуеит. Еихарак Цианца. Ма изакә леишәоузеи ирымоу! Даара, даара рлеишәа цәгьоуп. Зегғы рыцәшәоит.

– Цианца ани ахылца ду зхоу иоума?

– Ааи, уи ихылца зынза ибла итаижьуеит, нас зегғы шәоит. Иааитаххаз кәитцоит.

– Убрыгь ани зызбахә рхәо адау дифызоуп. Дымцуп. Ахахаи уицәымшәан.

Бзаза цакантә дөеихәапшын, агәыгра иман днаихәачеит.

Аиашаз, Цианца иоума, иара Хьымца захьзу иоума – зегғы рхыцсауеит. Уи мариоуп, аха уажы ицәгьоу Гыз-

мал Икәара ауп. Баша ылымхәазеит уи азҗаб мзышәа. Дара рзы уажәшәта уи акгы аанамгозар каларын, аха иара ақалақ чкәын изы уи макыанагы ицәган. Зегы мцуп хәала, агәрагы угоз, аха ани агәйтрыхәтшәара нхоит.

Егы агәшә ианнадгылагы, апалқәа зегы «Мариам» хәа рнын.

Грышә даапышәырччит.

– Мимоза дрыцәшәауоу Цианцеи Хымцеи?

– Мимозоу? Мимозагы дыгәгәоуп, дрыцәшәазом, убри акынтә цәиккрас икоу зегы лзыруеит, – ихәеит Бзаа, дыршәегы даанапшы-аапшын.

Азаа ианазааигәаха, Бзаа дыфны днаидкәан рапхәа уа днахагылт. Илапш адырхалан дынзаапшылан, инапы хәычы ивырхәхәан икәеит, ашышьыхәа уааила хәа. Грышәагы днеины данынзаапшыла, аиашаз уи адагь кәтагь цыра иазхәзшәа ибеит.

– Апсы атып аеартбаауеит, – ихәеит мазажәала Бзаа.
– Сара ара саагылан сахәапшлоит, уара уца.

– Аеацара умцааит...

Уи ихы ааиртдысит.

Грышәа афныка ифынеихеит.

12

Атаҳмада уа ашышьыхәа дтәан. Ипацәа афыцаагы ағапарахь Кама ылыцыфналан, рыбжы ыттакны акы еибырхәон. Ианкәа шака дацпыхәан дцәажәоз ала, фатәык азбахә рхәон. Уи акраамта арахь данзымаалак, ақыта чыс деилахауан. «Уа иаасфо зегы баша мгәартәыгоуп, акы сгәы иабо икам», – ихәалон уи дшааилак.

Атаҳмада, ихшыф, ихәыцра цыарак изаагыломыт, аеазышьақәкуамыт, аеазыртауломыт. Атып амамыт, атыпқәа зегы агахьан, аеархиахьан, ани апстазаара,

аҗып еснагъ иамазкуа, ианатаххагъы иамызхуа. Уи иахъа ашарпаз еиликааит иара. Даара иахатыр абышәтәҗыа аеинардырт. «Уеырхиала, уажәшәта иаамтоуп...» – ахәеит уи абжыи мырғазакәа. Зныказ зегъы иахауан, еиликаауан, аха ицәеижыи ихдырра иалтны инаскьазшәа, зынза иказамызт. Аха ишо ианалага уи хынархәит. «Уеырхиа, аеа җытк ухы иархә...» – ахәеит уи җымтзакәа. Макъанагъы ихы иаирхәон уи, аха иҗоушәа-иҗамшәа, зны-зынла ахауа иналазытуан, ихдырра нхон, убрыгъ мчыдан, ус баша зымтәыжәәа зҗыо, махәык иҗәтәан зыҗсы ззеитамкзо аҗырҗалыкъ аиҗш. Уеизгъы аҗахмада ибон уи ус ишыласымхоз. Убри аҗынтә, иҗахын Кама дааццакны иҗкәынцәа рхәи җалҗар, иааидтәалан рҗафҗәагъы җартарҗ. Уи аусурамшха итәаны аҗыи зжәуаз ианакәзаалакгъы җатыр изрыкәмызт. Адгъыл знапы алаку иҗагъы, анцәа иҗышьала, аҗкыа диειиҗшын уи аҗыи. Аха егъи иҗа Агәнтә данаалак, иааидтәалар, хәыҗык ииҗыржәыргъы иҗахын. Ираҗәамкәа. Уимоу, иаргъы ихы рылаирхәлон. Иҗеиҗаб дрыцҗаишьон. Адгъыл дахъаҗәыхарахаз, уи амҗ алҗа-агәыҗа ахымам азы. Аҗахмада, уеизгъы иҗхъазон, иара егъа дгәаҗуазаргъы, уа дахъыҗоу ахәтоуп хәа. Уи макъана убратәи адгъыл амҗ ихәартә, инырыртә дыҗам, аха иҗа дҗалароуп, иҗа иҗа дҗалароуп хәа иҗхъазон. Адгъыл – аҗытаҗкны аҗәзаргъы, аҗалаҗк аҗкны аҗәзаргъы – иҗәу иаҗшәымоу дадыруазароуп, убасҗан ауп ианыраҗаҗо хәа иҗхъазон.

Иҗеиҗаб ус дзыҗаломызт макъана. Уи, иара даргәаҗуан. Убри аҗкынтә, ииҗәоз ихшыҗзҗараҗәа дышрыкәшаҗатмызгъы, гәыбҗан иитомызт. Аиҗабрагъы еснагъ иара иитон, диазтәауан. Ас данааилоз, аҗәыҗаҗәак аниҗәлак, доунажыуан, усҗан ани абжыиҗаҗа ихалозгъы бжәзуан, иибаҗ иҗа иаҗәны, иҗәажәашыҗыбжыгъы җытҗак игәи иҗнымтәо дынхон.

Иҗеитҗыи хазы дыргылан диҗхәыцзомызт. Уи иара иаҗа иаҗәушәа дибон. җыара дызлаиҗәымгәыҗуаз аҗыи

ы́камызт: аусура́фы аума, аламыс а́фы аума, анхара хшы́ф а́фы аума. Уи дхъати́пәтиуа ды́камызт, избанзар инапгы, ихгы, игъгы, ицсгы аус рыман. Иара ианиааз, еиха ауаа рус дахнагон, анхара атәы ангәыгәтаижьуаз ы́кан – ус́кан, ус́кан а́еа аамт́ан. Ладикәагы ицстазаара гәыцәс иамоу анхара ауп. Ауаа руса́фы дноугаргы ихәы таижьзом, иихәогы иазызырфәуеит, иалнадоит, избанзар уи ауса́фы дыгәгәоуп. Насгы ауаа рус иахъа ахәынтқарра анапы иануп, анхафы инапы еиха иану анхара-нцыра ауп.

Ладикәа ицшәмагы, иаргы, ахәыцгы – зегы – аныхәаф ишихәаша ы́кан.

Ата́хмада ибон, хәычы-хәычла ани зегы ирзеипшу ахәахы дышнейуа. Даара иа́цыишьоит ицәеижьы абас зегы заа иахъадырыз, иара ахататә́кьагы игәи́еанзамкәа иахъаанамышьтыз. Ахъаагы макъа-на ибылбылуатә́кьа имам. Аха, абни иеилышшара ибжышәшәоит убри аи́пш т́а змам атыша ахышәашәара, ицсы́ц изатдымго акыр даныннажьуа ы́коуп.

Ихигахъоу, дшынхоз, насы́ц има́зу има́мзу – ухәа даатгылан дазхәыцқар и́тахуп, аха урт зегы игәы иштоу, иблала ишибо аны́кәара ду дызлана́кыз дрыхганы даман ицоит, аангылашьагы ама́зам.

«Ииашан сы́кан, сы́канат; иахъынзасылшоз, иахъынзеилыскаауаз... Деитцоуп, еиха дуафы ла́кәуп хәа уафы сиграмгылеит. Ус и́каз ишьты́хра сашь́тан. Са́га ды́казаргы – игәы́рцса калартә и́кастдомы́т... Ихы́р-хәра акә́ымкәа, ирцхашьара сашь́тан... Сара имцуп хәа исы́цхъазоз ианакә́заалак садымгы́лт... Ус анакә́ха, – сы́цсатә уафы ицә́хартә сы́кам...»

Аба́рт иреипшы́з ахшы́фзцара́кәа цы́тәтцәа-цы́тәтцәа изаа́иуан, аха рына́гзаха, ры́ртцаула́ха иазомы́т. Уи игәы иалан, аха уа́ха иа́муазар акә́хап хәа игәы иаанагон. И́цъоушьа́ша, иара а́цстазаара́гы усоуп ишы́коу, ауафы

ицәеиҗыы дтақаца даныкоу игәеитом акәымзар. Адунеи дузза аныкәара уаналанак иумчузеи.

Зны-зынла итәкәажә, ипацәа итаһаз рсахьакәа иапхьа иаагылон. Уртгыи ианбзас аткысгыи рлактакәа тқааны дыртапшуан, аха иара гәыбған ирто ибомызт.

Атаҳмада анцәа мыцхәы ичычазгыи бзиа ибомызт, зынза зкышә дыкәызтозгыи. Аха иаратәкья ианакәзаалак агәра игомызт ауафы ипсы нарцәыка иахьнеиуа инагзахоит, мамзаргыи уажәы зсахьа ибә апсцәагыи иара игәалашәарафәы, ихафәы ипхьакны иахьыкоу ицәыртцит акәымзар, нафынтәи иааны рәидырбоит хәа. Уи ипхьазон, ауафы дыканатцгыи, данпслакгыи, дынхозаргыи, дыззазаргыи – аарцәоуп зеггыи ахьыкоу хәа. Нарцәы – абәфкәа затәык. Аха убарт абәфкәагыи даара иус дуны ипхьазон.

Уажәы ихьухьууа иааигәалашәеит, ипацәа рфәыца рыбафкәа, ара иара дахьрыварымжуа, аеафьара ишынхаз.

«Егьа ус акәзаргыи – баша агага еипш сныкәба сымцеит – схәыштәара нхеит, уи назыгзашаз нхеит... итцеггыи инаскьазгаша».

Убри аамтазы Кама лнапкәа наф-ааф инапкәа ныркылеит. Уи лнапкәа идыруан.

– Шәиартәхь шәнеи, иаха шәыпсы аашәшыап, – лхәеит уи.

«Схьышышыуашә рбазар акәхап...»

– Бзиоуп, дад Ладикәа, уааишь, – ибжыи наиргашәа иуит, Ладикәа дшихагылаз акара шидыруазгыи, дара рыхәмарра дацыхәмарырц.

Ииартәфәы даныкәиә, аиашаз, ипсы ааигеит, иблакәа цкьаза иаахитит.

– Зеггыи шәлыцхрааны фатәык кәшәтца, – ихәеит уи. – Очамчырантәи иаазгыи иааижьтеи ус икоуп.

– Зеггыи уажәытәкья икалоит, ашәишәи уажәы иааихашуеит, нас еиларшәшәаны икахтдоит, еиха иласхоит, – ихәеит Ладикәа.

– Баба изы хазы иҕастойт, аҕыка зынза ирмачзан, – лхәеит Кама. – Баба, иара ус атәан ацарагы шәзыҕастап, ани бзиа ишыжәбо айҕш, акама хыххылан.

– Акама хыххылан, ибзиоуп, – дааччеит иара, – егы схәы алхны иҕабымтан. Аҕыка цқа измоу сфар сҕахуп – сгәы ааимнахып. Иазхоуп уажәшәта аҕыркыанцыцра...

Иаразнак зегы ццакы-ццакуа русқәа рахь рхы на-дырхеит.

– Исхаштыз, – ибжы мчыла итқаауа инаиргеит аб. – Ладикәа, акы ушнацхалак, акамбашь унашәтапш. Хьары-дара Гызмал Икәарахь ианца – илахоит. Нас ахәылқаз уи аха уоурым...

– Хьаас иҕоумтан, – ибжы ааҕит Ладикәа. Атаҕмада дырҕегых адунеи ду аныкәара даман аҕынанахеит. Аха уажәы усҕак имыццакыкәа, еиҕа ирбо, еиҕа аҕсцаха иҕо.

13

Грышьягы Мимозагы, зегы акака ирҕын. Уимоу, иара Ианкәагы. Уи аҕқәа шгәеитоз хәычык иҕафҕаитан, еиҕа ацәажәара игәапхо дыҕан. Аха ицкәыни Мимозеи ахьеицәажәоз иҕахымкәа, уажәы-уажәы илапш нархыхәон. Грышья деилахан дахәапшуан Мимоза шаҕа дақәшәан ашәишәи хәылылхыз, нас ақәта шылхәаз.

– Шьоуки рыхьзқәагы, гәашәцыпхьаза иануп, – ихәеит уи лааигәара днатәан, акакан пшны илыҕо.

– Убри ауп ирылазо, агәашәқәеи атцлақәеи рҕаҕәоит, – лхәеит уи давамлакәа.

– Ирыхьзеи, урт бжысцәоуп егыиуп хәа рызбахә рхәоит, хара хҕы акәзар, уа абжысра мариоуп, аха ара?

– Угәы изаанагозеи ара ауаҕы дыбжысыр ҕалом хәа? Ара еиҕагы еиҕауп абжысырта, аҕшахәа, аккара – зегы ҕыкка иҕоуп.

– Хьымца иоума уи айҕш аҕазара злоу?

– Хьымца илоу хәа акрыҕоума. Пјанца иоуп. Уи детымуп. Ианду лыда азәгы димазам... Саргы азәы

итәы схәома. Сан дыкам, саб санңса дылтәуп... – лнапы аалкбан, ирлас-ырласны аңхныгала акаканцырақәа ахаҕба икәлыркыцуа далагеит.

Грышба уи даарыцхаишьеит. Аха ани Пианца дааитцашыцит. Иара димоушь уи аиңш изызхауа азәы? Иахба абри азҕаб дибеижьтеи, ихы итамкәа, игәы итамкәа, дигәалашәо, иаңхба дгылоушәа ибо далагеит ашьтахьзатәи апартақәа руакаҕы итәоу, класск аҕы ицтәоу зҕабк. Уи уаҕы дгәеицәзомызт. Измаануу издырам – иаагылазар убас иҕан. Ацыхәтәан дара рааигәара аквартира ҕыц роун, еимәалацәахо иалагеит. Цқба длыхәаңшуа иҕааихазар – аартра ҕаитцеит, уи даара дгәыкын, дҕәышын, ахи ацыхәеи, лхы ламхаҕаҕамызт. Иара икласс аҕы итәоу зегы рхы рамхаҕаҕоуп. Избанзар, урт рабацәа аән дукәа рызгылоуп. Дара аәнқәаҕы акәакәарқәа реиңш ауп зегы шеиңшу. Иаб усҕакцәҕба аән ду изгылам, аха зегы рхы ахьрамхаҕаҕоуп, иарҕы ихы иамхаҕаҕоуп. Ари аңхәызба зынза ахамхаҕаҕара лылазам. Ахамхаҕаҕара злоу зегы ирхәоҕы, рыччаңшыҕы – еҕаңбара иугарҕы – зегы еиңшуп. Ари, иңбоушьаша, иахьахәлаанза шәынтә дпышәырччарҕы, зегы ҕыцуп, аки-аки еиңшзам. Ацара шылцозҕы даазҕлымхәхан, ибзиан илцоит. Иҕалап, зегы иреиҕны илцозарҕы, аха ани иреиҕуп ззырхәахьоу мап рцәыркыр ҕалома. Уи ацәәцәа рхәтақәаҕы ируам, ртаацәаҕы, дара артаәцәаҕы иртәхым. Раңхба адәыҕба шеикәдыршәаз еиңш ицалароуп: актәи, аәбатәи, ахпатәи... авагонқәа... Урт уажәшьта изыңсахуада. Адәыҕба – «Актәи – ажәабатәи», ус ицалароуп жәашықәса ахы ақәкны иахьынзацо. Нас иара аңстазаара урт зегы еиланарҕынтуазар акәхап, адәыҕба ҕыцқәаҕы рзеиқәнаршәозар акәхап.

Ицегь иңьеишьаз, абрии иареи ашколахь еиццо еицаауа ибеижьтеи, иаб дпаңашькны дыҕоуп. Иара

иахьиахауа уи лани лаби рцәа рхихуеит. Ара анышә ижуазтгыы, афны ижлар, уа ахәацафы, дқамсо арахь дзаази ихәалап. Лан лакәзар, аеакы лзихәалап. Уи медицинатә еихәшьоуп, араионтә хәышәтәыртәфы аусу-ра мап ацәылкын, ақалақь афнытқәа поликлиникак афы аус луеит. Араионтә хәышәтәыртәфы аус зылзымуз атәы лыпқәа ианылхәо, ашәытара лфәтәоит. Уи, ишылбоз иаах-тны ачымазцәа ақара рымызхуаз ахақьымцәа анылба, илымхәар лгәы иамуит. Убри инаркны лара дыхтаркзаап, аус лзымуашәа, уимоу, чмазцәақәакгы азықартцазаап, лыцәгьа рхәартә. Нас лхала дцеит.

Араионтә хәышәтәыртә аус баапсны ишауа хәа иаб ихалаггы ихәо иахахьан. Аха абни азғаб дахьланыз ақьнытә, уи лызбахә анихәоз зеггы иханарштәуан.

Грышьа идыруан иаб ус зиҳәақәоз. Уи итахын абант афн дуқәа зызгылоу, ара зышьаҭа гәғәаны изхәхьоу хәа иипхьазоз ирыхшаз ҭыхьшьыртас имазарц. Иаб дышуафыцәгьам ақараггы идыруан, аха ишитахымыз-ггы, гәаныла ишицәымгызггы, убарт амч змоу, абҭа змоу рфәақьа дыпсыҭын.

Грышьа Мимоза лацәажәара итахын, избанзар уи длацәажәацыпхьаза, ани азғаб еихә-еихә дигәалашәон.

– Капа... – Мимоза акы леихәарц ихы налықәикын, аха ахьз иихәаз дааннакылт.

Лара ҭымт дихәапшын, дынцәытцаччеит.

«Изақәызаалак акы лафшәом...» – ааигәахәт иара.

Уи лцәытцачшәа иабггы иафымшәеит.

– Рапхьа игәастаз еихә еиғьуп, ари злацәоуп, – ихәан, иикыз атәца абжа афы штәз ақьыгәхәа нақь инықәир-гылт, – абри ачкәын ижәбо, – иаахьартәизан, ани Агатәи ибжықатцаггы акәымкәа, анкьатәи, ара данықазтәиггы акәымкәа, иара убриала даара зышьаҭа ханы, зыфны зеггы ирылыхәхәо, зыбҭақәа ргәғәаны иқоу, апцшьарахь ицахьоу, агәарабжьаратәи апенсиауаа еизганы иахьа

шар хэлаанза анард иасуа азэы иеипш, – абри ижэбо ачкэын, сара убзиаха хэа сишьтоуп, иара ахэынцэахы деихоит, аеада ақьар ианахадыргыла аңахы еихон хэа... Ха-ха-ха...

Грышья ашырхэа джагылан, ажаңара ашьтахыла дындэылтцит. Адэныкатэи ахауа цкыа инеифасыз – ипсы аавигеит. Игэы иалсны иказ иаб ицэажэашыагы ускак ихьяамшэа ибеит. Ани азгаб цэрышкэа ишлахауа иакэымк ифыбгар хэа дшэаны ауп еихарак ирласны дыздэылкыаз. Егырт рхала ракэызтгы, ас еипш ихтыцэкьан аиакэым ихэо даналагалак, атак ихэон. Ицьюшьяшаз, аиашатцэкыа аатыркыаны ианиеихэалак, иаразнак деикэнагэон.

14

Акрыфара ускакгы иадымхалт, рацэакгы абжыаап-неипш рыбжы дуумхеит. Избанзар, арахь ихэомызт, аха атахмада еиха-еиха деицэахон. Дара ахэыцкэа, Грышья дызлахэаз ала, хазы итэеит. Фымтзакэа акрырфеит. Азгаб уажэы-уажэы длыхэапшуан, уи уаарччартэ хатыр ақэтцаэан акрылфон. Ашэишэи амцэыжэаа затэык да-ацрыхон, акакан чаңа лэатца хэыцкэа нзааркэакэалан, ашьшыхэа, лнапы хьантахазшэа акраамта лэахы иаалгон. Иара даара игэарпханы ифеит ашэишэи ажышэкэа, икэымшэышэза ифы итазытуа, апырпыл алкьо. Нас убри агыама акраамта игэы икэтцзомызт, ашкол буфет афы имажэамацараха иказ акатлет хьшэашэкэа цсынкылагас ианифоз игэалашэон еснагь. Иара иангы афатэ бзианы икалтон, акэыткэа. ашэишэикэа каканла илчапон, «асацив» хэа дахамшэало ахыз лшыон, аха ари аызыа агыама ианакэзаалакгы илзамтеит.

Иара ирласны ианифа, Бзаза дицхраауа далагеит. Мимоза днарыбжыалан, убас игэарпханы ифалтеит ахэычы, ианынцэагы, ифы ирахайт.

Уи пхәызба назак илдыруаз зеггы лдыруан. Ма дзакә еиҕамсыз, иаахтны дцәажәон. Убри аҕнытә уахгыҕыҕы еицушәа, иаразнак дааигәахеит. Аеа пытрак цар, имазақәагыҕы леиҳәар ҕаларын.

Акранырфа адәахы идәылтцит. Ажәәан шықац иҕан. Уажәы-уажәы ақәа ҕәандаза инаҕытҕыап уҳәарын, аха иаҕытҕыомызт. Аҳауа иааудырратә ипхеит.

Ахәыцқәа ирфаз рылырсуа ашта ишықәгылаз, аишыцәагыҕы аадәылтцит. Ианкәа игәы алаҕамызт – уи аратәи афатә анифалак, тәыцақәак аҕы анижәлак, длаҳҕыххон, аха иахыа иалымтцит. Ладикәа аҕхыа днеиуан. Днеихъеит.

– Рацәак уеынмырхакәа убри укамбашь унашьтапши, – ихәеит уи. – Уажәшьта ихаштзом, ихтеикит. Изуасхәазаалак – уенумырхан.

Ладикәа абҕаахәа абартца днытцалан, иеигәышә аашытыхны ашта дҕытҕеит.

Бзаза Грышыа инапы кны даахеит. Уи азытҕәахь дцар итахын.

– Сара аҕнынза снейны сааиуеит, ара шәыҕами? – дцааит Мимоза.

– Ара ҳаҕоуп, Мимоза, – ихәеит Бзаза.

– Ғаҕоуп, Мариам, – ихәеит Грышыа. Лара лгәы иахәан дааччеит.

Дара азмах аҕны инеирц акы рыгымкәа, Грышыа ихы анҕышьтих, уи лыткы ҕаңшышьза, абираҕ аипш иахадырсызшәа, ахәы иахыазеиҕараз дықәгылан.

– Данбагыцеи! – иааңыеишьеит Грышыа.

– Уи алашьамхы лыртцысуеит, – ихәеит Бзаза дутцас. – Цианцагыҕы Хыымцагыҕы драҕысуеит.

15

Бзаза изытҕәа дзадтцуамызт. Мацк днадтыргыы, иаразнак дхынхәуан. «Аңсы аңтало ибаргыҕы ҕалоит... Аңыашыатә. Бзаза, Бзаза, Бзаза...»

– Бзаза, уареи сареи хшеишьцәоу удыруоу? Хәишь-цәоуп!

Бзаза иртрысны, даахьахәны днаихәаңшит, нас ақәғымткәа, дақәшахатны ихы ааиртцысын, ифнапык рыла ишьапкәа ааигәыдихәхәалт. Грышьа ихы анылаиркәа, уи ишьапы царкьякьан атәахатәаххәа дааигәзит. Икьышәкәа пхаза, итатаза, ибаазаза икан.

– Сара сныкәла-аакәлоит, уара ара указ, аеацъара ум-цан.

– Уара иутәхзами... аңсы штало убарц, аңсы шааиуа, ишныкәо, насгьы иаңшшәу?

– Уи акара ачҳара сывам.

– Ачҳара избан, уи уара еиха имаңны изумоузеи? Аныкәгара уацәаашьома?

– Сыздырам, – ихәеит дыччо Грышьа, – сыздырам...

– Бзиоуп, уца... – Бзазагьы дааччан, дхьахәны дырөегьых азыткәа азааңшылара дналагейт зегьы ихаштны.

Грышьа быжькәак иахан, уахь ифьинеихейт. Уи Цианцеи Хьымцеи ракәын. Урт рзы убаскак иаҳахьан, даара рбара итахын.

Хьымца ус адәы дықәжьын. Цианца, зфьы тыфааза иказ, амсахәы зхаз хәызбак инапы икәтцан иршәуан, жәабака шыаға инахараны, згәафарақәа цъара-фьыцъара атырас тиаан иказ абнахәырма наа ажәпара иакәкны. Иара днеины ашыцламтә зқәышьшьы иказ ахахә днықәтәейт. Макьана дгәартазомызт. Уи ахәызба аниршә, иманшәалан иакәиршәан, иахьналакьякьаз «жыв-вв» хәа абжыгьы ааргейт.

– Ианақәшәалак уара иааугоит, угыл! – ихәеит Цианца. Уи ибжыы хьырвырза, итахәаешәа, уафьы игәы иаагәампхартә игон.

– Аат, уара напыла икартаз, – ихәеит егьы дахькажьыз.

– Убри иухәо уакәытц акәымзар, иуызуа удыруоу? Ублақәа аархәны ушьтахь иастоит. Ускан ухи иареи еипшхоит, алақәа камкамуа икалоит.

Афыцъагы рыбжькәа атәы иахатаны иааҭхырчҭеит.

Хьымца, ахәызба ахьалаз иалхны данаахьахә, Грышә дибан, иаразнак даагылт. Илакта ырхәашыны пытрак днаихәапшын, ихы Цианца инаикәикит:

– Иахьа пхыз цәгьа умбазеи уара? – ихәеит уи ибжьы атәы иахатаны. – Ҫынтә амышьтацәгьа дупылааит хәа.

– Схьапшра иапсоума?

– Мап, иапсам, аха ус аланарпшыраз.

Цианца ихыиҭы хәычы ихылца абз ду итцыхәхәо, ахьажьршәагеипш арахь даахьахәит. Ҫымт иблакәа еихмырсыгъзакәа днаихәапшит. Урт иртәхын, дара ртәала даушла дахәыртәырц. Нас ргәы итаз издырамызт. Аха ибон, зыршәара иашьцылахьоу дахьреипшымыз акыр ишҭанахәаз. Грышәа дзакәыз, илшоз, гәыс имаз акгы ахьырымдыруаз еиланархон. Итцкьан афра рыкәшәозу, ари ицъынскәа (уи рылапш адхалон рфыцъагы) рыла ахәынтәа дылшыны, ргәырпса картцарызу рыздырамызт.

Ицъынскәа анихәа, ашыцламтә цәаакызаарын, илсны дфагылт. Цианцагы Хьымцагы ирфны инеихәапшит.

– Иааги арахь, – ихәеит Грышә имырхьаакәа, – ахәызба.

Хьымца Цианцагы днаихәапшит, аха ус итынчны, иныкәрыршәа иахьихәаз акәу акы дааилнаршшан, дышиашаз ахахә дахьыкәгылаз днеины ахәызба иара иахь инаирххейт.

Ахәызбаршәра иаргы акыр иеанишәахьан, уажәйтцәкьа даҭымызт, аха итцегьы данмачыз, ахәызбаршәракәа злаз киносахьак инахәапшыцыпхьаза, рнафс игылаз еснагь иаркыз аҭхышә ду ашьтахь еизибеган ахәызбакәа шагәыдыртцоз, ирыгганы икәыртцахьан. Убри аниба иаб дипкеит акраамта ихамыштыртә. Аха иахьагы уи азы игәы изынхазом. Избанзар, убаскак гәыкалатцәкьа игәы еибакытцәкьан дипкеит. Абжьаапны иидыруа аҭыкцаракәа, аҭыргәараакәа, адауш ухәа рахьтә уи акы аларшәымызт.

Ахәызба ааникылан, ахәырма ашәпара иџахыкны аџанынаирха, итартаруа иналашьшыт.

Ќианцагы Хьымцагы неихәаџшы-ааихәаџшит. Хьымца дыџны дцан иааганы еиџаиџеит. Грышья даанаџшы-ааџшит: убри ахәырма анаџс игылаз ахаша, ацәқәахь агәыцә ахьытартаруазтцәкья иарбаны иандәықәйтца, зынзагы дшақәымгәыгзоз иахьяир-базтцәкья иналашьшыт.

Ќианцеи Хьымцеи инеихәаџшы-ааихәаџшит. Ќианца иџшшәы ааихкьян, иблақәа тазинзааза иаакалеит, иқышә зны азганк ахь ихалеит, аеазных – егыи азганк ахь.

– Абыржәытцәкья уқәлан сахәызба лбааугоит, – ихәеит уи дгәаан, аха рацәак игәы азтамкәа. – Сахәызба мышга-гоуп хәа уаҳазма?!

– Иабаутаху ани аџыза ахәызбажә, насгыи цъара машәырк умпытцкьар атцкыс, макьяна уа иказааит. Изыр хәа ушәауоу.

– Амашәыр кастар уи сара избап, уара уус алам, – еиха иеааиргәҟеит уи.

Грышья дзыкәгылаз ахахә даалбаан уахь днарыдгылт.

– Уааи, хаикәпап! – ихәеит Ќианца.

– Уааи! – ихәеит Грышья, бҟарцахьы ақәцара рацәак дшаманшәаламызгыи.

– Сгәы ишцалоу – рацәа ицъынсқәан, – игәагьуа изымгәагьуа дынцәйтцаччеит Хьымца.

Ќианца даалакџакит.

– Уааи, уааи, – ихәеит Грышья имырхьяазакәа.

– Шәара агауаа ақәцашья шәыздырзом, – ихәеит уи. – Иудыруаз, аикәакра алам, аблузкра алам...

– Бзиоуп.

Акраамта дихыкәшон Ќианца, иџнапыкгыи иацхья идәықәтан, иацхья егыи иманшәалан дикыр хәа дшәаны. Уи еиха даун, дцаған, цъара мчык илоуп ухәартә дыкамызт. Иблақәа зынза ихәыцхеит, иқышә еицаџеит.

«Ари згэыжэла цэгъоу азэы иакэзаап... Ианааидысла ибеит: уи абни аматэ еицш икэз инапкэа, ишыапкэа – зегъы, аиашаз, абаџцыда шрылаз. Иаргъы дшэон, дыц-цакуан, иоуразоуроу игэиџанын аќнытэ, дыкны мацк иааикэкра каломызт. Аха уи дхэыцны, дмыццакыкэа, иидыруа амаана ихы изархэомызт. Дырџегъых иа-нааидысла, егы еиха даумзи, изара нтарсны икит. Насгъы даухъантэз, данаашьџицаа, шаќа игэаќуаз, аџарххоз ицэеижыы зегъы, иоуразоуроу, дшеибакэу. Даарыцхаишьеит. Цаќа днаиргылт. Уи инапкэа аумзи, ибгызара иакэыршан, бгэтаццэа кайтарц далагеит, аха имаќџахэара иакэшэомызт.

«Хаикэџозар, хаикэџоит, иабатэи рыцхашьароу...».

Иарма гэчама дыкэцан иџанылаирха, егы ииулак изыцэа шыапы шытарсны иџааникылеит зныказ. Аха Гры-шыагъы идыруан, абыржэы аџа ацсык иџааизыргэгэар, дшылаишьџуаз. Ус егыќаитцеит, ишыапы дыкэиќьеит. Аха уаха аќэпара даламгеит.

– Шэара агауаа ахэажыы шэаршхьеит, уиазоуп шэзыгэгэоу, аха уи зныказ ауп, – ихэеит иара дхаќ-псыќуа, – акраамтэ ишэызгазом, шэеихэлачны ацсра шэалагоит.

Уи аќэпарагъы итахымызт, аха уаџ иимбац мчык дазыпшызу, рацэакгъы дазеикэымкит дказыжыыз имч.

– Уара угэгэоуп, – ихэеит Грышыа, – уццакуеит акэымзар.

– Уаргъы угэгэоуп... – ибжыы атэы иахатцаны даач-чеит уи, аха зынзакгъы игэы азтамкэа. – Уабагэгэам, ахэатыхэа уфоитеи...

Хыымцагъы дынцэытдаччеит.

– Уажэшьта хаибаргэаарым, ус еиѓхап, – ихэеит Гры-шыа дааилашэан. – Иуџашэалак умхэалан.

– Сахэызба сыт... – ирблаќьеит уи. – Ус иахумгазан, исыт сахэызба!

– Уара макъана угәра ганы ахәызба уафы иуиркыртә укам, ухы атың ианыкәлалак, нас иныкәгала, – дааехырччеит Грышья.

– Хьымца ари иихәаз уахаит, улымха бзиахә ахаант... – ихәеит Цианца, – уажәшътә икало аказыхәа сара атак кастом.

– Акыргыи хачхәхьеит, – ихәеит Хьымца, аха уафы ибон уи иахьакәым ахы архар даарак ишитәхым.

– Иазхоуп, иазхоуп... – ихәеит Грышья. – Иазхоуп!

– Акәымзар, сыцәкәа тоукып... – Уи дхьатцуамызт, аха пхьака ашьяфәкатцарагыи итахымызт.

– Иазхоуп... – ашәа ахкы цәыригошәа ибжьи хыри-аалан инаиргахт Грышья. Уажәраанзеипш акәымкәа, ихи имчи еикәымхо. Ага агәарабжьаракәа ркны знызынла икало аидысларакәа раан еипш айсра игәы ахәо даакалеит. Уи идыруеит, ара ақытафәтәи ахәыцкәа, ахаангыи ус даушла аибаршәаракәа ирхыхәхәан, иахьынзауа напышьяшәала афынза инаргом. Уанза ианнеи, ара еиха ишәартуоп. Ара айсра закәан амазам, алаба зыдхалазгыи дыцсаанза дуагоуп.

Грышья шьяфәк иацхьака днаскьеит. Ибон – егыи дымшәеит, ихы-ифы ацхныгеипш ихахәхеит, аха уанза анагара итахымызт.

– Грышья! Грышья!!! – ишилшоз ибжьи иргеит усқан Бзаза. – Грышьяа! Грышьяа!

Грышья акы дакзамшәа дөатцкьан, али-цси рыбжьара хыхь дыфхашлеит.

– Грышья! Ацсы талт, ацсы талт!

Грышья деитәфны азыткәа дынхыкәыххит. Днацшызар, аиашаз, алахы аагәылшәан, атцыхәа хәыцы кьо, азыткәа ихын. Ацсы талт.

– Уажәшътә издырт, издырт! – Бзаза иблакәа тытцны ицон, изыгкәа кылцәраа, митәын ихтысуаз.

– Уеыртынч, уеыртынч! – ахәыцы дааигәыдикылт Грышья. Уи ицәеижь хәыцы акәарахәа еисуан.

– Издырт, издырт...

«Дцъашьатәуп ари ахәычы, издыруада мца дук акәиц иғраршәзар... Уи акәзар абас ицәеижь хәычы зеисуа?»

– Аңсы аҭаҭырантә иаазом. Иара иағратәазаап, – иңси-иңси еихъымзо даҭын Бзаза. – Абни еикәатцәаза егырт ирығроугы аңсы ауп. Иандухалак ашьапы икәгылоит, нас арахь итытцуеит.

– Зынза уиашоуп, – ихәеит дмыччакәа Грышья. – Уи сазымхәыццызт сара. Ишуботцәкьаз аңсы талама?

– Ишызбоз. Аҭаартысит – ҭынтә. Нас атдыхәа аҕеит...

Грышья Бзаза дааигәзын, инапы аанкылан даалеиҭеит.

– Уи харшәарым, изсалааит, – ихәеит ахәычы диртынчырц.

Ус даныңшы, Цианцеи Хьымцеи еишьтагыла иаахеи-бахәалт, Аңыни Кәаңыни реиңш.

– Арт уажәы ани аңсы ршыуеит! – даағьатцәығьатцәит Бзаза, Грышья инапгы ааиргәгәеит.

– Умшәан, урт ус иказам, ибжьыскәоуп хәа азәы ирыхъзитан, ирыхъзхалт акәымзар, иаабац шьюуки ирҭызцәоуп.

Ахәычы диман уахь иҕынеихан, ианааиңыла иаагылт. Убри аамтаз нахъхи раңхьатәи агәашә дыткьаны дыц-цакы-ццакуа арахь лҕаалхеит Мимоза – Мариам.

– Иахья акамбашь дзашәыршыуаз закәызеи, уара, ари азгаб? – имырхьаазакәа дцааит Грышья Цианцеи Хьымцеи ихы нарықәкны.

– Уи хатца данцо, аҕеи дшақәтәоз хлырбон, надаада дзақәтәоз цыылшьон... – Цъара жәахьантак ацитцарц шитахыз ҭашьомызт, аха Цианца дихәаңшны иҕаани-кылт Хьымца.

– Аҕеи ҕеи ццышәын, – ччараха исит Грышья. Хьымца-гыи иҕеизнымкылакәа аччара дналагеит. Цианца цытрак иеникылон, аха нас убрыгь изымычхакәа «ңыф» ихәан, икьатеиах ццәо аччара дналагеит. Грышья иблақәа

тыблаауа ицаҳәцаҳәуа алағырз ғырхашылт, убаскак иееитцыжыны дыччеит.

– Шәзырччозеи шәығәә раҳан, – днарыдыххылт, лара, – Ладикәә акамбашь дашьталан дахьцаз дмааит, дыңшаатәуп. Уаала, уаала, – Грышья инапы даахан, лара лғыналхеит дыткья.

– Бзаза, уара ағныка уца, бзиоума?

– Бзиоуп.

– Шәаала аха шәымазар, – ақкәынцәә днарыхәаңшит уи.

– Хусқәә рхы еилахоит... – ихәеит Хьымца ибжыы атәы иахатданы.

– Уара уами уаала хәә зархәаз, умцои... – Цианца иңыбақәә инапқәә ртарғәгәә даагьежыы-гьежыит.

– Сара ара издыруаз зегьы схаштхьеит, схы ахьсырхо сыздырзом, – ихәеит Грышья.

– Лара илдыруеит зегьы... – ихәеит Цианца, иблақәә-гыы зынза гәыртыңк иаакарахеит.

– Лара улгоит унапқәә аанкылан... – ибжыы атәы иахеитдон Хьымца.

– Бзаза, уара уца ушиашоу, – уаҳа егьырт дрызхьамңшзакәә, нақ алағья италахьаз Мимоза длышьталан, иаарғәгәәны иғынеихеит Грышья.

Акыр дцахьан лара уи данлыхьза.

– Уажәы ант ааиуеит ара. Гызмал Икәара дталан дцеит, Абгатәара ала ахаииатрахь лхы лырхеит хәә раҳәә. Уажәшья уеаанкыл. Дшәон, дышзызоз дцеит хәә раҳәә. Сара слышьталар лымуйт, дгәаауа далагеит, нас акы лгәы иаанагар хәә сшәан, саагылт хәә.

Аиашаз, ңытрак ашьтахь еишьтагыла иаакылст рфыңагыы.

– Ари хеыбғақаза дабакоу? – дцааит Хьымца.

Грышья иказ реихәеит.

Ишибоз Цианца иңштәы ааиңсахт.

– Ушәеит, уи азоуп лхала дыздәықәутцаз.
– Умшәозар уара уца, сара дсызнымкылт.
– Сара иахьала акгы сшәыхәом, – ихәеит Хьымца дыхсақәза.

– Ушәаны уңсуеит аенышыбжьон! – ихәеит иңсахы еикәыңчо Пианца. – Амгәацәтабаа!

– Убз аатакты, цыым, хәычык, убз! – Хьымца даах-шәааит. – Афида азы ақәтәатәуп, иумдыруеи?!

– Уажәы уаха сымам, уңынтца азы кылтәраауа уқас-цап, уаагылала! – дыткьаны Гызмал Икәара шыказ ифьинеихеит.

– Ушәоит хәа сара исеихәахуеит, иара Абгатәара аз-бахә иахар, длеикәшәақьа дцоит.

– Ас ишаацәгьахалак дкаужьуазар, шәызлеифызцәа-хазеи нас?

– Азәгы дкасыжьзом сара, аха Пианца ианду дзыф-зом, сара саб уфны узицәацом, ашәитышәи унеиаанза улышътагәа уникалоит. Иахьа афида азы ақәыстәахьоу цьыршьоит...

Уи уаха диламцәажәакәа, иаргы Гызмал Икәара шыказ ифьинеихеит.

Азыжь еикәатцәакәа, ацәытцлашыцарақәа, атыша цәгьақәа, – зегьы хар имамкәа дырхыст. Иаңхьа ицаз рышъта ибон, уимоу, зны-зынла акамбашышътагьы ибон. Аха дзыршәоз азәгы димбакәа абнафы иқәхәлар хәа акәын. Зегьы ихаштит Абгатәара хәа иахьашътаз даннеи. Уи данхәыңыз аахыс игәалашәон. Ладикәа дицны аетдыс зцаз аеан цшаара ицеит. Такәы иааимдахьан, Абгатәара инавакны, аеан ацагы иаргы рыбафқәа инархагылт. Ауах алашәага ирфазаап. Афбагы рцыхәакәа хаҳахан ишыкьыры-шыкьырза ишътан.

Нас Ладикәа диман дцан, ажа дукәа рытцака тышак афы, ацакьақәа анышә иахьытцыхәхәоз итиқәатцәаза иаапшуаз аҳапы инахагылт. Аҳапы алаффы еипшны,

аха аткыс акыр иаагәгәаны, абгаффы т̄кьон, ацак̄агы абгахәы ахатата ӣкан.

– Абра ахапы цаула амоуп, абгакәагы пуеит, рласбакәа абра ираазоит.

Ашьтахь, уи ашыкәсан иара Ладикәа уахынла дахафә иҗааихан, абгакәа фба лаишьт̄ит.

Убаскан Ладикәа иап̄хьака ц̄ара дшы̄каз ааигәа-лашәан, игәы аагәгәахеит.

Аха димбар, д̄к̄алар?

Макьана ииашан даауеит, игәалашәоит. Ахаииатрагы ааигәоуп.

Аха уи ус̄какгы иааигәамп̄хеит, даара игәы цаны, игәы т̄к̄аны дшы̄каз абж̄кәа иахаит. Даатгылан дзырфит: Ладикәа ибж̄ы кказа иааф̄т. Дгәырг̄ан, дфат̄к̄ан дыфит. Аккара дах̄аатцшәаз адәх̄әып̄ш аф̄ы игылан урт̄ зег̄ы – Ладикәа, Мимоза, П̄ианца. Ахахә ду иавагылан акамбашь еишьклашьшы̄ы, абат ахы к̄әазза ап̄х̄а итәан.

Грыш̄а игәы аат̄гәырг̄ааит.

– Ари умбои, аҗенышьыбж̄ьон игәаг̄ны иакәлеит. – Ладикәа инапы нақәикит ахахә анаф̄с ах̄әынтәа т̄к̄аны, ишьа̄к̄аны иах̄ы̄каз.

Грыш̄а акамбашь ха̄тыр ақәт̄ан илап̄ш нахигеит.

– Ахахәкәа зег̄ы абга рхәыжә рхатата ӣкоуп, даарагы икыднам̄к̄акәа ӣкам, – Ладикәа ашьшы̄хәа д̄неины абат ааш̄тихит. Уи зныказ иаап̄ат̄халеит, аха нас аҗеикәнакит. – Урт̄ ус иацрыцуамызт, аха ма акы иаршәеит, ма, аиашаз, рыцсгатәы рзымго ӣканатцеит. Акамбашь азныказ иаатрысын, аха нас аҗыр̄тынчны Ладикәа инаишьт̄алт. Зег̄ы рф̄ынархеит.

– Дымшәазакәа дааит ихала! – лхәеит даах̄әытх̄әытын Мимоза, П̄ианца иах̄ь лхы налырхан. Иара ихы нх̄аирх̄әит, аха дыш̄цышәарччоз изымт̄әахит.

– Иаргы деит̄ымуп, саргы – еит̄ымк сӣф̄ызоуп. Зег̄ы рзы дшәап̄ырха̄пуа, ихатәы иара изымдыруа д̄калар,

ибла шааңшуа саргыи сицэыргоит. Ииура изымдыруа, иара ихатэи изымызбо дызбар, уахыкгыи сизыңшуам... – дынцэытдаччеит уи.

Грышыа иааңеишыеит, иагыигэаңхеит уи акы мзаза-кэа иахыылхэоз.

Убыскан, икэышза, иңшзаза иаңхэа иааит уи лсахэа... Капа лсахэа.

Акраамта абат нартэаны аңсы аарго дцон Ладикэа. Уи уажэи-уажэи илымха кыдцан даазыруан. Имыхэлацкэа архэхэ, ахтырахэ икылсит.

Грышыа иныбжыркыашэа Пианца днаидгылан, ичақыи пңша иңыба иаагыхын инаимтцеикит.

– Ига, сара афызагыи сымоуп, – ихэеит уи.

– Табуп, – ихыиңы ааихалашан, ибла хэыңкэагыи ааңбаахеит Пианца. – Ахаан азэи хамта симтаң.

– Амц умхэан! – лхэеит Мимоза, – сара иустаз ачабра алазами?

– Уи мцарсны изгеит, – аңыш-ңыш дааччеит Пианца.

– Имтаумырскэа, истаххар исызумхрымызт.

– Уажэшыта, Пианцеи Грышыеи иааимдо, шэмыцца-кыкэа шэнеила. Аңкэынңэа шэыңсыжылоит, – ихэеит Ладикэа.

Абат наиртэан, дыңкыа-ңкыо иңынеихеит. Ажэаңгыи аңэа ағытышэшэо мацара, аңэшырпккара иналагеит.

Абат хэыңы акышэ хышыашза, ахы кэазза икан, ицэын. Аингыи надгылан, абз ала ашыркышыркыхэа иарбзон. Аңэагыи еиха ирлас-ырласны иағытышэшэон...

16

Атаҳмада акраамта ихы изымдыруа дыкан. Нас, атгыхэтэан агэылаңэа иааизыауыз рыбжкэа, быжырабыжытэантэ итыауашэа илымха аңынза инаауа иалагеит.

Ладикэа даааңалан, ибжыи шааиргаз аиңш, иаразнак еилиргеит, мчыла иаашыгыхыи инапгыи аиартэа илаааанза днамтцасны иааникылт уи.

– Сы-қәыр-тәа... – ихәеит аиргьхәа иаб. Инапқәа ашь-
шьыхәа иҫаитцатан даниҫаха, дныкәтәеит. Акраамта
икәлашьцан иҫан, макьана аиргьхәа ихәакәоз игәы
алымшара атсартәеипш идақәа зегьы иртәшәуан.
Ишҫахьааз, ишҫацәгьаз уи.

«Ҫсра бзиа ыказам, хәарада... Ҫсра бзиа...»

– Сыҫхьарца сышәт!..

Аҫхьарца анизаарга, Ладикәа инапы гәгәақәа
дрыниалашәа, аиргьхәа, иара иитәзамыз имахәҫақәа
ҫышьтихит. Имҫашьахуа икказа илымхакынза иназеит
«Ахәрашәа» ашьтыбжь. Иааҫьеишьеит «Ахатцарашәа»
аирхәарц акәын иитәхыз.

«Уи анааитцәкьа уаҫы ихы изымжьозаап...»

Нас, ани атсартәа, идақәа иртәхаз еиха-еиха ихьан-
тахә, ицәа-ижьы заанаркәрыло иалагеит, иҫсыҫгьы им-
нахуа мацара, ихәламшәа ааилыршьышәа, иныҫнар-
хәыцааит... Артәаахәа Кама лыхәхәабжь илымхә
интасын, нас иааимаҫыҫт.

Кама ахәхәарагьы дналагеит, лымгәартә итәз, ани
азаагамҫан ишылзиуз аиҫш, атыгәтыгәхәа ишьапқәа икьо
далагеит. Иҫсы штоу, дшыкоу, аҫстазаара дшатцанакуа
ала адырра кәитцон.

17

– Дыҫсит... – Игәи илагырзи еилатәо абартца ашә дад-
гылан Бзаза. Уи атәы ихәон, аха егьа иундазгьы хырхарта
изаҫомызт. «Иҫсы талт... аҫсы талт...» – Уи идыруан, иахьа
иблала ибахьан. «Дыҫсит...» – уи издырамызт. «Иаагылар
кәлоит, аха аҫсы ҫсзом...» – ус игәы иаанакон иара. «Ба-
баду иҫсы атра ажәызар акәхап, бабаду рыцхә, аха иҫсы
абацио шыта ... аҫа тыҫк аиур кәмлазoi?...»

Дышнеи-шнеиуаз изтәарақәа дрылацатан, абаскәк
иидыруаз, бзиа иибоз, дзышыцылахьаз бабаду иҫсы атра
игәы итцалан, еиужьны атәыуара дналагеит.

Абриакәра иҫшыз аҫсабарагьы, раҫхәа ишаҫышә-
шәоз, нас аҫааиужьны ахаҫахәа аҫынанакәит ааҫын-
кәа.

АПУБЛИЦИСТИКА

АХАРҘА – АМҘА УЗЫРБО, АХРА УАҘЫЗГО АХАҘӘ

1. Ҙазхысхью аитаңхъара

Ашьха, ишдыру аиңш, дгьыл мчуп: зытда умбазо аиҕыцәкәа, ахра гагачкәа, цаҕантәи уанрыцаңшлак ухлахат зыргъежьюа акацәарақәа, анакәоукәа зкәу аҕаза-ра дукәа, асыңсацартақәа... Ас иахыыҕоу зегьынцъара ишәартоуп. Мацк иадамзарггы уакәымшәакәа иҕоутцаз ашьаҕа хнырхәышья змазам акәхар калоит...

Аха дацәымшәартә ишьапы ахьакуаз ахәыртақәа, аңсшьартақәа рҕы мацара даагыломызт ауаҕы. Еиҕа иахыыцәгьоу, иахышәартазоу, ус аламала зыҕеизымтоз, дназмышьтуаз дахыкәшан, датцысны, ус баша давсны дцо-мызт. Ашьха зегьынцъара инапаҕы иааигарц дашьталон, анцәахша леиңш иңсы алахон, дагьеисон.

Ицаз ашәышықәса 70-тәи ашықәсқәа рзы, пхынрак, Азғара сцеит. Избарц. Уи Ерцахә-хаҕа атцаказа, Чхалта аңшахәаҕы иҕоуп. Азғара Кавказ зда ыҕам анарзан-зы ытытцуеит. Арыжәтәггы аҕыкәабагаггы. Уахь еспхынра ауаа ңсшьара инеиуан. Аңсабара, ашьхақәа убас иҕоуп, ҕык-бзык иузархәом. Ус иубароуп.

Убра зыңсы зшьоз, зҕызхәышәтәуаз аңсуа уаҕ бйрг бзиақ дсықәшәеит. Уи арт ашьхақәа бзиан идыруан, еиҳарак Ерцахә. Убри азы иңашьяхәу ажәабжк сеиҳәеит: «Хара узланаңшуа ауаҕы иоуижьтәи (абинокль,

ашьха ицоз имазар енагь ишьтихуан), Ерцахә ихаларц абасынтәи жәаафык дәықәлахьейт, хара хазхаану, – ихәейт уи. – Хыхьза, анакәоу ахьықәжьу ахь иназаанза, уантәи адыргақәа кәртцон. Асынтәи абинокль гәгәақәа змаз ирбон. Атдыхәтәан, 1941–1945 шықәсқәа рызтәи аибашьра иалтны иааз аңсуа хатцак дхалт, уантәи адимакапшь дџахан, арахь идирбейт. Убарт рахьтә азәызатцәыкгы дзыхнымхәзейт».

Иахьа уажәраанзаггы убри сазхәыцуейт, аха атак сзымпшааит. Такс исхәартә исымоу акоуп, абрыгь аңсуа икәзшьа иацуп, иара ацәгьарей абзиарей ртәы схәоит хәа салагом.

Абас, ауафы инапакны, игәакны, ихаакны раагара иеазишәоижьтәи икәлейт ашьха атәы иагымкәа издыруа, иазкәзоу, нафьнатәтәи урт рңышәа. Иахьызаауа, даара амаршәа куа, еихахауа, абицарак акынтәи аеа абицарак ахь иааргоит уи аңышәа иахьа уажәраанза.

Аңсуа изы акәзар, ашьха хазын. Анапщәа, еихарак акаршәрақәа, ашәадәқәа ираазаз, аңсуа ашьхауаф хәа ишьтоуп. Аха уи ишьхауафра аеакын. Ашьха цкьатыпын иара изы. Иарггы, еснагь уахь изихоз, ирахә ирхәырц, дшәарыцарц, иңсы ишьарц мацараз акәмызт, ныхак изафызан, ихы-иңсы зрыцкьоз, игәнахақәа ихызхуаз.

Иазгәататәуп, аңсуаа, дара иахьынзарытцанакуазггы, уинахыс, рыкәша-мыкәша икәз ашьхақәаггы (иаххәап, Аршәахәымџа (Ельбрус) ахьз ссирқәа рыртеит. Дара иахьрытцанакуа, ашәтқәа реипш ижәпаны, нацәатып-нацәатып ирыкәпцоуп ахьзқәа. Ма изакәы ашәақәоузеи ашьхақәа ирызку: аңсуа жәлар ажәытәзатәи рашәатә ше-девр «Ахрашәа», ахра иагаз ашәарыцаф, ашьхауаф иңсы ахра ағгара иазкыз, убас «Аиргьашәа», «Ажәеипшьаа рашәа», «Аңылагашәа» ухәа. (Урт рахьтә ирхаштәуа иала-гахьоу, ирхаштхьоу, изхьоу, аха зышьтәқәа макьана ин-хаз ыкоуп. Рыцхарас икәлаз, егьа иагхан акәзарггы, ажәа

иатцанакуа афольклор еизыргоит, ашәеи акәашарақәеи шамахамзар азәгы дрышьтам. Уи ианакәызаалакгы иармарион азәи иааицыхәхәз амцарсра иашьцылахьоу рус. Уара утәи ишахәтоу уанзахамтгыла усоуп.)

Ажәакала, ацсуа изы ашьхақәа ишьтыху ацстазаара, ахрақәа рхауеипш ицқьоу, ицшьоу ирсимволуп.

Аиашаз, нацънатә ус ишьақәгылахьан, уахь ихалоз зегы – зыцсы зшьарц, зырахә зырхәырц, ишәарыцарц, ус аказказра инықәпшырц, – иацсахуан, уатәи рыхныкәгашьа, реизыказаашьақәа, реихатгылашьа, ргәеизыблшьа ухәа хазхон. Уа, ауаа рфы даныказгы, ихала данынхозгы, ауафцсы иатәам, иакәыму, игәнахау акы иламсырц, ихы мыцхәи дацклапшуан. Дхаракны дызкыз ашьха ажәван дазааигәанатәуан, Анцәа еиха дибартахо. Уафытәыфсак иахасабала, Анцәа иґапхьа, ауафы иґапхьа, абри ацсабара ду аґапхьа иуалызгы еиха ибартахон, икказа изаатуан.

Ахра цыгь-цыгьқәа еиха иахьшәартаз, уақәымшәакәа еихугаз ашьаґа уахьтанархоз, уафы ишьапы акыртә иахьыказ пшааны ахахә шытцо дцон урт рапхьаза ирґысуаз. Ишьтахь абрахь иаґанагало изы, уи ахра дамгарц. Ахарґа – абас ахьзуп уи, амґа урбаны ахра уаґызго ахахә чыда. Чыдарас иамоугы, иаразнак излардыруагы хахәк иара еитцо аґа хахәк хыхь иакәырцойт. Уи дыргоуп, ахра иаґоу ауафы игәи иґеаннатойт, амґа инарбойт.

Уи хымґада рхы иахьадырхәо, нацънатә издыруа еснагь ашьха ицо, ашьха иеисо, еихарак ашьха дуқәа рфы ишәарыцо роуп. Ахарґа априцип нацънатә ацстазаараґгы уафы ихы иаирхәон. Ауафи ауафи, ажәлари ажәлари реихатгылара, ацстазаара, ауафрей аламыси хыґара зқәымыз рнормақәа ртәи зхәо, иагьныкәызго дырган.

Убас акакала еицыло ишьақәгылт ажәлар рчыдарақәа, рзеипш казшьа ду – рыцстазаара ашьхацамґа.

Апстазаара ахра дукәа ирыҕо иахьа уажәраанза иа-
азго, егырт ажәларкәа зеггы излареипшымггы изла-
реипшуггы ныкәызго, мчысггы, нтырасггы измоу.

Ахарҕатәкьа ахьаҕахымыз, уааи рахәи ашьха из-
лацоз ашьхацамҕақәаггы апсуаа рҕы мыцхәы ирыцк-
лапшуан. Уи ахра дукәа рҕы ишәарыцоз, ус иреисоз
ракәымкәа, ашьхаҕа зхы зырхоз зеггы ирусын. Шьха-
цан, зырахә-зышәахә зманы, ма аидара зқәыз зычәкәа,
зәадақәа, згәыжькәа рҕы кны рацхьа ишхыло, дахь-
цо зеггы амҕа рыцкьан, ишьтахь иааиуа уаха кататәы
имамкәа ианнимыжь, даара ихьмызгын, ианарыжьуа-
мызт. Ус катцоз, зышьтахь иааиуаз атәазымбоз, хатыр
рықәзымтцоз хәа, акраамта рыла ихырбалон.

Амҕа ишакәнагоз арыцкьараггы ус имариамызт.
Алзынрак асымкәыл зыкәнауа ашә кьантазкәа ытқорны
ирнахалон, ма – рымахәкәа кыдқорны, изытуаз асы
ахахә-мҕыхә дәыкәнагалон, амҕақәа ашәахауан, асы
ихнархәаз амахәкәа узрытымсуа илакәны инхон,
итеггы иҕахаракны асыпсацырақәа ахьынзалеиуаз, зе-
ггы еиларены иахьырхысуаз ашьхацамҕақәаггы анатца-
накуаз ыкан.

Иара ашьха ишәарыцозггы ихатәы цкаррақәа иман,
иаххәап, ашәарах рацхьагыла, аңача, деихсуамызт,
иара убас – ашәарах анеишьтаз. Насггы, ирацәаны из-
беит хәа, изышьтыхша ада, егырт дрылакьысуамызт,
ишьтуан. Ашьха харақкәа, ахра дукәа рҕы ишәарыцоз
ааигәа-сигәа дшәарыцомызт, асса-мысса дрышьтамызт.
Ашьха дукәа рҕы абҕабкәа ирашәарыцоз еихауп, ажьы
рацәаны иакәуп хәа акәмызт, уи ишәарыцаратә цәаҕа,
ашьха, аҳаракыра, аиааира амзызкәа ракәын рацхьа
иргьлан уахь ихоз. Уи, аиашаз, еҕышәара дуун. Ахра
деисон дазхонаты, иарггы дазханатцарц, дыфнанадарц,
еигәыцхәцәахарц азы. Иарггы убас иеыҳареикырц,
уаанза дызфымхәацыз ахауа дафыхәарц. Убарт атыцкәа

рґы акәын аҳарѡқәа ахыинижьуаз, иара ишьтахь абри аипш ахрақәа згәаґуаз изы.

Ажәакала, адгьыл ауаѡы еиҳа дахьпнашәо, дахьа-рыцқьо ашьха хаѡазарақәа рґы ииуан аґстазаара зегьы азы здакәмыз ауаѡра аґкарра дукәа. Ашьхақәа ныхак аипш изшьоз аґсуаа рыґстазаара зегьы азы урт шәага-загахон, имѡахон.

Урт атрадициа дукәа рахьтә иґоуп зыхьзқәа рхаштхьоу, зыхьзқәа нханы зцакы атәы рхаштхьоу, ус иргәалашәо, аха усґак иацпыҳәан иныкәрымго. Зегьы дара роуп, уртқәа зегьы хшьа, хгенқәа рґы инхахьейт, рымч ыґоуп, хажәлар иахьа егьырт изларылыркаауа рґказшьа, рчыдарақәа, рменталитет шыаґас иамоуп.

* * *

Убас шакәугьы, жәларас иґоу зегьы аамґеи аґоурыхи рзыблара акырза рцәалазуейт. Хара аґсуаа хакәзар, иаххаагахьоу агәакрақәа, хзиааихьоу, хаґсы зцәаагаз шырацәазогьы, урт ирыхкьаны, амазашыз еипш ихалае-ны иґоу, зныкымкәа аґсреи абзареи хрыбжьазыргыла-хьоу аґсыґерақәа, амилат чмазарақәагьы хцәа иалоуп. Зны-зынла хшьамхы хәахаргарц мацараз, зда хамамыз, хаґсеипш иаабоз акыр каґсо ханцоз ыґан, ауаѡшьра кәзтаз иґәых каґсо дышцо еипш. Иахьа, убри аипш аґагылазаашьа хамоуп, убарт рахьтә даара иахґахны ххы иахьмырхәоз акыр хархынхәыр, рыґсы еиґатахґар, хшьамхы иацыртцит, еиҳа иаабо, еиҳа иҳахауа хґкар-цит, урт аґыц азы имаахоит.

Хажәлари хареи иахьа хәаины хәхьыґоу, хәзґу, хґәы иґоу аґы абарт азґаарақәа зегьы аґагы ґыц аархәоит. Аиааира иаагаз, ихәуз азхатцара аґакпхықәра шакарроу, аґатцатәгьы рацәаны ишацу, иахзыпшу ауадаѡрақәагьы шымариам ззеилымкаауа иан лымгәа дґоуп. Иаагахьоу аиааира лагамґоуп, уи ашьґытґреи акульминациеи – зе-

аҫагылазаашыа җамоуп. Убри еимгеимцарак иаҗарам-харц, анарха аиурц, зыцшра җамцакәа, тәамҗахә җамцакәа, еихсыҗра амҗакәа аус азулатәуп, ишыжәлару зеггы алархәны.

Ииашоуп, иахьатәиггы уазхәыцроуп, иахьа иҗоумҗаз уатәггы иузыҗамҗар җалоит, аха еснагъ, иацтәиггы иахьатәиггы, уатәтәиггы – зеггы җперспектива, ххықәкы хада аус азыруртә иҗазароуп. Ииасхьоу, җтоурых, аамҗа азыблара шаҗа ххыднаҗахьоу, иахзаанагахьоу, җара иахҗарамкәа, җамч зқәымхаз, иахҗаран, агәнаҗа хахьатцалахьоу – зеггы еилыцшааны, җтоурых ағы еиҗа иҗахәаз, еиҗа иахҗыргагахаз, уажәраанза җацсы җакны изку, гәагъстцәҗа иахзыҗалаз, җацхьаҗагы зда ххәартам алҗацшаароуп.

Ажәлар ирхыргахьоу, рҗоурых, рдоуҗа саркьоуп, еснагъ изныцшылалатәу. Иара ухыуғы ибзиан ианубааларц азы агәы цқазароуп. Уажәшьҗа хнапыршьышыуа цхьаҗа хазцом. Шьаҗацыцхьаза ишәаны-изаны, ашьапеихгара аҗахуп. Ишаххәахьоу аицш, ацҗтазаарамҗа ашьҗацамҗа еицшуп, еснагъ иҗадароуп. Егъа ибзиан иудыруазарггы, уацхьа ииасхьоу, инрыжхьоу, ма лацшҗаба иубозароуп, ма угәынкылара иныҗәнагозароуп. Насггы, убарт реицш уарггы ишьҗоуҗароуп аҗарҗа. Иҗалоит, цаса ишьҗазҗаз итәы цқа иангәоуҗа, уара ма унахар, ма уаахар, еиҗа ирманшәалан, еиггыны ишьҗоуҗар.

Дарбанзаалак, анхаҗы инаиркны ахәынҗқарра аматцурағы иҗоу иҗынза, досу инапы злаку аусаҗ шаҗа дақәшәан, ииашан аҗарҗа шьҗеитцо аҗара, ишьҗанеиуа рус маншәалахоит, рымҗа аркьаҗеуеит, дарггы иҗеггы иманшәалан инрыжьыртә иҗанатцоит.

Абриаҗара аҗацәа рнапы иадыргахьаз, ирхәынгахьаз хҗеицш, уажәы хнапағы ианыҗала, зыырақәа зныҗхьоу ақьаад иахьеицшхаз җалеит. Адунеи дуззағы хкырацәала еилышыу, еилацсоу, еиҗаау, еизыҗоу, еизы-

кам ахэынтқаррақәа, ахэынтқарра аҕынза иназам,
аимбрионқәа иреипшу анклавқәа ухәа, зеггы ирзеипшу
апринципқәа, аңқаррақәа шыкоу аипш, досу, хәычгы
дуггы, рхатәы ҕама, рхатәы пышәа, рхатәы чыдарақәа
рымоуп. Убри аганахь ала, адунеи хкы-рацәала еилоу,
еибытоу амозаика иеипшуп. Убра рыцкны иадамзаргы
уатахны уалцшуазароуп.

Абарт зеггы ҕыц ҳарзымхәыцыр, еимаҳамкыр,
еимтаҳамкыр цсыхәа анамам, ҳаззыцшымыз акыр
ҳзаапшит. Иҳакәыршан икоу – ҳазтахуггы ҳазтахымггы
– рпышәа ыказарггы, азәы уиҕыцшны мацараггы хара
узцазом. Ахытхыртә амч кәзцо, уҕашә змоу дгьылк
уқәгылазароуп. Зны-зынла ахәшәыцәкыа ҳаатраҕ
ишыкоу, мтәахы цшаа ҳәа, иахыыказам ҳанашьтоу
еихауп.

* * *

Хәарада, зеггы ирыцкуп аибашьраҕтәи ҳаиааира.
Уи ҳара хзы хәы амазам. Иаразнакггы, цшра камта-
кәа иаҳнарбеит аиааира иацны иааз атакпхықәра
ахынзакоу. Ҳара иаххаагаз аибашьра зырццакыз
аҕагылазаашьа баапсыцәкыан: ашәышықәса нтәон,
азкышықәса ҕыц аира цәҕахеит, еилыфрыз Асо-
вет Еидгыла иаҕыцыз ареспубликақәа ахэынтқарра
хазқәа реиҕкаара иалагеит, аха макыана иалцуамызт;
ана-ара аконфликтқәа хәыцкыон. Уаанза жәашықәсала
аеакалаза хзаазоз ауаажәларратә шыақәгылашья ка-
рыжын, зынза акгы иацсам рхәан, аеакы иахынхалт.
Уахггы-еынггы ашәакыа рҕачы уи иалацәажәон, аусаҕ
рапхыа зхы ркышаз иақәшәомызт. Атцеҕ ҕыц мыжзакәа,
иҕаз еимазыцсаз иреипшын.

Ҳара, аибашьра шыартәыра зхызгазггы, уиала
хуадафарақәа нтәомызт. Ирхәоит, аибашьра аипш икоу
апышәара ауафы дазрыжәуеит, дарыцкыоит ҳәа. Аха

уи зегыи рзытѣкыа ус изыкаломыт. Уеизгыи айбашыра, хэарада, зегыи ацсахит, еибашыуазгыи имеибашыуазгыи.

Абаскак идыргѣакхъаз, икѣацалан ирымаз, еснагъ зыларкѣара иашытаз, зтоурых рхэынгахъаз, еицаркхъаз ажэлар ирейгыи рхатарнакцѣа, рхы ақэыртатѣкыарц абцъар шытырхит. Урт шакаѣ ыказ, шака рымчыз шырдыруазгыи. Убас анырзба нахыс, урт аѣа уаан, фырхацѣан. Аха изылшоны, изыхѣтаны урт ирыдымгылаз рхыпхъазара хараза еихауп. Уртгыи ажэлар, ауаажэларра ирыхѣтакуп. Зегыи дара роуп, уи шпроблемоу инхоит, ацстазаара адраматизмгыи иацнацоит.

Айбашыра ашытахъ ихбыл-ѣбылны инхаз хқытақѣеи хақалакықѣеи, ихыбгаз аекономика, цъара цхырааѣык дызмазамкѣа амацѣаз итаркыи, зшыа абжа зыцѣцаз атѣыла атагылазаашыа даара иуадаѣын. Насгыи, иазгѣататѣу, ускан амчраѣ иказ, амилат хакѣитратѣ кѣпара апышѣа абзоурала, айбашыра апышѣа иадымхалацѣакѣа изырхаз, айбашырадатеи ацстазаара, анхамѣа, аекономика, ахѣынтқарратѣ цышѣа рыцѣмацын. Айбашыра аан аипш, амчрахъ инашытымыт Асовет мчра ахаан уи иаѣыз. Азѣы-ѣыцъа аларцсазаргыи, урт рнапы акгыи акымыт. Иара амчра ахатагыи автократиа иахъазааигѣаз ыкан.

Абри аѣыза аамта, абри аипш атагылазаашыа иакѣшѣеит хара хтоурыхтѣ иааира.

* * *

Аиааира аагеижытѣи уажѣи рыбжыара аамта бжыалейт. Уиаахыс, ауадаѣрақѣа рнаѣсгыи, ацакы ду змоу ахтысқѣа калахъейт. Иара убас – ажэлар зегыи ргѣы дзырхыкѣазгыи. Рапхъа иргылан, уара иушыуа Анцѣа дышыуам хѣа, азхатцара хауит. Хазханатейт Урыстѣыла ду афедерация, тоурыхлагыи, доухатѣ цстазаашыалагыи, 200 шықѣса рыѣнутцка хазлахѣыз, хапхъакагыи хгѣыг-рақѣа зызхоу атѣыла.

Уи ҫоурых хтыс духеит ҫара ҫзы.

Егырахь, еихык-еитыкны ихагхеит ҫыҫьа раҫхьатәи хпрезидентҫәа. Раҫхьатәи хпрезидент, амилат хакөит-ратә қәпара аҫхьа игылаз рбираҫ рымыздаз, ишьтыз-хыз, ихаразкыз – Арзынба В.Г., аҫбатәи хпрезидент, азхатара аус ишахәҫоу, ихаракны имҫаҫызгаз, ареспублика асоциалтә-экономикатә ус аҫиара акыр аус азы-зуз Багаҫшь С.У.

Аиашаз, ххәынтқарра ашьапкра, аиҫкаара, аҫиара амҫақәа азыпшаара, адәныҫатәи аусқәа, аҫнынтқатәи аусқәа реиҫкаара, рышьақәыргыларә, аэкономикеи анхамҫеи рызтцаарақәа рҫы ухәа арт ашықәсқәа рыла акыр аҫышәарақәа ҫатцоуп, хәхтнықалақь, хреспублика зегьы рхаҫы ахьынзарыҫсахыз убартә иҫалеит. Хәарада, ҫара хазтагылаз, иахьагы хазтагылоу ала, хазхьымзац рацәоуп. Аитцахарақәа шыҫац инханы иахьыҫоугьы, иара убас – зыриашашьа иақәымшәазаз агхақәагы. Урт рзы аппозиция ииашан иазгәартәқәо, изықәдыршәақәо, зтәи мзақәа ирхәаз ыҫоуп. Иара убас – апресса, амассатә хархәагақәа хәа изышьтоугьы. Урт рыҫнунтқәа, хәарада, иҫоуп адырра, абаҫхатәра змоу, хтәыла, хажәлар рҫы иҫоу апроблемақәа згәы итцхо. Аха, рыцхарас иҫалаз, уахь зәадызкылаз рахь, уаха хыдкыларта змам, аполитикаҫ аусура иалагаанзатәи ззанаат хадақәа рахь изыхнымхәуа инхаз рацәацәахеит.

Егырт, еиҫа еилызцо апозицияагы, агхақәа шыҫоу атәи рхәоит, ирҫеуеит, аха уи ус изыҫоу, риашашьас иамоу атәи рызхәом. Ирдыруазаргы ирхәом хәа сгәы иаана-гоит. Избанзар, урт ирзытәахзом, аиҫабыреи дарей акон-сенсус ахь иназгаша адиалог акәымкәа, амчрахь анеира шыртаху. Аха шьоуку ирхәо-ируа зегьы атәылхра маца-рахь ианиаслак, иагазоит. Уаха аҫаку аҫатцаха роузом. Ркритикагы ҫоура анамоу, иҫартцаз хәа акгы аанхазом.

Акы кэзцо, икэстцандаз хэагы иашытоу иоуп аеазэы игха атэы ахэара азин змоу, изхэоггы амч амоу.

Сара сгэы итазам иалкаан амчраф икоу, рацхэа иказгы, ашытахь иказгы, уажэы икоуггы априоритет рыстоит хэа, даргы уеизгы-уеизгы азэы ус дхазныкэандаз хэа ицшым. Ажэлэр ианалырхуаз априоритет рыртахьан, убри ауп дара зырцабыргра рыхэтоу.

Зеггы рыгэтаны икоуп аиаша. Убри еиха иашытоу, убри еиха иазааигэоу сидгылафуп.

* * *

Абас иахэа уажэраанза, ажэлэрггы, аихабырагы, аппозициагы, аинтеллигенциагы – азэггы иеи инапи еикэтаны дыштэамызгы, икэцоу зынза ишмацымгы, зеггы еицаадыруа ауп, икэцэам, икэцэамкэа еикэылахэоу, кыыс змазам, зызбара ахыуадафзо афынтэ, иназхыкэша-аазхыкэшо апраблемакэагы зынза имацым.

Аамта цшуам, аускэагы. Изкэатцтэу иакэыцтэуп, ирфэыцтэу рфэыцтэуп, хазхыфрны хцо, иахцэеикэылаз апраблемакэа уажэшыта ус иузныжыуам. Ус акэымкэа, ицаз цеит, инхаз нхеит хэа дырфагыых хнархыфрны хфэинаххеит хэа иара ус инхазом, ихашыталоит. Ишнеи-шнеиуа ичмазараны ихэхьзар алшоит, ихашыклахэуа, хашыахауа.

Абриакэараамта ихыыцшыз ажэлэр, изхыыцшыз рзакэанкэеи рыцкэаракэеи ирыкэныкэозаргы, ирзыразымызт, иахынзалшоз урт рзы атакцхыкэрагы иадгылацэомызт. Уажэы урт зеггы аеакэала ирыхэацштэхеит, атакцхыкэрагы шеибгоу ххэхыы иаагароуп. Цаса хара хэфнуцка Ацсуара ацкэарракэа рыла хайфысуан еихарак. Уи бзиоуп цэара иавамлакэа ламысла ианазнеиуа. Аха, Ацсуарагы, еиха амч анамазгы, ада цсыхэа жэла аныкэамызгы, иагдырхон. Иахэа еихагы иагдырхоит. Уламыс кэадазар, уи ацкэарракэа рхыцхыртакэа

марианы иупшаауеит. Уламыс гәгәазар ауп ус акы ухьыр ухы уанақәызбо, ухы анахьурхәуа.

Уажәы, ахәынтқарра, ахатәы мчра, урт реиҕекаара, атакпхықәра ду – ажәлар рҕапхьа, адунеи аҕапхьа, хпеипш аҕапхьа – иаҕаххаз итегь иртбаауп. Убарт зегьы, зхыцра, зеилагара ҕамлазо азакәан ахәаақәа, арамкақәа иртагзахароуп. Ари аамта иакәшәо, дара рышьаҕақәа зыргәгәо жәлары ртрадициақәа, рҕышәа ду артбаара, артцулара ауп иаанаго.

2. Иҕыцны изхыстәу

Иарбан милатзаалакгы, иарбан уаажәларразаалакгы иааихмырсыҕызакәа рхы тырцаауеит, рыцәгьа-рыбзиа еилдыргоит. Уи рмилаҕтә хдырра иацхраауеит, иаргәгәоит. Хара аҕсуаагы, иахҕырхагоу шырацәоугы, хахдырра дырхәашьырц ишашьтазазгы, уеизгы-уеизгы зегьы нытқаатцәҕьан иҕаны ишхамамгы, иахьа уажәраанзагы хамч ахьақәымхаз шыҕоугы, уеизгы ихагу-ихабзоу цәгьамкәа иаадыруеит. Ахәынтқарра анахцәызлак, ханхыпшхалак, аҕсуара хацырхыраан, ажәлар рыхдырра аҕсы ҕакны иаагон.

Амхаҕьырра ҕалаанза, Аҕсны моноетникатә тәылан хәа иупхьазартә иҕан. Ауаажәларрагы дара аҕсуаа руаажәларра акәын. Иахьатәи хуаажәларра (общественность) аҕекала иҕоуп. Урт, ус хаз-хазы еилыхны, рыхьз ухәаргы ҕалоит: иаххәап, аҕсуа уаажәларра, егырт амилаҕкәа рхатарнакцәа руаажәларрақәа. Аха иҕоуп ареспублика зегьы еидызкыло убарт реипш азцаарақәа, ауаажәларра акны ианахәапштәу. Хтәылаҕе иҕоу амилаҕеилаҕса рпроблемагы, хмилаҕ хақәитратә қәцара, ххыпхьазара амацра, аибашьра – зегьы еила-лан рҕыдарақәа итегьгы иаадырпшит. Хреспубликаҕы амилаҕкәа реизыҕазаашьа, урҕи атитултә милаҕи

реизыказаашья цэгьоуп узхэом. Хылатэи хмилаттэ проблемақеи, хтэыла иқэынхо егьырт амилатқәеи хаизыказаашьяқәа комплекск иатцанакуеит, хәарада, еиқыбаалатәуп. Аха, хара азэгьы иқы иаазазом, хақәцара зегьы цакыс, хықәкыс иамаз, иамоу, хылатэи хмилаттэ проблемақәа алхамкаалар, хацстазаарақ зегь рацхья игыламзар калазом. Хәарада, егьырт ирцырхагамхо, ирыдмыгәғәало. Хара хаицынхара, хаицықыара, хаибабара еилшәара ақәымкәа еснагь иказаарц азы, еснагь ауадафракәа ццу хусақы зегьы рыдгылар, рыжәоахыр хтахуп.

Зегьы хазтцазкуа ауаажәларра еидызкыло рацхья игылоуп аурыс бызшәа. Иара усгы, аурыс бызшәа, хыла хара ацсуаа хзы, ххәынтқарраз, хашкол азы, хкультура зегьы азы акыр шатцанакуа хәара зтахым ауп. Уи зегьы зыдгыло, иззыразу усуп. Ари атцыхәала хара ианакәзаалакгы азэи иқацхья ххы харқыио хакам.

Иаххәап, хара хбызшәа атагылазаашья хьаас икатцаны, уи иахьақәнагонза ишьтыхым, ахархәара аиуртә икатцам хәа хыхьашшуа, урт атыцқәа рқы аурыс бызшәа рхы иадырхәоит хәа азы акәзам зынза. Егырахь, хәара атахым, хбызшәа цсабаралакгы, закәанлагы иара иахьатәу, уаха цсыхәа ахьамазам ыкоуп. Хмилат интересқәа рқы, амилаттә хәынтқарра ашьақәыргыларак, ххьыцшымак, ахәынтқарра аусқәа зегьы рқы ахархәара аман акатцараз.

Ххәынтқаррақ закәанла хбызшәа иазыцтәоу атыц акынтәи анахарагы азэгьы азин имам, ажәларгы иртөм. Абриакара цстазаара зыхтныртцахьоу, шыа зызкартәахьоу, уажәтәи хаибашьрақы мацарагы акәымкәа, хара атоурых харбоижьтеи, ахадарақәа, рацхьаза игылақәоу иреиуоп хбызшәа иара иатәу, иахәтоу атыцақ анагара. Убас, ацсуа бызшәагы атыцақ иананха, аурыс бызшәагы атыцақ ианыкала, дара-дара

еицхыраартә, еибарыгәгәартә аҭагылазаашьа роуеит. Уи ауаажаларрагы ицеггы еилатцәо иҭанатцоит, еснагь проблемас, хьаас ихамоу хьбызшәа аҭеицшгы хьацәымшәо аҭынза.

Ауаажаларра атәы акәзар, еснагь ирҭытцакуп, аха иаатгылан, цқьа иагәылапшны, иазхәыцны рацәак иахымцәажәац. Уи, иааидкылан, акны азбахә рхәоит, аха иара маҭа-маҭа еилоуп, милаҭла мацарагы акәымкәа.

Убарт зеггы акакала ргәатара, макьанагы зҭырҭыцра иаҭу хуаажаларра аиҭгәтәра аганахь ала даара ихәартахар алшоит.

Иаххәап, иахьатәи ауаажаларра иналцшуа иҭоуп Аҭәа ииз, Аҭәа иаазаз, урт зыҭрыдызкыло, аҭаҭыарантә нхара арахь иааз, напшыхақә акәымзар, ахтнықалақь ашныцқа иҭало анаш, ареспублика зеггы, ажәлар зеггы рыпсҭазаара рацәак зәалазымгало, иполитиказ, исоциалтә зтцаараз, акультура иатәу зтцаараз – Аҭәа итагзаны, аҭәатәык илапш ала мацара иахәапшуа.

Ицьоушьаша, ауаажаларра убри ахәтаҭы иҭоуп акрызхытцуа чыдарақәак. Уи, дара, егьырт зеггы рыҭешрылыркаауагы, ус шакәу рыхгы итамшәацзар қалап, аха ианакәзаалак егьырт рыҭырыладыршашьом, дара-дара гәынхәтысталагы еибадыруеит.

Акрызхытцуа тагылазаашьак иннажыиз ачыдарақәа хәа хазҭу, ииашатқьан акрызхытцуеит. Ишдыру аицш, Апсны Урыстәыла ианадла, агаҭа ахи-атыхәеи, еиҳарак Аҭәа хәычы-хәычла еизнагеит, ара курорт тыпны, дача тыпны иалзхыз мацәымкәа. Урт рахь иҭан тәанчара ицахьаз аинралцәа, ачиновникцәа, атцарауаа ухәа. Агаҭа иахьыгзаны, еиҳарак Аҭәа адачақәа рыргылара иалагеит. Ахәынтқар иеиҳабыра иреиуаз ракәзар, апланқәа рыман Аҭәа Монако еицшшәа иҭартцарц. Урыстәылантәи псшьара хәа ахәаа ихытны имцакәа, рцарақәа ртәыла иахьатцанакуа инырхларц.

Уртқәа зеггы ирхымзеит, аха Ақәа акурорт-дачатә атмосфера катан. Уи Урыстәылантә арахь иаан-гон еиуеипшым адачаргылащәа, адачанкылащәа, аңсшьащәа, иара убас аныкәащәа, арфеиаратә-казаратә усзущәа. Зыфеиара аагылахьаз ажәытәзатәи абағәазатә қалақь аңсәзаара хәыңы-хәыңла аеа хырхарта феыңк шытнахуан.

Ганкахьала, агафеа, амшын, ахауа иашьталан иааз адачауаа, урт рахьтә ари, дара рзы ифеыңыз, аргонавтцәа ахьызхьтхьаз ажәытәзатәи атәыла, атоурых ашьапы ианаргахьаз аетнос ржәйтә-рфәтә интересс изкыз калейт.

Аеаганкахьала – Кавказ агафеа зыңсадгылыз аныкәырца, урт зтажьны иргаз ағбақәа рыла арахь изхыргаз, зхы ахьхаз ацара еснагь иазхиаз, нас иара Ақәа инхаз, иаңсыуаамыз, изламкьысуаз амилатқәа рхатарнакцәа, Урыстәылатәи амчра аматц зуаз ачиновникцәа ухәа иртыпхейт.

Зеггы дара роуп, Ақәа акурорти атуризми рырфеиара ахь акәын иахьырхаз. Аңсни аңсуааи ртоурых, Аңсны аңсабара рзы акрызцазкуа, ихәартоу аматериал еизызгоз, изыфеуазггы еихарак уахь акәын иахьдырхоз. Шамахазақ акәымзар, дара атоурых зыгрысны ицаз аңсуа жәлар рыцхраара, ршьапы рыкәгылара иазкымызт.

Дук мыртқыкәа Ақәа ахатәггы, амчра иатәыз ачиновникцәеи апровинциақәеи реимадарақәак ракәымзар, зыңсәзаара феыңтқала еизибархо қалақьхейт. Ақәа аипш иманшәалоу абағәаза змаз ақалақь акрырхареи ахәахәтреи рыда аеакы хьаас измамыз ақәаа ирласны еиынлт. Абырзен, атырқәа, аңьам тұңьарцәа, аерман татын аарыхцәа рахьтә амал маңымкәа изырхаз калейт. Дара ишаартахызггы иқан. Аңсуа аңцәа цьара-феыңьара феынқәак, хьтцакыртақәак рыман, азинқәа рахьггы адачауаа иреихамызт. Атдыхәтәантәи ах ица Гьаргь, атцара змаз, атоурыхггы, акультураггы ртәы иагымкәа издыруаз,

хыхыла рѣыршеит: рыбжашык Аѳаа иахаѳаз рполитика рѣаламгалакѣа, апрактикаѣ занаетла аус рыѳура рѣазыркит. Егъыртггы ус иѳоу рѳахын, ззанаат бзиан издыруз, атара змаз, аусмѣаѳгаратѣ, аканцелиартѣ, аѳасабрбатѣ усѳѣа рѣы аматѳуѳѣа, аѳъаранѳъѳѣа, ахныѳѣгара ада аѣа кариератѣ претензиак змамыз. (Урт знапатѳаа иѳаз иагъдырсаѳѣтыруан, аха хар амазамкѣаггы акрырѣартѳон. Убри аѳынтѣ, дара рахъ иатѳанаѳуа, ирхылѳызггы иахъа уажѣраанзаггы, уажѣтѣи амчреи уи араѳионѳѣеи рзы ргѣы намзо, иѳѣынѳѣѳѣынѳуа иавоуп.)

Егъырт рыбжашык, менталитетла урт ирхыѳѣѳѣоз, ус иахыѳѣаз, еиѳа анеитралитет ахъроушаз рѣааныркылт. Ашьѳахъ, ѳартѣа рымчра, аѳыѳантѣиѳѣа, раѳхъа ирылан аѳсуаа кѣаѳалан, иаахтны ршовинист политика, ртеррор мѣаѳырго ианалага, дырѣаггых уи иаѣагылоз, ихтны изызхымгоз, иѳѣѳоз рыѣерыламыжъѳѣа, ус ѣныѳѳѣала ирыѳѳазшьѳоз рылаѳсан.

Зеггы дара роуп, урт аѳѳѣашакггы еиѣархасыртѳан, аѳалаѳъ аѳѳѣазаара рѣалазашѣа еигѣныѳуан, ус наѳшыхаѳѣ иузгѣамѳоз, ираѳѣамзарггы, аѳалаѳъ аѣы рнырра ыѳан.

Сталин иѳсра ашьѳахъ иѳалаз аѳсѳартѳѣа ирыбзоураны, убарт еиѳа рыѣѣѣыргеит, рынхашъа-рынѳышьа рмыѳсахит, аха дара еиѳа рѣеидыркылеит, рыѣдыртѳааит, рыкѣша-мыкѣша аѣар рахыггы ѳыѳѣык уаѣы ибарѳахеит. Еиѳарак аѳазара зхы азѳоз, уахъ зхы кыдыз, знапы алакыз рахътѣ. Насггы, иахъеиѳабоз, иахъеиѳѣѣѣѣоз аѳыѳѣѣа алырхит. Уи еиѳаразак арѣсторан «Амра», ихтыз аѳбатѣи аиарус акѣхеит.

Убра еиѳѣѣѣѣоз ирылан, аханатѣггы урт зыѣерыдызкылоз Аѳѣа зыѳсы злашѣа иѳаз, амчра аматѳ зуаз, аинтеллигенѳиа иреиуаз аѳсуаа ирыхшазггы, еиѳарак збызшьѣеи зкультуреи анѳыѳ игылаз. Атѳыхѣтѣан урт

рахъ уарла-шӕарла инанаго иалагеит Аӕа иӕыцны аира
иаӕыз, ақытаӕа рӕынтӕи иааны атцара зтоз, аӕсуа ӕар
ргӕыпӕа рахътӕгы цытӕык.

Сталин иӕсра ашьтахъ иӕалаз аӕсартаӕа абарт,
анкытӕи адачатӕ-курорттӕ традициаӕа ныӕызгоз
рыфнытӕа, изеипшоу хӕа еилымхкӕа амчра амат
зуаз, зхы аланыӕызгоз азыбжа уаанзатӕи рполитикатӕ
неитралитет еиларгаӕеит. Аӕсартаӕа рышьтахъ,
амчраӕ, иара ус ахӕынтӕарратӕ-нхамӕатӕ системаӕа
рӕы цытӕык аӕсуаа рыдрымкылар ада ӕыхӕа ӕамлеит.
Уи аполитика артӕы атцанакит, иааидымыгӕгӕалар,
рӕааитцарымкыр, ртыпӕакгы ззинӕа дырхынхӕуаз
рзы итадмырцӕыр амуит. Ари атагылазаашъа, егъырт
менталитетла ирхыхӕхӕоз рызыбжауык, адемократиа
аилагара ауп иаанаго хӕа ахӕшьара артеит.

Ажӕакала, иртахи-иртахым, уажӕазы, аполитика
зынза ишзавымсуаз, ишзавымсуаз акӕым, ахаангы
зынза ишырзышьтамцаз ала рӕы рыӕӕшахатхеит.

Ашьтахъ, хмилат-хаӕитратӕ ӕӕара аӕанаргӕгӕа,
ареспублика зегъы анамеханакгы, ари агӕып агӕыц-
тӕӕа иаиуаз рыцедыртысуамызт. Аха абжъаацны урт
рахъ еиха зхы кыдыз, иртауаз аӕсуаа, имӕапысуаз
аӕӕара уаанза зӕалазымгалозгы, уажӕы азӕырфы уи
аӕӕара рӕаладырхӕит, аӕӕара анапхгарахыгы инеит.

Насгы, иазгӕататӕуп, убри аӕӕара ахытхыртаӕа
рӕы игылазгы, уахгы-еынгы уи иалагылазгы арт
хатыр рыӕӕыртцон. Хатыр рыӕӕыртцон урт рахътӕ атцара-
дырра згымыз, акреилызцо, урт рпотенциал. Ирдыр-
уан, урт рывагылазар иара аӕӕаразы шаӕа иахӕартаз,
агӕыгӕагы рыман мышкымзар-мышкы ус егъыӕалоит
хӕа.

Аибашьратӕӕа ианалага, егъырт зегъы реипш,
урт рахътӕгы ирацӕафны Аӕсны, Аӕа нрыжыит. Аӕа
нзыжыызгы уа ианхазгы зегъы аӕылаӕ иӕызбо

Убри аусгы, уажәраанза ахәынтқарра аганахь ала
иахәтоу ахылапшра амамызт. Ус еипш икоу аипыларакәа
ахьаакало ицац роуп ицо, хауаажәларра егырт ахәтақәа
рахьтә, шамахамзаргы, азәгы далашәазом. Ус акәымкәа,
уахь ицо, еиуеипшым ауаажәларра рыхәтақәа ркынтә
иаладырхәуазтгы, еихарак афар, рмиссиагы иацхра-
ауан, убра хтәыла апроbleмақәагы еиха инартбааны
ирбартә, ирахартә икалон. Аиаша ххәап, убасеипш
еиуеипшым аипыларакәа, аикәшәарақәа раантәи ацәа-
жәарақәа рфы аума, ара аума, хмилатра азы даара
акрызтазкуа апроbleмақәа, амилаттә культура, абызшәа,
хменталитет рызтаарақәа ырывгоуп, ибжъажьуп.

Ажәакала, ауаажәларра ахәтақәа зеггы рхатарнакцәа
еитныцсахло, убарт иреипшу аипыларакәа рылархәра,
ауаажәларра зеггы реизааигәара, еилысны рыказаара
акыр иацхраауан.

Абри аипш аибашьра зхызгаз, аибашьра аламталазы
акыр еилатцәан иказ ажәлар, аиааира ашьтахь зынза
иазәыкхап хәа хапшын. Аха ус изыкамлеит атитул
жәлар рыфныцкагы, атәыла ауаажәларра зеггы аф-
ныцкагы, заца еиламтәарыз, еиха инаскьа-ааскьеит,
реыршеит, аицәыхарақәа калеит.

Сталин даныцсы нахыс икалаз ацсартәқәа, ақалақь
афы инхоз, ацсуа школқәа рхыцхьазара иахьацлаз, убарт
ашколқәа рфы змилат культура, збызшәа, атмосфераф
ираазоз, змилаттә хдырра иашан ишьақәдыргылаз,
ақалақь афы ауаажәларратә, адоухатәы атмосфера
фыц ианыцшуа иаакалахьан. Урт, акурортә-дчатә «иде-
ология» анырра шытрала иаазгози, рыкәша-мыкәша
зееизызгози, апровинциақәа ркынтәи, ақытақәа ркын-
тәи мчыла-хаала иааны, ахтнықалақь афы иныкәкьакьаз,
амилат-хақәитратә кәцара зырфыцызи ырыбжьиаз,
ирыбжъагылаз ракәхеит.

Даара агәыгра ыкан, убарт рыбзоурала, хуаажәларра
абарт аф-махәтақ дук мырткыкәа еидиаауеит, ахааназ иа-
кны икалоит хәа. Аха, рыцхарас икалаз, убри абжьиаа бзиа

ағырак айбашыраф иҗаеит. Иара, амилаҗ-хақәйтратә қәпара зцәеи-зыбаши адзылахъаз, айбашыра аламталаз ажәлар рыкәша-мыкәша зеггы еизызгоз иазәыкны, еицәакны рыҗатра зылшаз, айбашыра ашыҗахъ рееишыршеит. Шьюуы арҗарахъ иахеит, шьюуы – ар-марахъ, аамҗа иакәшәашаз, ажәлар, атәыла зҗагылаз аныпшыртә ахырхарҗагы, ахықәкгы еилыкка иарбаны программакгы рымазамкәа.

Зегъ реиҗа улахъ еикәызҗо, иара амилаҗ-хақәйтратә қәпара апрограма агәыцәкәа ируакыз ҳкультура, ҳбызшәа, ҳдоухатә цҗҗазаара атәы уажәтәи апрограмакәа рҗы уаҗҗас иарбазам, иарбазарггы уа инхеит, уинахыстәи рҗәажәараггы русггы иалазам.

Иара аппозициаггы дара ирыдызцәыло апрессаггы – иахъа уажәраанзатгы убасоуп ишыкоу.

Еггырт, ихәынтқарратәым, урт рыкәша-мыкәша икоу аидкылақәа рҗы икоу аинтеллигенция, ҳуаажәларра ахәҗак, ани наҗьнатәтәи акурортә-дачатә «идеология» аҗсы зхоу агәыцггы уахъ иналатқан, зхы иакәйтү ажәа ныҗәызго ҳәа изышыҗоу ажурналистцәаггы налатқан, аамҗа аҗыпсахрақәа рызқәа рҗықәкны, аханатә ишааиц иаа-иуеит, аиҗабыреи аппозициеи ирыбҗагылан. Иахыбҗагылонтә анахыггы арахыггы анеирҗақәа амоуп.

Аакыыскъанза ус икан, мызкахъ знык иадамзарггы, аиҗабыра, ахәынтқарра иахагылоу урт инарылатәан, зҗатәхәы даара аҗьабаа адбалан изҗаз иеипш, цъара иаҗахар ҳәа ишәошәа, зны-зынла ихыжәжәаны, аҗәы алатқан дара ажурналистцәа ирҗиуа азҗарақәа аҗҗахәа рҗакқәа җартон. Зеггы дара роуп, урт, «зхы иакәйтү ажәахәацәа», иарбан материалзаалакгы дара еиҗа ишырзеиҗу, рҗазетқәа еиҗа излаархәаша иазхәыцны акәын ишырныртҗоз.

Ажәакала, җыҗәғәала иҗәажәоз, ауаажәларра ируша-ирхәаша, ахәынтқарра иагу-иабзоу – зеггы рҗәы ахәара, рымҗакәҗара маҗара дара рнапы ианыртҗазшәа.

Уажәшьтарнахыс ишыќало атәы макъана ахәара удаџуп, аха, ари аџызатәќыа апрактика атыќантәи ахытхәаакәа, ахатәгәаңхарақәа иреиуазар ќалап.

Убартқәа зегы ааицылан, ҳинтеллигенция, ажәлар рќынтәи иџеизи, ара, хыхь, аинтеллигенция, аќалақьуааа ирылтцызи, реилалара, реилатәара, реицхыраара, рак-зааразы наҕынатә иќаз аҕыхара абыржәы еиҳа иалтцып хәа агәығра шҳамаз, ишаххәахьоу аиңш, еиҳа иңсыҕеиет. Абри аиңш аус аҕы изхароу, изхараму хәа иаахтәаны ар-бара удаџуп. Ари апроцесс аҕы аинерция, акрызхытцуа аинерция амчгы ыќоуп. Уи ус шақәу еилкааны ухы иаурхәаргы ќалоит. Убри еиҳа еилызкаауа, еиҳарак, ани иахьагы адачатә-курорттәи «идеология» аиуа ныќәызго роуп. Урт акритика раҕаakraгы мариам. Акри-тика ќатараҕы, аамтала еиҳа изықәнаогы гәазтә, аңќааңцагы шытызхуа дара роуп. Насгы, урт еснагь амчреи аппозициеи ирыбжьоуп, зыбз хаау асыс еиңш. Аха «рантәќыа» ааигәа иќоуп еснагь. Егьа иудаџхаргы, ираным тьыгьуа иалагаргы, «ран» иамтцуа рыздырхоит. Насгы, ихәатәуп, урт рҕы имаҕымкәа ишыќоу аполити-казгы, атцаратцааразгы, адоухатә культуразгы адыр-реи абаџхатәреи згым, зтцарақәак, тагылазаашьақәак рҕы зда қсыхәа ыќам.

Аха уа хгәы еихьызшыуа, хмилаттә хақәитратә қәцара аидеа, ахықәкы, аҕеиңши зны-зынла, астал иқәтәоз аз еиңш, зхы ахьыќоу зтыхәа ахьыќоу хцәеилагахьоу, урт иузранажьуам, даргы ирыдыркылом. Ирыдыркылом, избанзар уи аиңш азтцара урт раңхьа иқәгылазам. Урт дара еиҳа ирышьашәалоу, ирнаало хәа ирпхьазо аҕы ахәынтқарра аматц рур рылшоит. Уинахыс дара акгы рус алам.

Ажәлар рыжәпаратәќыа иалтцыз, зегы ирыхьзар акәын, ашколқәа рҕы иназамкәа ироуаз ртцарадырра ашьтыхра, рыжәлар рзинқәа рыхьчараз, дара азинқәа

ртәы атцара, амилат хақәйтратә қәпаразы ахеидкы-
лақәа реиҕкаара, айбашьра аангы аҫхьа анеира.
Убра зегьынцъара иахъзеит. Уажәтәи ауаажәларра
рҕагылазаашьаҕ абаскак еиҕызышшаз, абриакара
еиқәымшәара, абриакара еиҕыхара иҕалаз дара ирха-
роуп хәа изыҫхьазоггы ыҕоуп. Ус акәзарггы ҕалап, из-
банзар зеггы ршьапы зкыз, рҕақхықәраггы еиҳауп,
атәыла, амилат ахъзггы ахьмызггы зду раҫхьа игылоуп.

Уеизггы, хәара аҕахума, ҕажәа шықәса рыла иҕала-
хьоу шырацәоу аиҫш, ххәынҫқарраггы, хуаажәларраггы,
акыр реырҫсахьеит, аизыҕазаашьақәаггы. Зеггы дара
роуп, хауаажәларра реилазаашьаҕ иҕаз шыҕац инхоит.
Еиҳа зегымыҫсахуа иреиуоуп, анкьазатәи акурорттә-
дачатә «идеология» аиуа злоу рпозиция, дара зхы
иқәырҕо рҕагылазаашьа.

* * *

Хара, абриакара зтоурых еиларгахьоу, еицаркхьоу,
зхатәы хәынҫқарра ҕыц аира акатаклизм иадукуы-
лаша ауаажәларратә шыақәгылашьақәа шыаҕанкыла
рыҫсахрақәа ирхаанхаз хзы, иҕам зцаарак лымкаа-
ла изхатҕылатәым, иҕыцны изхәаҫштәым, иҕыцны
ахәшьара зтәтәым.

Убарт азцаарақәа ркомплекс аҕы иалкаан азҕлымҳа-
ра зтахқәоу иреиуоуп атоурых. Уи ухыуҕы анубаалатқәо
аҕы цқазар, ахра цәҕьақәа рҕы рышьтахь иааиуа изын-
рыжьуа, ашәартә уаҕзго, амҕатқәкыа узырбо ахарҕа
иеиҫшхоит. Иаххәозар, идырхәашьхьоу, зышьтақәа акыр
еиларгахьоу, ажәйтәзатәи хтоурых акәым, ицеггы арахь
иааскьаган иҕоу, азежәтәи аҕажәатәи ашәышықәсқәа
ртоурых, иара хара хазхаануцқәкыа аҕгы, аиаша иа-
хьавсуа, иаахтны иахьавагыло, анаҕә ахьаларчу, ма але-
генда иахьеиҫшыртәыз даара имаҕым. Еснаҕь хтоурых
еилазгоз рхалаггы рақәымкәа, аҫхьаҕ зыгәра иго

хтоурыхтцаащцаагы ус анрыхуа ыкоуп. Ма зны аеакала иумхээр, иумшыр, аныкамлоз иршыз иаламкыскэа ус иахынрыжыыз мацзам. Ишыказаалак, урт реипш ииашам алкаакэа рахь инхаз ыкоуп. Атоурых афы ихэычу, цакы змам акгы ыказам. Амц мцуп, ауафы дажбоит, дымщахнакбоит, идунеихэащшышыа бжанатэуеит.

Убри акынтэ, урт еитарыхэащшны, егы иашазаргы иааша ахаца хэатэуп. Ахэшэгы ашоуп, аха ауафы дахэштэуеит.

Иаагап, иагымкэа иаадыруеит, ииашангы ахэшъара амоуп хэа ихащхэазоит, атоурыхтцаащцаа, иухээр алшоит, анапы иадыргахыоу, ажэеинраалакэа рпатетика иадыргахыоу 1866 шыкэсазтэи Лыхнытэи жэлэр реилащынтра.

Ращхэа ихэатэу, ускантэи ацагылазаашыа шыуадащызгы, хара хпеипш азбара иалахэыз рахь хара хэхь, мащк иадамзаргы, згэы кыдыз азэггы дшыкэмызгы, ажэлэр ращхэа инагылоз, ашэарта баащсы иштагылаз еилызкаауаз тауади-аамстеи, ма дара ажэлэр ирылтыз азэы, ма гэыщшык калазтгы, хэарада, ахтыскэа рфеиашыагы аеакала икалон, атрагедиагы ускак икэхгахомызт.

Ащсны ацыхэтэантэи ах ица, дшычкэынзасгы, ацара бзиа иман, ижэлэр зтагылазгы еиликаауан, аха уи атэы ижэлэр израмхэеит. Баша идырщзоит акэымзар, ицахханы дыказаргы, ижэлэр драцэажэартэ абызшэа издырамызт. Лыхны дшаазасгы, қарттэи ахкэажэцэа рыхызала амадригалкэа қыртшэа цкыала иоуан. Икалаша аныкала, ахэынтқар ичиновникгы, дзыхчоз аказакцэагы реихаращык анындыртцэа, анхацэа рахь акыр еилызкаауаз абирак идыргалт. Ишьтыхны хащхэа угыл хэа. Уи иаанагоз еибашыра хга хэа акэмызт. Иара абирак нимкылт, аха иреихээр камлози, ма уажэшьта шэаагыл, зынза хакэрымхырц шэтахызар, абра сышыны снышьтатдан шэымцакэа цъаргы шэсышьтуам хэа. Аха

иара хатала датцанакыр хәа акәын дзыцәшәоз. (Убарт, аашә шықәса хәццәа хәа хазхәацшуаз ртәы, цоурыхла, обиективла иахәауажәраанза ицам.) Ацсуа хәынтқарра амчра ақынтәи ахы ианақәйтха, Ацсынғыы иара ишалаз ианынха, дырѡагыых ахы азышытымхырц, Қырттәыла иахагылаз ирыцшааит урт. Дара Шерван-шахаа хәа ирышьтан. Ацсуаа урт Чачба хәа ирыцхьон, аха дара, еиха иацсыуа патриотуп хәа ззухәашазгыы, знымзар-зны рьжәла ус иагырымхәеит, иагырымѡит.

Ажәакала, урт шытрала атиуркцәа агәзаа хәа изышьтаз иреиун. Ажәытәза Абжьаратә Азиантә, арахь, уажәы Азербайцантәыла ахыкоу ахь ирт. Ара сельцукәа хәа ирышьтан. Урт аамтала (ажәабатәи ажәеизатәи ашәышықәсақәа рзы) Азербайцән, Ермантәыла, Қырттәыла абжак рнапәфы иааган ирыман. Шака шыа-кьала рылазгыы Анцәа иоуп издыруа (хара уи хәқәуп, рапхьатәи ххәынтқаргыы ахазарқәа (атиуркцәа) рцәа далцит). Ацсны ахцәас ианыкала инаркны нахыс, хәсас иааргоз Агьртәылантәи ахцәа Адиданаа (Дадидани) рыцхәцәа ракәын. (Убрагь Қылышь затцәык еилеигеит. Уи ацсуа хәсақәагыы иман.)

Иара усгыы, урт рахьтә, уаѡы ибартә, иахартә зыжәлари зхәынтқарреи рзы акы кәзтәз иара иакәын. Зегы дара роуп, Ацсны хатәгәацхарала Урыстәыла ишадло атәы зхәоз ашәкәы знапы атәзѡыз Қылышь ица Адиданаа рымахә иоуп. Атагылазаашьақәа убас еиқәдыршәеит. Иара Қылышь неихыркәа имамкәа дажәхьан. Убри аицш икәз, Ацсны азы атцакы цыда змаз аус афы, итәылазы иицххаз рацәаршьазар акәхап, иаргыы дахыршьааит.

Ажәакала, ус акә, егыс акә, Ацсны аашә-шықәса ахра зуаз рахьтә азәгыы цәыкәбарк ацсуа шыа иламызт. Ауаѡытәыѡса ишыа акратцанакуазар, абасоуп ишыкәз.

Ацсуа хәынтқарра акыр изыртбааз ацсхәцәа рахьтә, Мықәтәи ауахәама еицшу архитектуратә шедевр аага-

ны Аңсны, зтоурыхтә қсадгғыл агәтаны изыргылаз, зызқәатыңғы убра иқазтқаз Леон III ишьа ауп абра рапхьа иргылан аус зуз.

Абас, ашьа аус ауан, ашьтақәа ма қсра зқәым, жәлары ирзеипшу бақаны иннажьюан, ма ихыртәагахон.

* * *

Ҳаиҗаиасып 1866 шықәса ашқа. Ҳтоурыхѡѡцәеи хпоетцәеи рриторика агәра уғозар, уи епопеиак еипшыртәит, жәлар рфырхатцара атәы зхәо. Хәыңғы-дугғы иахьа уи ишахәақшуа ус ауп. Избанзар, рлымхә тыршьаахьеит, уи усоуп хәа.

Афырхатцара атәы сыздырам, аха уи хажәлар ртрагедиа хьантәқәа иреиуан.

Уажәы атоурых хзалалацәом, уи атәы уеизгғы инартбаан ирдыруеит, аха хыла уи зыхкьаз, еимактәыз азцаара аимпериа аршьын ала мацара иахьыршәаз ауп, хажәлар ртәык, убри азцаараґы рчыдарақәа зынзак иазхьампшыкәа. Иахьа уажәраанзагғы зегғы даушла изызбарц иашьтоу аимпериақәеи ахәынтқаррақәеи, дара рнапатақа иқоу ажәларқәеи еиґазыжьюа, ишьаартцәыроу аконфликтқәеи аидысларақәеи цыхәақцәа зрымам абас иахьныкәо азоуп.

Ақсуаа, иаагылазар зхақәитраз иқәпоз, зхатцара еицырдыруаз жәларын. Ианакәзаалакғы, шамахазак акәымзар, иғәғәаз, адунеи зырхыңхыңуаз атәылақәа рыр рґы аус рыман. Ианакәзаалакғы акырынтә мчыла, хыңхьазарала иреиҳаз ирґагылан. Ирхыргаз аибашьрақәа зегғы раан, хахәыртәиа инеины ахра рхы анырқьомызт. Ахыхьачашьагғы рдыруан, ахьатцшьагғы, ажәылашьагғы. Еснағ ртәыла зынза ирызрымымхыргғы, аға иаңхьа ишьамхышгыломызт. Уи азхара рхақәитра рыхьчон, еґа рцәақәзыргғы. Аха 1866 шықәса ақсуа жәлар рхамта-рыңсымта шырхәо аипш ианықаз иақә-

шәеит. Қылыш дызлагаз ижәлар рыштыхра, рытгара, рыргәғәара, уи ирнаҫаз агәығрагы ииасхьан. Ахцәа рыштыра ахытәгы, тауади-аамстеи рахытәгы, дара ажәлар рыфнытқагы, псыхәа анықамла, зыжәлар рзы атакпхықәра згартә иказ азәгы дзымгылт.

Ах иҫа Ѓаргы дычкәынзан, 21 шықәса ракәзан ихытүаз. Уеизгы, иитдшаз итдахьан, Аҫсны акәша-мыкәша иказ аҫагылазаашьа, ажәлар ишакәым шьаҫак анықартца, ирҫеипшыз зегы реиха еиликаартә дықан. Ажәлар, егы игәамтны иказаргы, рахра рымырххьазаргы, атыхәтәантәи рах иҫа дара рзы дахан, иихәозгы иахатгылон. Аха, хара иахьынзаадыруа, уи аены, харантәи ажәлар иҫақкәым дирбон, сара исзеицәоу ауп шәызфу хәа. Иштыра ахьзала Урыстәыла изытқаз ауалафахәы ицәызыр хәа дшәозар акәхарын. Насгы, ажәлар рахь дааиргы, дьықәгылан далацәажәартә аҫшәа изымхәозар акәхарын. (Арахь, иара убасқантәкыагы қарттәи ахәсахәыцкәа қыртшәала амадригалкәа рзидуан.)

Ашьтахь, икалаша аныкала, изташәаз закәы рыцхараз еилызкаауаз, уеизгы дрыпшааит ах иҫа. Абирақ идыр-кит, хапхьа угыл, акы ахы хақәтца хәа. Аха идимкылт. Ижәлар рзы игәы блытәкыозтгы, убратәкыа дшьамхышгылар акәын, ижәлар дрыхәар, драшьапкыр, ма уажәшты иаагыларц, рыхгы тадмырхарц, ажәларгы рықәымзырц. Ускак злеихәоз абызшәа изымхозар акәхарын, аха рапхьа ишьамхы аирсыр, уи зегы ахәон. Царгы иеимыртысит. Ишьа акгы ицанамхәеит, мацара ихы злеихьчашаз ала дныкәеит.

Хәарада, ажәлар зегы уаа еикарамызт, тагызаа иреипшмызт, аха урт иреигь-реигькәаз рхәатәы аус ауртә икамлеит. Ас еипш аан еицәоу рыбжы зегы атцанарзуеит. Убарт иреицәаз роуп, зцәазна ыжәны, рапхьа ихысыз, зегы еилазтцаз, игыгкны иказ ажәлар амца зкыз акәастха рылазыжыыз.

Нацънатә ажәлар еидкылан изкыз ацсуареи уи бцъарс иамаз аламыси ас еицш аан иахьынзахәтәз аус азымуит. Ажәлар рыхдырра уахгьы-еынгьы аус ауазтгьы, уи ахы иқәызтцо дамазтгьы, уажәраанза ламысла зус рызбоз, уажәшьта иус ашьауғахь инагатәын. Уи ицегь заа иқатцатәын (иқалап, иара иахьагьы, ҳтагылазаашья шыцәгьамгьы, Ацсуара ашәкәахьы ииаган, убас еицш арығәғәара атахызар, иара идырмариарц изеу аламыс ацхраараз, амч атараз).

Аены имѡапысуазгьы аламыс амч ақәхомызт, итазомызт. Ажәлар, инызкыло, еидызкыло, рацхья игыло азәы, ма пытѡык рымамкәа, иара усгьы ртагылазаашья цәгьаны, ргәыграқәа кабаны ианыкоу, иаагылазар еснагь инызкылоз, ахы иқәызтцоз, еиқәзырхоз аламыс уажәраанза иахьеиларгахьоу зегьы еицылан, азыхәашь еицш ирытцалоит, даргьы ххы знахкьарыда хәа, ирхаз ауаса реицш, абахә ахь ицоит.

Ахцәа рышьтра аамышьтахь, дырѡагьых ажәлар хьазырхәыртә иқаз тауади-аамстеи ракәын. Аха урт рыдгьылқәа рыцәцар, анхацәа ирылтцны ироуаз иагхазар хәа ишәон, аха, зегьы иреицәаз, зыжәлар ирағатцәкьаз, абасынтәи иқәган Тьырқәтәылака изгар зтахыз ракәын. Аеа шыоуки аеыргәапра инахыхәхәан, тақпхықәрак рхахьы иргар ртахымызт. Иқало зегьы зхароу аеа шыоуки ракәзар, атакпхықәрагь урт иргааит хәа иқан.

Иқалап, Кониар ишьраан рацхья ихысыз атырқәцәа рахь иадызцәылоз, зхы нақ изырхахьаз шыоуки даахәан, дазықатцан дрымазтгьы. (Убри аганахьала арт ахтысқәа цқьа итцам.) Урыстәылантәи ашыклапшцәа ракәзар, уѡахан иузышьтымхуа ашәкәы ду трыжыит, Лыхнаштәи ахтыс ашьтахь изакә чархәароу иқалаз атәы, дара ачархәаѡцәа шака ирацәаз, хата-хатала рыжәлақәа арбаны. Уи еихараѡык тауади-аамстеи ракәхеит.

Ажәлар ѡ-хәынтқаррак, ѡ-агерессорцәак ианрыбжыха, еимырхха ианырку усоуп. Аха хара хайгьхар

аҫахымзи. Уртқәа раан рҕааныркылар, зычҳара даара ицәгъаз рычҳар – убри акәхон аиааира.

Аха ус иҕамлеит. Уи аилашынтра бааҕсы иалахәыз арык анхацәа Аҕәа агаҕаҕ икыдцан иршыйт. Иаанхаз рахь, рыбжащык, тауади-аамстеи аарапызан, псра-зра амшын ихылт. Аҕсуа жәлар зегъы ахара зду ажәлар хәа ирыпхъазеит, зинқәак ирымазгъы аарымхны.

Ииашоуп, хәжәлар усҕантәи рҕагылазаашъа уажәы ххаҕы аагара хзымариам. Уеизгъы, Аҕсны, ахратәра атәы адгъыл азцаара шыҳасабыз, анхащи тауади-аамстеи реизыҕазаашъақәа зеипшраз атәы, ахратәра аҕых-разы урыстәылатәи ареформа зынза ишпырхагамыз ахьхәатәыз изхәоз ҕалар, ас жәларык зегъы рҕеипш агәатцаҕаранза иҕаҕканы инзыжъыз атрагедиагъы ҕамлар алшон.

Ус зхәоз ҕамлеит, ажәлар наҕ ирыгәтасны амца иалазырпалоз рыда. Ани, пшь-саатк дцәажәон хәа изхычехәо ешыратәи анхащы, ицәажәара цакыс иамаз хаздырам (ицьюушьаша, иихәоз закәыз акәым, убри пшь-саатк ахьагаз ауп ицъаршьо). Ус еипш аан алакәқәа рҕеипш, ажәала азы сыршуеит хәа далагазар, баша зҕахысран.

Уртқәа, ахатцарахь егъа иурхаргъы, ианакәзаалак зхәы ҕазмыжъуаз ажәлар рзы ихатцарамхеит. Убас иагьхәатәуп, иагьтәуп, ибзиан иҕцааны, инартцулан анализ азуны. Ажәакала, ииашан ахәшьара аҕара иахъазы акратцанакуеит. Хара заҕхъаҕа ишьтоу амџа еснагь иуадаџу хзы. Амџа иаша узырбо аҳарџақәа иахьыртыпу ишьҕатцахоит, абри аипш иҕоу ахтысқәа ртәы зхәо, изыџуа, ибзиан иҕцаны, зызџагъы зымтцәахыз рышьҕахь. Ус акәымкәа, уа пытк, егъирахь аҕа пытк ныжъны, аиашатцәҕа мхәакәа ианавслак, ианеицылалак, иаaidкылан ауащы, ажәлар рдунеихәапшышьа еицанакуеит, иҕоурых асаркыагәы ихыиҕы анибалло, дызхысыз

изхыѡрны иѡаз ыѡоуп. Уи ус изыѡалаз ахыѡхырѡаѡа
ахьмачу, ма иахьыѡшаам маѡаразгы акѡым. Ус изыѡалаз
хѡагы азѡгы дашьѡѡааѡом.

[illegible]

Зынза акгы иаламкысыц узхэом, аха хәрхео-логцэагы ари арегион ағы икарцахьоу даарак ирацэам. Иаххэап, иецырдыруа археолог Воронов Цабалтәи иархеологиатә пшаарақәа еихарак изызкыз абырзен-цәеи аримлианааи рышьтақәа рыпшаара акәын. Иара убри Дали Цабали ррегион ағы мацара шака ыкоузеи ухшыө ззушьтыша ацсуа жәлар ртоурыхтә-материалтә, доухатә культура мацара атәы зхәо абакақәа. Урт иа-хьа уажәраанза ибжьаханы икоуп ухәар алшоит. Зынза итцазамкәа инхеит ақалақь ароль назыгзоз ацсуа еиланхарта тыпқәа: Дал, Цабал, Гәылрыпшь, Мықә, Тамшь, Бедиа. (Идыру усуп, ажәлар рхатә рышьақәгылараф, еихаракгы ахәынтқарра ақаларафы, иара ацивилизация ақаларафгы ақалақькәа ртакы ду атәы.

Ияхъа, җыц ирызбо атопонимикаҗ аума, сасааирта җыцк аума, дӑкъан дук, спорттӑ хейдкылак иатӑу аума – «аҗсилаа» хӑа ма иара аҗӑа иахылтцыз «аҗсуа», «аҗсуаа»

хәа җара акы иахьзны, убас иҗоу аказы рхы иадырхәо
убазом. Атәымуаа, атыркәцәеи арабцәеи шхапхьо «Аба-
за» хәа зыхьзырымтцац иарбан.

Иара атопонимикатә хьыз җыцкәа рызбашьа, реи-
хырҗасашьа убас еиладырҗынтит, уацәыпхашьап. Иах-
хәап, Аҗәа, ахтнықалақь азы иаарызбаз ахьзкәа, ра-
ионтә центрс иҗамоу зегьы рыҗтәи атыпкәа, амҗақәа,
обиекткәа ирыхьзыртцеит, еишьтрықәлан. Уи, рапхьа
иргьлан иахәо убри ауп, атыпцантәи аиҗабыра, «сахьа-
суа уас» априпцип инахыҗхәән, дара ринициативак
шрымазам. Уи җарҗаруеит.

Атыпкәа ахьз рытара хьызшәа иаҗыдоуп. Уи җоурых
усуп, культура усуп, аилагара җалазом. Ахьзкәа адгьыл,
җапсадгьыл иабызшәа җыдоуп, иабызшәа ссируп.

(Иара убас, абра иацыстҗар сҗахуп амзақәа рыхьз
апсахра. Уи азәи җыцьеи ирызбаз усуп. Ас еипш
азцаарақәа рызбараан инартбааны ауаа ргәаанагара
иазцаатәын. Ари, ирццакны, даарак иазымхәыцкәа
иҗатцоу усуп. Адунеиаҗ зегьы ирзеипшү григориантәи
акалендар амза хьызкәа, еиҗны иацныҗкәартә, маҗк
җара ххәашьа инақәыршәан ишьтыхыз, хьызшәа иад-
накылахьан. Егырахь, ажәытәтәи амза хьызкәа (урт
аварианткәа рацәоуп) зегьы, хазы җоурых реликвиак
аипш ркалендаркәа тыҗылазар зәыр дахпыхагазма. Ари
иааинырслашәа ирызбаз акы акәхеит, ажәлар рыҗҗы
ирыдрымкылазеит. Аглобализация хәацәахәхьчароуп,
аха ахьапҗарч еипш хцәа хталан акәымкәа. Иаабац
ахьызкәа хымпцада ирхынхәтәуп.)

Аҗәа араиони, Гәылрыпшь араиони ара иахьааигәоу
аҗынтәгьы, археологцәагьы, аҗоурыхдырҗәагьы Ешы-
ра, Цабал, Дранда, Уарча еиҗа ирыҗәаауеит. Зегьы дара
роуп, абарт адгьылкәа, абри ағанаҗ инхоз Апсны аҗоурых
азы ирытҗаркыз цқьа иаарпшым. Амраҗашәарахь ала
амшын изхытцуаз Пицунда ишачычаз аипш, абра, Апсны

агәтәтәкыагы убас иачычан. Ажәйтәзәтәи аҫоурых иахәоит, Нхытҕа ахытыртақәа знапағы иаазгарц иа-лагаз, азәгы дыззымиааизоз римтәи ар раҕхыагылаф Помпеи ир Кәаначхыр иахырмыжыт хәа. Абахә рбганы рымға ркит. Абра, Кәыдри Гәымстәи рыбжьара, Аҕсны агәы иқәынхоз, иҕалап, иааидкылан уахәапшуазар, Аҕсны егырт арегионқәа рааста еиха иҕиаз тыҕызтгы. Ажәанба ииғыз аетнографиатә етиудқәа рғы уағы иб-ит, аратәи ақабзқәа егырт арегионқәа рғы иаадыруа ишреипшым, еиха ишаартыз, еиха ахақәитра шрыцыз.

Убри зегы ықәызәзәан, наҕ иахыцоз иргеит, иа-хәа иҕоу хажәлар рқабзқәа рғы инымхазеит. Насгы, иазгәатәтәуп хәа сгәы иаанагоит, Гәымстәи Кәыдри рыб-жьара амсылманра мчы амоуит, убасҕак ақырсианра ашьатақәа гәгәан хәа. Абри арегион иатәыз материалк ағы иахәоит, раҕхәтәи амхаҕыррақәа рышьтахыгы, Дранда ауахәамахь Анцәа ихәара инеиуаз аҕсуаа рхыҕхәазара 30 нызқыык иреитамызт хәа.

Гәымстәи Кәыдри рыбжьара ибзоз шейбакыз иқәырцеит, псра-зра амшын ихымлар ада псыхәа рмоуит. Избанзар урт, абри арегион ағы зыҕсадгыл зхы ақәызтоз, ақәпара иаҕәымцуаз, еснагь ашәартә итаргылан ирыман ахәынтқар имчра ныҕәызгоз. Насгы, ари Аҕсны агәтылса, зхахы астратегиатә цак ду змаз ахытыртақәа ыҕаз, аимпериа мчрақәа рхазы иртахын, дағәзәы дзырпырхагамхо. Иара убас, аҕсуа субетнос асазқәагы, Бзыҕ инаркны Мзымтанза иқәырцазеит. 1866 шықәсазы Аҕсны ах итәартә Лыхны иҕалаз аилафынтра Гәдоутә араион Кәыдры инаркны Аалзганза еихыҕшны амхаҕырра идәықәлеит.

* * *

Кәыдры нырцәтәи арегион аҫоурых атцаара, аба-ҕақәа, археологиатә пшаарақәа, ареволиуциаантәи

урт ртагылазаашыа чыда, иара ареволиуция ишазыказ, ареволиуция ашытаах, асовет мчы актэи афбатэи ажэашыкэсақэа раантэи атагылазаашыа, арегион иалтыз ареволиуция алидерцаа ухэа ртэи итырцаахьоу аитахэапшра рыгуп.

Ажэытэзатэи атоурых ахыта, егырт харкэатцып, Мыкэ ауахэама атэы, уи тоурыхла архитектуратэ ше-деврк ахасабала иатцанакуа ухэа акыр инартбаан, инартцаулан итцаам, иахцэажэам. Абри аипш адинхатцаратэ хытэцэара зыргылаз ацсуа хэынтқар ду Леон III инышэынтра азэггы дтампшыц. Иара усгыы, зқыы шыкэса инархыхэхэо изхытцуа ауахэама акэша-мыкэша археологиатэ цшаарақэак картцахьеит хэа смахац. Ауахэама ѿ-зиаск рыбжьара наф-ааф ацакыа бахэқэа змоу адгылбжыха икэгылоуп. Убарт ацакыакэа цыара ыышэтак рыман, рыфнытцка акы тэахызар хэагыы азэггы итимтцаац. (Ус еипш агэаанагара змаз ауахэаматэ казаратцааѿцаа ыкан. Иаххэап, академик Афанадиев.)

Атырқэцэа Ацсны ианахаца, зуахэамақэа зеггы тарцэны, иаарыѿназ зеггы Гелатка изгоз реипш акэымкэа, хара ихэыцуаз азэы убра цыара акры нижзаргыы фалоит. Ишдыру аипш, Гелатка иргаз акгы арахь идмырхынхэит, иара ус уаѿы иахыбашазгыы инырмыжыит, анышэ итатцан шырхэо иртэахит, ирзеит. Избанзар Ацсуа хэынтқарра ыканатц дара рхаштхьан, уажэы атоурых аадырхэыр ртахын, зыжэѿа тфыз иматэа аархэны ианишэыртцо еипш. Урт акрыкан, зқыы шыкэса инареихэны изхытцуаз ацсуа қыырсиантэ культура иа-маз, иахзыз, иархаз зеггы. Урт абриафараамтатэи, еиха акрызтцазкуаз аамтазтэи хкультура нкылахэаша идырзит. Хқыырсианра атоурыхгыы, ахэламшэы тырблаазшэа, иѿахэаза инрыжыит.

(Мыкэтэи ауахэама 1000 шыкэса ахытца иаубилеи ахь дааит еицырдыруз ауахэамаргылара аказаратцааѿ,

академик Афанасиев. Аиубилеи ашытахъ уи итаххеит Псырзха (Афон Ҷыц) дцарц. Уи уахъ диццон аҗсуа уахәаматцааф Ан. Кация.

Анатоли Константин-ица Кация анаукақәа дыркандидатын, акрыздыруаз җазаратцаафын. (Угәы унархьратә иҗоуп уи идыррақәа, иҗазаратцаара, ихатара иахәтоу ахәшьара ахьамам, иҗстазаара даналтц, иара аус ахьиуқәаз, Аҗсуа институти ауниверситети рҗынтә адышшыларатцәкьа ахьыҗарымтцаз.) Ан. Кацияи сареи санстудентыз аахыс җаибадыруан, сара сзы уи даара аинтерес тцаз, здыррақәа, зкультура җаракыз, згәалашәара ухамыштәа уафын. Уи итаххеит Афанасиеви иареи ахьцоз сигарц. Саргыи сеигәыргьан срыццеит. (Ашытахъ, җаныхынхәы, даҗазнык җаиқәшәеит җахьыкьы.)

Афанасиев, идырра, ицауларә анафсгыи, даара дуафцсы бзиан, җәытәтәи урыс интеллигентын. Уи ихәихәеит Мықә ауахәамеи иареи ртоурых. Иара, зынза иҗкәыназ анаукақәа ркандидат, итаххеит идоктортә диссертация Мықәтәи ауахәама аматериал ала ирхиарц. Уи ауахәама хәыц-хәыц иҗтцааит, ишәеит, изеит, адиссертациягыи ифит. Ахьчараз ианцәырига, иаразнак иныркылт. Қарттәи аҗшыхәцәа зегьынцъара итәан уеизгыи. Афанасиев днәицхьеит ақыртәа академик Җаухчишвили. (Қартаа ршовинистра еицырдыруан, аха уи аҗы Җаухчишвили аҗазәы днәицшытцәкьамызт.) Аҗсны автономиятә республика аминистрцәа рсовет ахантәафы Архип Мирон-ица Лабахәуеи акоммунисттә партия аобком амазаныкәгаф Иван Константин-ица Җарбеи Асовет Еидгыла аиҗабыреи, акоммунисттә партия ацентр комитети рахь ирфыз ашәкәаҗы, аҗсуа җәлар ртоурых еицазкуа раҗхьа игылоу «Фашиствующий Җаухчишвили» хәа дадырбеит. Хмилаттә хақәйтратә қәпара атоурых аҗы, убарт афыцъа, убри ашәкәаҗы раҗхьаза акәны ареспублика аиҗабыратә напхгара рҗала их-

тны икәдыргылеит Аңсны Қырттәыла алтцра азцаара. (Уажәтәи политик ңаршеицәақәак усқак зцазымкуа афактқәа, ажәалагалақәа ртәы иаақәымтцзакәа ишырхәо ауаа рлымхақәа цырххьеит, ари аипш акрызтцзкуаз ажәалагала атәы мхәазакәа.)

Каухчишвили иаахтны, иаахжәаны Афанасиев иеи-хәеит, уңсы ңаны унхарц утахызар, абри удиссертация амца иакәтцан иблы, азбахәгы уғы итыхны уащңсы иаумхәан хәа.

Ажәакала, Мықәтәи ауахәама иазкыз идиссертация ахьчара азин имырхит. Афанасиев дқаза дуун, уи идыруан ирацәаны ауахәамақәа ртоурых, қазаратә школс изтцзкуаз. Убасала, уи Мықә ауахәама атцаара даланалагызгы идыруан, Киевтәи Софиатә хәа изышьтоу ауахәама иалагаанза, ақазатә Мықә иааны, зыргылар иағыз ауахәама атәы инартцаулан иштыртцааз, нас убри ащызатқәа Киев агәағы ишдыргылаз.

Афанасиевгы Киев дцан, Мықә ауахәамаз имаз аматериал, ңара-щыңара хәыч-мыцқәак рғы иахъеи-қәымшәоз иааириашан, идиссертация, Киевтәи ауахәама хәа инанитцан, ихъеит. Ашьтахъ дакадемикхейт, уи атцаарадырра адунеиағ деицырдыруа дқалейт.

«Шәаргы ишәхыбаауейт, шәтоурыхгы иахыбаауейт, – ихәеит уи, зны қахъаикәшәаз. – Аиаша цәырцыр хәа ишәойт. Уи мааңшырц азы иқартцо ала, иааңшыр, ртоурых азы иааикәдырғаеахъоу зеггы арбгозар акәхап. Аха убри аиаша нагзатқәаан шәаргы ишәыздырам, қаргы. Уажәытқәа Урыстәылантәи царауащык уи далакысуам, избанзар итцаарадырратә кариера акәым, иаргы дақәдырзуейт. Сгәы иаанагойт, убартқәа цәырцаанза шәара шәқыртцартәыр ртахуп хәа. Нас еңныхәа ҳауам хәа ихәыцуейт. Аха сара агәра згойт, мышкымзар-мышкы дара рымчгы шцо, шәара шәғгы ишықало ауаа уи аазырпшыша, атцарадырра иакәнаго мацара акәымкәа, ахатцагәы зызтоугы...»

Уажэы ҕыцбарах ибаны исгэаласыршэоит уи аҕа-
рауаф ду, академик иихээз. (Шаҕа шьтнахуазыз ускан
академикра! Шаҕа иладыркэызеи, акгы аанамгазо
иҕартазеи уажэы. Зегьынҕара сыздырам, аха апост-
советтэ тэылақэа рғы. Убасоуп акырҕара ироуз
ахақәйтрагы рхы ишадырхээз. Уи улахь еикәнамтарц
зыҕалом.)

Уажэы аҕагылазаашьа даара аҕаҕсахт. Изхэо, изыф-
уа, изыпшаауа дҕалар, ицхраауа, зегьрыла деикэзыршэо
хэынтқаррахар ххэынтқарра, уи амфә хәқәлартә иҕоуп.
Хәарада, уи уажэыгь имариазам, иара шьтызхыртә,
изылшартә иҕоу ауаа хәуаанза. Дара рымц зыхьчаша ры-
моуп, насгы, уи адунеи иахьыргзахьейт, изхадырцахьоу
рацәафуп. Ари адунеи ағы, аиаша рхартцара ааста, амц
рхартцара мариоуп.

Аха, уи атэы иара ус иухәар аныҕамлоз хәфхны, иахьа
хәхьыҕоу хәаизар, убартқәагы, хымҕада, хрыхьзоит.

* * *

Мықәтәи ауахәама, шаҕа иазхәыцны, иақәыршәан
аҕың ылху, аракурсқәеи аперспективақәеи шаҕа еизаа-
шо мацара иахәоит, уи аргылафцәа аҕың шаҕа ирдыруа.
Мықә уанзатәи жәйтәзатәи ныха тыҕын, иныхәартан,
пшьа тыҕын, аха уи мацаразгы иалхымызт ари аипш
атцкы чыда зыртаз Анцәаихәарта ду ахьдыргы-
лоз. Иаакәыршан, амрагыларахьтә, амраҕашәарахьтә,
аладантә, афадантә – еиха ауаа ахьыжәпаз аиланхартә-
қәа рыбжьара, зегьынҕара харантә иубартан. Дгыли-
жәфани ирыбжьакнахаушәа, икеи-кеиуа ицқьаз Мықәи
Дәаби рнапы иқәыргылан иркыз, иазхаша аҕьаҕьара
змаз ахәызқәаф.

Адгьыл, аҕың адырра, егьа дҕазазаргы, алапш хиа
имазаргы, иаразнак иахьаҕаху инацәа изақәкуам. Убри
азы абри адгьыл ағы дины, даазахьан дыҕазароуп,

амгэарта итигахъазароуп. Абри ауахэама атыпгы убас икэз азэы иалихит. Иара ахата зыргылозгы дреиуан. Убарткэа ртэы зхэоггы цыара ицэытатцэахны икамзар залшом.

Мыкэтэи ауахэама андыргылоз Ацсуа хэынтқарра иагысакыахэымтан, аха уи афазара афынтэи хара ипшуаз, икэышыз ибартэ икан аперспективахь анакэ ыкэчуа ишалагахъаз. Аизхареи, афеиареи, асакыахэымтеи уи аипш адыргақэагы рыцуп. Убас хара избоз, агэарақэа зоухъаз хэынтқарын

Леон III. Абри ауахэама уи цсра зкэымкэа ишытэитцаз харшан.

Ажэакала, Леон III Ацсуа хэынтқарра ашытыцра хыхъа ишанагаз, зышытахь ахэынтқаррагы, адинастиагы кахаз хэынтқарын. Иара изкэатып ицсадгылаф иргылаз ауахэамаф ианыкаитца, Ацсны цасатэи акыырсианра ацентркэа, Пицунда, Лыхны, Цсырзха, Дранда ухэа зеггы рфынтэи Мыкэка ииасит. Ацсны ахцэа фыцкэагы рызкэатып арахь ииаргеит.

Уи машэырны икаларымызт, аха ус ари зцаарангы хара хтоурыхтцаарафы азэггы икэимыргылац. (Уи еигыын, еицэан хэа акэым, ус изыхкыаз.)

Иара убас, Ацсны агэафы иалаго, амрагыларатэи ахэаа афынза ицо Ацсуа баа-тзамц ду ианыкатцази изыкатцази ухэа, рхы иташэаны ирхэо аамышытахь, инагза-аагзан итцааны, алкаа иаша азэггы икаимтцац. Ари атагылазаашыа, хэарада, Ацсны зеггы атоурых атцара бжанатэуеит, амфакэа, ахырхартақэа еиланацсоит.

* * *

Асовет мчра алагамтаз, апхыатэи ашыкэскэа рыла, иахъзартэ икан, Ацсны арегионкэа зеггы рфы рекономика-нхамфатэ, рцарадырратэ, ркультуратэ усқэа рышытыхраз, еиха еигэнышны, еицхырааны, аусура

ашьақәыргылара. Аха, ишыкалазаалакгы, абри арегион ду, аханатә ашәшыра ицахан икан.

Атагылазаашьа еиха ианеицәазгы, цсцартәак аныкалакгы, иубартә ианеиғхагы, шамахақәак ракәымзар, хыла иалкаан, иацхраан хәа икамлеит. Хәарада, дара убра иахагылаз ирхаразгы даара ирацәан.

Ашьтахь, Гәымстеи Кәыдри рыбжьара иказ, еиха аҫиара змаз ацсуаа иреиуаз анықәырца, азәгы даанмыжкәа, инықәрызәзәаа, Кәыдры нырцә инхаз ацсилааи амратәшәаратәи ацсуа регионқәеи еицәыхарартәит. Уи, хәарада, избаны икатан. Ажәлар еихышша-еиҫышшан ианыкоу риааира, реикәгәара, рхы изымҫахо рыкатцара еиха имариахоит.

Ацсны еихарак бзыцааи (абазгааи) ацсилааи зегь реиха еиҫцаауаз, атәыла аҫеицшгы еицызызбоз регионқәан аханатәгы. Ицеггы мратәшәарахь иказ, Бзыц инаркны Мзымтанза, асазқәа зегьрыла еиха исубетносын. Асазқәа рдиалекти егырт ацшәа адиалектқәеи реицшымра еихазар, абазгаа-абзыцқәеи ацсилаа-абжьыуааи рҫы даара имачуп. Хлитературатә бызшәа, иахьатәи хбызшәа анормаҫы, урт еикараны иарбоуп. Асазқәа рдиалект ацсуа литературатә бызшәа иахьзар, хәарада, акыр иарбеион. Аха, рыцхарас икалаз, хҫыра дара рҫы иназаанза иқәырцахьан.

Иара ус, арегионқәа зеггы рхатәы чыдарақәа рыман, иагырымоуп. Урт иреиғь-реиғьу хәычы-хәычла амилат зеггы иазеицшны икалоит.

Атоурых иамоуп урт хазы-хазы итызцаауа акаша, аетнография. Ажәлар рыцстазаара убас икоуп, арегионқәа ракәым, ақытақәа рхатәы чыдарақәа рымоуп. Иаххәап, абжьыуаа рҫы Азҫыбжьеи, Тамшыи, Кәтоли рчыдарақәа мацк ихазуп, Цыгярдеи, Члоуи, Гәыци, Арасазыхьи рааста, Бедиааи Рекааи – ицеггы. Уи абзазараҫы мацара акәым, абызшәа аҫгы, ацәажәашьа аҫгы. Аҫаҫа-

уааи, агаға-архауааи – убас. Урт зеггы беиароуп, нас, инормоу, иаку аңқаррақәа – Аңсуареи абызшәеи реиңш иҫоу злытца.

* * *

Ареволиуциа аидеиакәа Аңсны зназы даара рҫаан-кылан иазыҫан. Ибылхьоу ацаггы даҫхәоит, ах-шәашәаггы хәа. Азеижәтәи ашәышықәса аҫеишамҫа инаркны ирхыргаз амҳаҫырма, 1866 шықәса иднарҫаз акрыҫан. Дырғагых, иҫоу цқьа еилымкаакәа, акы рҫаларыжьыр, ахәыц иакыз рҫагылазаашьа аҫа тышак, уажәшьҫа ҫытшьа рмоузо иҫанажьыр хәа ишәон. Убас ирзыҫан 1905 шықәсәзтәи ареволиуциа ахҫысқәа. Аха уи ашьҫахьтәи ареволиуциа аан, зынза аҫакала рхы ныҫәыргеит. Иазҫлымхәхаз, иадгылаз, зҫалазырхәырц зҫахыз раҫәаҫхеит. Хәарада, урт раҫхьа идыргылоз иреиуан ареволиуциа иацуп хәа изеигәыгуаз амилаҫтә хақәитра. Абжьарауаа рхалаггы рақәымкәа, аңсуа жәлар ирылҫыз раҫхьатәи ареволиуциатә аңхьагылаҫцәа Е. Ешба, Н. Лакоба, Н. Ақырҫаа, С. Картозиа, С. Қапба рыцнагаҫцәаггы дарггы рақәын. Хәарада, абас еиңш иҫаз аңсуа революционерцәа ркогорта ацәырҫра раҫхьатәи адгылаҫцәаггы аиуит ажәлар рҫы. Иаххәап, Е. Ешбеи Н. Лакобеи реиңш иҫаз рцәырҫра ихыннархәит ирымырх-хьаз ргәыграқәа, еиҫша-еихша иҫаз ажәлар еидызкы-лоз. Абас еиңш аан ажәлар раҫхьа агылара ахатараггы аҫахуп. Уи, хәарада, дагыфырхатоуп. Иағәыхәны иҫоу ажәларггы иаразнак дышьҫырхуеит. Ус раҫхьагыла иа-хьидгыло, рнапы дықәыргылан дахьырку, ганкахьала иб-зиоуп. Аха, ишнеи-шнеиуа, иааҫаитҫалакгы, агха иоур-ггы, ихы иааҫашәаз ада аҫазәы дизымзырҫуа дҫаларггы – зеггы ус ауп ишаҫаху хәа ирыңхьазо иалагоит. Икульт ҫарҫоит. Ус изызуа иара ихаҫараггы, дыргас дызмоу жәлар русггы иаңырхагоу ҫарҫоит. Зеггы дара роуп, мыш-

кы зны уи имаз агхақәа, ибзиен ицәгьей еикаразтәуаз цәырымтыр калазом. Аҕиара аус убас икоуп.

Сталин икульт ҕаҕын, аха иара Урыстәыла иа-лоу аеспубликақәа рҕы, апостсоветтә тәылақәа рҕы атыңантәи жәлар рҕызащцәа «Сталин хәыцқәа» ркульт кысамазамкәаиахьынхақәазыкоуп. Уидызлытызажәлар рыщныцкәтәи ркәабзқәа, рыцкаррақәа, уала-тахылатәи руаажәларратә система иахкьаны, изалакьысзом. Убри аҕырцшы иахьагьы хгәаҕеаннатцароуп, иахмырҕыцырц. Ус икоу ацхьагыла ицоураны икаитцоз зегьы, иҕабаа еснагь хатыр ақәцатәуп, иҕырцшыгоу ҕырцшыган иныжтәуп, аха иара ихаангьы ицырхагаз затәым. Ус анакәха, акульт убас иҕкуп, аанкылашья амазам, амазашыз аидш инхоит.

* * *

Ареволиуциа аламталазгьы Кәыдры нырцәтәи аре-гион аҕагылазашья еиха иуадащар каларын. Рацхья иргылан, амхацьырра ашьтахь иҕацәыз адгьылқәа еиха ирласны иганы ирықәынхахьан, ара аатцраҕ иказ агырқәа. Уаанзагьы рашәара, жьтаара ессезон арахь иаа-лон, ирацәащны, атыцқәа рдыруан. Иара Очамчыра ахатә зынза идыртәхьан. Насгьы, зынза зыдгьылқәа тацәыз тауади-аамстеи рахьтә азәыршы дара ирыдрыцхьалон. Акызатцәык, адгьыл хатәыс ирыртөмызт, арендала ақәынхара акәын зинс ирыртөз.

Уи аҕагылазашья дара рхы иадырхәон, акоммунист-цәа рахьгьы еиханы инеиуан, тауади-аамстеи ахратәра иҕацалан ишрымоу, адгьыл ишақәиҕырымтәуа хәа ир-тутууа. Дара аменшевикцәа рызгьы ицхыраагзан, дара ртәқәа ракәын. Абартқәа, ацсуаа, акоммунистцәа рахь зхы кыдызгьы, агәыщбара рнаҕон. Зегьы ирылцны инаскьоз ыкан. Егья идеиа бзиақ азбахә рхәаргьы, амилацтцааразы урҕи дарей еинышәашья рымамызт.

Дара, рмилатзцаара Ацсны избоуп, знапы иакуггы хара хтэкэа роуп хэа ирыцхьазон.

Иара акоммунист идеиакэа иахьрызфелымхазггы, ирылахаз, ақытакэа зырхэуаз, анхаракэа амца роужыны избылуаз аменшевикцэа идьргыломызт.

Убарткэа ирыхкьазггы рацэоуп, Маршьян Таташь аменшевикцэа рыкэцараз икаитцаз аеышэараф иахьидымгылаз афгы, Тьркэтэыла арраматцура иахьсхьаз амхачьырцэа зыхганы ианааига. Урт дара иркыз адаггы, аратэкэа рызггы абцар зхьргеит. Абцар ззызхьргаз ирган, ицаны рыфны итэеит. Уи хьмызгхеит. Дарггы Мыкэ ауахэама зыкэгылаз, адгьылбжьахафы аменшевикцэа ирымаз ахьргэгэартэа рыцкьан, иаанхаз, ирулак мшынла Батымка ицеит. Мыкэтэи аоперация аанггы рацхьа дгылан Таташь, мшынла рышьтраггы иара еификааит. Дагьырхэит. Аха акоммунистцэа аменшевикцэаггы еиха ирылазон тауади-аамстеи рааста. Уинахьсггы, асовет мчра ахаан, хтоурыхфцэа Маршьян Таташь ицэа ихьрхуан. Иахьа уажэраанзаггы, узкьысыр камлазо акульт ссакэа рхафсахьакэа апызтцаз атоурыхфцэа ирхэац рхэоит уи изы. Сгэы иаанагоит уи Амаршьян – ареабилитация ззутэу патриотын хэа.

Ускантэи акоммунистцэа атыцантэи амчкэа рыла аменшевикцэа рыкэцара азтцаара рзыкэгыламызт. Ииашоуп, «Кьараз» еифекаан. Урт, дарггы рацэафымызт иара уггы, еснагь ажэылара иазхианы, еизганы цыара икамьызт, еихарафык ус рыфнкэа рфы ицшын. Ианатаххазалак иааизыфцуан ауп. Акоммунистцэа рыхьзала иара ахьеифыркааз аполитикатэа цакы иамаз еихан, дара реибашьратэа мчкэа рааста. Ацсны Асовет мчра аагара, аменшевикцэа рахцара, «Кьараз», С. Капба зацхьа дгылаз хьшэфык инархьхэхэоз апартизанцэа Сенакьынза еибашьуа ажэбатэи адивизия ирыццаз алахэын, аха урт рылаггы асовет мчы рзаагазомызт, иара убри ажэбатэи ар капшь рдивизия акэмызтггы.

Уи мацара акәым, аамта иазбахъаз, хтоурых аҕы зтып ылызххъаз, даара акрызцазкуа фактқәак еитарыхәапшымзар, ауаажәларра азхьарпшымзар псыхәа амамкәа икоуп.

Еицырдыруа усуп, ареволиуция иалиааз, ареволиуция иадгылаз аҕсуа жәлар рҕеицәа, рапхьагылащәа, рлидерцәа, хажәлар ахәынтқарра рзырхынхәраз, аҕиара тоурыхла еиҕалахәхартә рыҕатцараз ирылшаз атәы. Иахьа ихамоу ахәынтқарра, уи ахьыпшымра ашьапы зкхъаз рзин зыргьежхъаз дара шракәу. Уи рхы шақәырцазгы.

Ианеиҕыркаа инаркны Ефрем Ешба хантәафра азиуан, Нестор Лакобеи Николаи Ақыртәаи злахәыз аревком. Абарт ахыкгы, ииашацәҕьан, Аҕсны ареволиуция аус азызуаз инарылыхәхәоз, абащхатәра змаз, зыжәлар рус иаҕаххар зхы ақәызтцоз ракәын. Еихсыҕра зықәзамыз Асовет мчы аҕныцҕатәи ақәпара, еихаракгы амилацтә зцаараҕы, аилашыратәҕьа иалагылан. Ахәаахьацәа ртәыла ахәаакәа шырыхьчо аипш, урт ртәыла, рыжәлар ринтерескәа рыхьчон. Убри ақәпара иалагылазан. Аиашаз, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи реипш иҕаз аҕеицәа азымгылар, иара убаскангы Аҕсны иаҕеипшхоз здыруадаз.

Е. Ешба ацара бзиа иман, Кавказ иалцыз акоммунистцәа рахьтә уи изаҕигоз рацәащын. Иара изы икоу аматериалқәа излархәо ала, уащышьалагы еиқәшәаз, зыламыс цкъаз, аполитикаҕы аиаша хәа иипхъазоз хыцара ззақамыз, хара избартә иҕаз пхьагылащын. Ефрем Ешба СССР Аидгылазегьтәи ацакы змаз хәынтқарратә усзущын, еиуеипшым аҕагылазаашьақәа рҕы Аҕсны азцаара, уи атып, уи иакәнаго астатус азы хацәнамырха дықәпон. Уи дашьтан Аҕсны азы усқан зееидызкылоз ажәларқәа иалырхуаз иреихаз асоветтә республика астатус. Аҕсны хазы республикан

ақатцара иара иңсҕазаара кредос иаман ухәар алшоит. Ашьтахьгы, ЗСФСР хәа хытхәаала икартцаз аидгыла, Аңсны Қырттәыла иадкылан акәымкәа, ихыыпшым республикак ахасабала иалатцахарц, шақа дазықәңаз еи-цырдыруеит.

Асовет мчы Аңсны ишышыақәгылатәкьыз, аревком ахантәафы Ешба раңхьаза инапы зтаиоыз ақәцарақәа ирылан аңсуа бызшәа хәынтқарратә бызшәоуп хәа из-ныз. Ари, хара зқышықәсалатәи хтоурых ахынзаадыруа, раңхьатәи официалтә қәцаран ас еиңш зхәоз. Иара иинициатива ала икатан, аңсуа бызшәа ахәынтқарра алартәараз, дыртцаразы раңхьатәи апрограма, иаңдан раңхьатәи уи иазкыз, Д. И. Гәлиа хантәафыс дзыртәз, акомиссия. Убри акомиссия иаразнак иалагеит аңсшәа атцарази, уи ала ахәынтқарра усмәаңгара алагалара-зи аиачеикақәа усхәартәцыпхьаза, қытсоветцыпхьаза рыкатцара. (Ашьтахьза, хара хбызшәа ашьтыхра еиха ханақәитха инаркны иахьа уажәраанза убри аметод икәныкәозтгы, иахьа уа ускак апроблема калазомызт.) Уажәгы издыруа рацәафуп, ирхәом, ирәуам акәымзар, аңсуа бызшәа хәынтқарра бызшәаны икатдоуп хәа ақәцара антытц, аңсуа интеллигенция хәа иказ, аполитика аганахь алагы, агуманитария аганахьалагы, иреиғ-реиғкәаз еизаны Ешба ифы ишнеиз (ишиқәлаз ухәаргы ауеит), ас шқақауцеи излымтцуа апроблема зцәыругазеи хәа. Убасқан убарт иреихәаз ала иубоит уи урт шақа дырхыхәхәоз.

(Рыцхарас икалаз, ихтны ирызхәом акәымзар, иахьа уажәраанзагы убри азтцараа убас иазыкоу даарак имаңфым. Егырахь агәыфбарақәа зегы ахьыкоу еилыскаар сылшоит, аха абритәкьа сзеилкаауам. Уи, хаагылазар хмилаптә-хақәитратә қәцара цакыс иамоу, раңхьа игылоу азтцараа, ус азыказаара, егьа иурпшзар-гы, наңхароуп. Анаңхара ажәған иаләрны икаҳазом, абра цақа ауп ахәира бааңс еиңш иахьиуа.)

Аха 1922 шықасазы икалаз, еиқыышахатрыла хәа Қырттәыла халатцара, хажәларгы, ххәынтқаррагы ршыапы тарффаны, итапқазаны инзыжыыз, ашытахь, Е. Ешба, иара дшапырыргаз аицш, зшыапы икыз, дызлагаз, (абызшәа аполитикагы налатцан) акыр ус инхеит. Астатус ғыц ишатцанакуаз ицсаххеит.

Асовет мчра алагамтаз амилат зтаара азбара шықәгылаз ала, убаскан еиғыны атагылазаашыа хмоуцызт Қырттәыла назаза аеалгара. Ажәытәза зны ацсуа хәынтқарцәа рнапала икатцаны рөызтаркыз абахта атыцра.

Убри актгы, Ацсны аразкы иаахжәаны абас аицakra атәгы, хәарада, уаџцас ицам. Ишыикалаз, ианыикалаз афакт адырбоит, нас атоурыхџџцәа, ма аиқырәеәџџцәа уинахыс зеггы рыешеитаркыз хәа, досу игәаанагара ихәоит ауп. Наф-аакгы еиқыышахатны Ацсны Қырттәыла алалара атәы, Ацсны азтаара амгәахь аицш изыхны иказгы азәы ажәаны иалеимгалеит, хыхынтәгы уеизгы-уеизгы хәа зхәо акгы ларыштыны икамызт. Нас изызбада, абриакара иазыказтада уи азтаара? Ицьоушыаша, ахасабраз азтаара ахыкәгылаз иалахөыз, ус еицырдыруз ажәытә коммунистцәагы, ма аинтеллигенция ркынтәи азәы усгы акы ахиҳәааит, ма даҕагылт хәа камлазеит, Е. Ешба ида. Егырт зеггы уаанза иазыкатцан хәа уаџы игәы иаанамгар залшом. Ускан угәаанагара ухәартә икан, ашытахь еицш аҕаца азәгы иҕарымтазацызт. Еиха хара ицшуаз, еиха инаскьаган избартаз Е. Ешба изы ари даара идрама хьантан. Ускантәи ианцамтақәа рыла уаџы имбарц залшом уи, даара атакт змаз азәы шиакөызгы, абас ахырызбаз атдыхәала шака игәы ицаххны, ирыгәҕәаны дцәажәо. Ажәлар рацхьагылаџцәа, рҕахәхәаџцәа хәа ицхьазаз ртәыла аҕеицш абас иахьазныкәаз изыхгомызт.

Усканаз убри азтаара акара атакцхыкәра ныкәызгоз ыкамызт хажәларгы хтәылагы рзы. Жәларык, тәылак

рымѡа иахьакәым ахы андырха, иахьакәзам ианымѡа-хырга, ахьырхәра, ариашара адмырур шыҕалоз идыруан уи.

Убас иагьыҕалеит асовет мчра аилышшара ианала-газгы, хазқәырфахьаз, ибжамҕеамыртәхьаз автономия-гы апырырхзарц ианақәырк, хазхьынхалаз, аргументк рақхьа иҳаргылоз уаанза иҳамаз, ақсуа жәлар рҕеи ду Ефрем Ешба ибзоурала иҳауз аидгылатә республика астатус ауп.

Зегьы еицырдыруа усуп, Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи, амилат-хақәитратә қәңара златәахны ареволиуция аидеиақәа Ақсны ишьтызхыз, иахагылаз, иақхьагылаз ирылхәхәон.

Нестор Лакоба ажәлар ирылиааны, урт рыжәпара аҕынтәи ихалаз дреиуан, рацәажәашьагы иагымкәангы идыруан. Ареволиуция ауси, ажәлар рыцәгьеи рыбзи-еи, ржәйтәи рғәтәи еилымхкәа дрыхәаңшуан. Ақәңара иаҕахыз, аиҕекааратә баҕхатәра илаз ареволиуция аҕеизгара ашықәсқәа раан иааирцшит. Уи атәы ахәоит, хыла иара ибзоурала еиҕыркааз «Кьараз». «Кьараз» абцаршьтыхла ақәңара аидеиа иадырга бзиан. Убарт зегьы еидкылан урыхәаңшыр, уи Ефрем Ешбеи иареи русураҕы, аполитикаҕ акыр ихеибартәауан.

Ақснытәи асоветтә еиҳабыра рнапхгараҕы Н. Лакоба ихы ааирцшит абаҕхатәра змоу хәынтқарратә усзуѡны. Аэкономика, анхамѡа, аргыла, енагь имариамыз амилаттә еизыҕазаашьақәа рызтаараҕы – зегьынцәара уаѡы ибартә иҕан, уи усқантәи аҕагылазаашьа иақәыршәан, зреспублика иҕацоу хәынтқарран ақатара иашьтаз, акреилызцо хәынтқарратә усзуѡны дшыҕаз. Политикк иаҳасабала, Нестор Лакоба ареволиуция аус практикала имѡапызгоз еиҳа дырзааигәан, атеория-кабинеттә усзуѡцәа рааста.

Ақсуа жәлар рзы 1937 шықәса заа иалагеит. 1936 шықәсазы ицстазаара далырхит ақсуа жәлар рҕеицәа дукәа руазәк Нестор Лакоба.

Ари, пхэыс лыгра зеипш дтымиаацыз, шхамла мацара итэыз, ауафытэыфса имораль антытц мацара иказ Бериа ишыаартцэыратэ шытақаа ракэын.

1922 шықәсазы хаихабыра иреиуазггы, хполитик-цааггы, уи иаладырхэыз хинтеллигенция реихарафзак рфы азы таҥаны изықәшахатхаз, избаны ишытырхыз аиқәышахатра баапсы рапхьатэи атыхэтэа баапсқәа иреиуан ари.

* * *

Иахьа ихамоу ахақәитра, забациа рабацаа ртэы зшыа иалаз атцеицаа иааргаз, ихамоу ахыпшымра – абарт зеггы рфы иалоуп Қылыш Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба иреипшыз жәлар рапхьагылафцаа рышьтахь иааиуаз рзы, аҥоурых апсҥазаара ахра кнахақәа ирылымкьарц ишытацо ицоз амфарабагақәа, ахарфакәа рмартхә ду.

Хәарада, ахарфа шытазцо, ашыа атэы иагымкәа идыруазарггы, егьа дацклапшызарггы цыара-фыцыара иахьатыпым ишытеитазар калоит, икалоит ишыталан иа-аиуаз азэы-фыцаа танархахьазарггы. Уи иара ихарамызт, аха игхаз, иахымбаз, икалап дахьыццакцаз акөзарггы изыхкьаз. Аха, аамта акры анцалак, апышәа анеихахалак, урт зеггы уафы ибартахоит, изыхкьо еилукаартә икалоит. Убри азы ауп аҥоурых аиаша еснагь изыпшаалатәу. Уи иулнаршоит ус еипш икоу атыпқәа рфы ахарфа иа-шан, амфа уахнамыркьартә аиташьтатцара. Ус акәымкәа, уи зыгхаз, аҥагылазаашьа изнамырбаз, ихьз-ипша шыақәгылахьейт, ажәлар рфы дшырдыруа иказ хәа, имхәазакәа, иахьатыпмыз ишытеитаз ахарфа иахьикоу иныжны иавсыз, днапхейт хәа ауп иаанаго, ажәлар рфапхьаггы, урт рзаапсаф ихата ифапхьаггы.

Ажәлар рыгәра ганы, икоу шыкоу рахәазар, зеггы еи-лыркаауейт. Рзаапсаф дуггы уи азы дладыркәуа икам.

Ажәакала, еснагь имариамзаргьы, уфы еиманахәахуа иашазаргьы, аиаша ахәара хәахаршыцылароуп. Ахәычы ағғы аду ағғы. Егьырт зеггы еижьагоуп.

Иахьа, абас, иаахтны хцәажәартә, иаххәарц хтахызар аиаша ххәартә ханыкоу, зеггы напыцкьала рхы хкыртә, убри иреихау, изыхкәау мычны икахцартә ханыкоу, зыткы арахәыц ацәыззо леипш, атоурых еикәыреәеащцәа ирхәахьоу амцкәа, атоурыхтә хытхәаакәа зеггы шыкоу инхарц аеышәарақәа картцоит. Насгьы, икоуп зхахәатәала, зинк цъара уи азы измазамкәа, даара акрызцазкуа атоурыхтә хтысқәа, хажәлар ртоурых казтоз ахатарақәа рыхә ғыцны, дара ишыртау, ринтерескәа ишрытдаркуа изыпсахуа. Ахақәитра, ажәа ақәитра абас зхы иазырхәо. Абри тагылазаашьяан иказтахьоу уи аипш акциякәа ишырғыц иреуп, атоурыхтцаащцәа хәа хзыкәгәыгуа рғы азы татәаны ипшуп, зхатәы усқәа зыблақәа хыркыз ауаажәларрагьы – убас, атоурыхеикәыреәеащцәа даргьы зәу уи ауп, рпцта иалаччо иахәапшуеит.

Ус еипш икоу афакткәа рзы хара ацара атахзам. Абри астатиа ахы инаркны хазлацәажәо хтоурых атәи, уи казто ажәлар, ажәлар рапхьагылащцәеи рызтаара, убри зхы ақәызтатәкьази ртәы ауп. Нас, икалома, иаххәап, Қылышыбеи Чачба, Ефрем Ешба, Нестор Лакоба, Владислав Арзынба, Сергеи Багапшь реипш икоу рахьтә азәи-щыцъеи инарыхан, инаскьаган, ма иналхзан, атоурых ииашан ашьақәыргылара, афра, ацәыргара?

Атцыхәтәантәи ашықәскәа рзы Ацсны ареволиуциа атоурыхтцаараф Ефрем Ешба ихьз инавс-аавсуа иалагеит. Ацснйтәи аревком иахагылаз рызбахә анырхәоз еснагь хантәащыс иамаз ихьз рымхәар ауамызт, аха уинахыс, апхьащ убас игәы иаанагарын, уи атәы зыфуаз ихьз зынза ибжьажьзар еигьаршьошәа.

Ишдыру аипш, Сталин икульт аңғапырә ашьтахь, ишьаартцәыраз уи итеррор аан итадырхаз ареабилит-

тация анырзыруазгы, Ефрем Ешба акраамта инагзаны изыруамызт. Иахьынзаздыруа, абрантэи ашәкәи ашәтатан ианырышәт ашәтахь ауп ареабилитация шизуз ухәартә ианыкала. Ускан итадырхаз аңсуа революционерцәа азәи итәи изапырхагамхеит, аха Ешба итәи рәақәырцны ирkit Қарттәи ашовинистцәа. Уи ус закәу бзиан еиликаауеит Ефрем Ешба итәи здыруа.

Реабилитация анызыру ашәтахьгы, иара ара Аңсынгы даарак иахыццакуамызт уи ихьз, иқәпара, хтоурых ағы итың ухәа ртәи цәырган ахәара, аәра. Аха, хәарада, уи усза инырмыжыит. Инагзаны акәымзаргы, уи итәи тырцааит, ирәит. Ашәтахь ибакагы Акәа агәтаныцәкәи идыргылеит. Уртқәа, хәарада, ирыцхрааит Ефрем Ешба иңха Марина абрахь лаара, аңсуа сахьагыхцәа Рөидгыла лахагылара. (Марина Ешба, ишдыру аиңш, дыскусльторын, лаб ибакагы авторс иамоу лара лоуп.) Убасқан, Сталин икульт аңғапырә ашәтахь икалаз аңсцартқәа ирымтан, ибжамәамны акәзаргы, хажәлар рзинқәакгы дмырхынхәыр амуит, аха Акәа дырғагых дара аңсуаа рзы дгыл ғатқак аиура даара иуадашын. Убасқан, Марина дызхагылаз Аидгыла иалаз асахьагыхцәа рзы, Акәа иреигьыз атыңқәа руакағы адгылқәа роуртә икарцеит, рқазартқәа ртыңаз. Иачымыкәа Аңснитәи асахьагыхратә қазара знапы алакыз уа ақазартқәагы дыргылт, аөңқәагы. Иара уи адагы Аңснитәи асахьагыхратә қазара ағыарағ акыр ықоуп уи ллагала. Лара даара априңцип змаз, аиашаз шәтахьқа ианакәи заалак ихьамцуаз лакәын. (Сара уи лызбахә салхәахьан, аурыс скульптор, зқазараз аамтала адунеи зегьи еицырдыруаз А. Пологова. (Мариней ларей асахьагыхратә академия еицтазаарын.) «Марина, – лхәеит уи, – убас дыңшзан, убас деиғкаан, раңхәа лбафхатәра акәмызт, лтеиңыңш акәын иаабарц иахтахыз. Ашәтахь еилыскааит уи абафхатәра бзиа шлымазгы. Ахи атыхәеи лхатәи стиль лыман. Уи иаразнак иубон».)

Марина Ешба джуп апантеон ағы, аха лнышэынтра
ќацам. Аќсуа сахьаыхџцаа убри рхамыштыроуп,
иргэаладыршэароуп. Ишаќэнаго лыхьз убра, лызќаатыќ
ахьалылхыз арбара лыќэнагоит. Раќхьаза убри азхэыц-
ра рыќэнагоуп асахьаыхџцаа.

Иахьа Ефрем Ешба ихьз, ицьабаа зны-зынла ишаз-
ныќэо угэы унамырхьыр залшом. Ицьоушьаша, раќхьа
иргылан, дзыхьчарц зыхэѓоу рќынтэи ахы акит абри
еипшу азыќазаашьа. Урт Аќснытэи акоммунистцаа
роуп. Дара зегьы ажэларраѓе ирдыруа, абарт зегьы
хатыр зќаахто уаауп. Аха, аиаша ххэап, урт Аќсны
имџапысуа аполитикаѓе рпозиция атэы хэа азэгьы ак-
гьы издырам. Рхарта-сырта ыќам. Акоммунистцаа рзы
акрызтазкуа мышќаак рыены абаќаќаа рғы инеины
ашэќќаа ахьышьтартцо атэы умхэозар. Арахь, Аќснытэи
акоммунистцаа рѓоурых рхахэатэала аитакраќаа ана-
ларгало ыќоуп. Уажэы иќоу ахаќеитра иааќоуцдалак азин
унаѓоит хэа рыќхьаазар акэхап. Анќья, амчра зегьы
дара ианыркызгьы, КПСС аѓоурых удьруазар, атыќантэи
акоммунистцаа рѓоурых ахы ахьцо узымдыруазаргьы
азэгьы усыс икымызт. КПСС аѓоурых ағы, хкоммунистцаа
ирызку цэахэаќэак машэыршэа иалашэазаргьы, иахэоз
аниашамыз еићан.

Зегьы реића ирѓытаќыз, Аќсны аревком иахагылаз
ртыќќаа, рыхьзќаа, раќхьа ахантэаџы Ефрем Ешба ихьз
арбан, нас – Нестор Лакоба, Николаи Аќыртаа. Лакоба
ихаангьы, иара Аќсны данахагылоз, амчра зегьы инапағы
ианыќазгьы, ус акэын. Уажэтэи акоммунистцаа еитаркит
уи аишьтагылашьа, Лакоба, Ешба хэа. Уаћа азэгьы акгьы
ахимхэаар, Ешба ихьз атдыхэанза инаргозар акэхап.
Абарт реипш иќоу «ағыцапшьгараќаа» роуп, аћхьы
ныќхьахэо изыѓзоу иахьатэи Аќснытэи акоммунистцаа.

Иаххэап, дара ртэала ус заћаху хэа ргэы иаанаго
крыќазар, (ус ќалашьа амам, аха), апленим ќартцароуп,

ихтны иалацэажэароуп. Уи аицш азин рымазар, ақәцара шытырхроуп. Усгыы егыыкам. Уи, хэарада, машэырны икамлеит, азэы ифашэаны ихэеит хэагыы акэзам. Аком-мунист партия асахьаз ианынрыжь, ахэынтқаррахьгы, ажэлэр рахьгыы рацэак акгыы ахьаанамго, шыоукуы рхы иадырхэеит: еснагытэи рхэыштэаратэ гэытцха нарыгзеит. Нас рлымхэцэ рықэыжьны ицшуеит, уаха акгыы ахырымхэаар ус инрыжьзарц. Хара хэы ахаангыы ишыкоу аицш, садызцалазеи, схы залазгаларызеи, егырт зегьы реиха сара истахума хэа алафэртэуам. Абас инеиқэца-ааиқэцо мацара, ишырдыруа аиаша иахьавагылақэо, инарывсуа-аарывсуа ишнеиуа итоурыххоит, изахауагыы ихартцо иалагоит.

Хтелехэацшцэа ибзиан ирдыруеит Ацсуа бирак атоурых иазкны иказ адырратара. (Аакьыскьа иказ ацсуа бирак амш аеынгыы иахдырбон.) Атема, хэарада, ибзиоуп, хэхэацшцэагыы иртахуп. Убрыгь иахьа уажэ-раанза инагзаны иахзымдыруа, акрызтцазкуа атоурых ахэтақэа иреиуоуп. Уи асценари, изыцхьаз атекст, аретроматериалқэа, урт зегьы шеифекаази рыла иубоит, авторцэа атема здыруа, ацэыргашьагыы иакэшэо шыоукуы шракэу. Хара хэхь иадырцэылоит хэа мацара, ацсуа бирак афы ус змазам шыоукуы ахьаладырхэыз, цьара-цьара хэфэқэак рсахьақэа, рроль акульт афынза иахьнагоу, апатетика ахьымыцхэқэоу ртэы умхэозар. (Убас икоу амыцхэрақэа, егыа ушьапы цыркьакьан, уатцэхэхан иухэаргыы, игэафохойт.) Сара хыла ицьасшьеит, сыгэгыы иалсит, машэыршақэгыы, цьарак иадамзаргыы, Ефрем Ешба ихьз ахьырфадмыршэыз. Абрыгь машэырла икамлеит. (Ус машэырла азэы ицэыбжьахейт хэа ргэы иаанагозтгыы, уажэы итегьгыы ирхаухауны иандэықэыртцоз идмыриашиози.) Убасгыы иацклацшны, зегьы дрылыршэшэан, ишьтақэагыы ырзны ауп ишыкатцоу. Аргамату уафы ибартэ икоуп, ацсуа

Абираҕ иазку ателеочерк, даара убла инхыслартә, изыхцәажәогы, иаладырхәызгы, ҳарей шәарей хәа ишоуп. Хара абарт ҳауп, абираҕ мацара акәым, зеггы ҕазтаз хәа аанаго. Зеггы-зеггы иҕартцароуп. Абираҕгы зеггы иртәуп, урт иртәхы-иртәхым. Уи мацарагы акәым, иаатрыжыа зеггы убри абираҕ атәы иахыалацәажәо издыркыло ртәы мацара ауп иадырбо, шамахазақ акәымзар. Ус еипш аан, ауа, атахы, таацәашәалатә, хәыштаарала аизыҕаарақәа ртәы азыхәашь еипш ирыталан иҕоуп. Угәы иаанагап, иҕазтаз хара ҳауп, хҕабаапса ҳазшәырхынхә рхәарц ртахушәа. Ари да-арак итцоуроу тенденциам, насгы зеггы еишызшо рхытхыртакәа раҕхыа игылоуп.

Дзыхдырҕьозей нас иара Ешба? Иеилкаара ахьдуз, реиха атцара ахымаз, дахынагаз, еиха ахыбартаз аума? Урт зеггы ижәлари иҕсадгылы рзы итахын. Уи акәзами ихадоу?

* * *

Ари аплакат-мулиаж исгәаланаршәеит иаазқәылаз икәаптеи-кәаптеины иахдырбо амонетақәа, амедалқәа. Иаххәап, В. Арзынба исахыа антцаны итрыжыыз ахтәы монета бзиоуп. Уи ихызала иахыыҕоугы, ахы иахыалху-гы. Зеггы ргәы иахәеит. Аха, нас, уи знапы алакыз ирам-хабзиахан, ахәынтқарратә усзушцәа рыдагы, адоухатә культура аусзушцәа рыхызалагы амедалқәа рыкатцара напы аларкит хәа ажәа дәықәырцеит. Уи ахәынтқарраҕ ирызбоу, хахәатәыла иҕартцоу азәгы издырам. Уеизгы ирхәеит, шыоукы ртәы ахы иалырхуеит, дәеашьоукы – аразны, егьирт рзы, усҕак зыхә ыҕам металк хәа. Иаххәап, абџа, алатун, аҕыаз.

Аха избан уи аипш аус, ус азәы-шыҕыа изырызбо? Иҕазар акәзами, дара, адоухатә культура ахатарнакцәа злахәу акомиссия, ахтәы зықәнаго, аразынтә зықәнаго, абџатәы зықәнаго ухәа зызбаша?

Адоухатә культура аганахь ала акыр ргәы иҗазар, раҗхьаза ахыи зыҗататәу Д. И. Гәлиа иоуп. Нас ишыртаху – ахыи инаркны – аихатәы, абшатәы, аҗьазтә – изыртаху рзы иҗарцааит. Уажәы аакыискьа, Урыстәылеи Аҗсни ркультуратә еиҗкаарақәа рфорум аҗы иқәгылан ажәа рхәеит наҗынтәи иааз асасцәа рахьтәгы, аратәиқәагы. Наҗынтәи иааз рахьтә, Урыстәыла акультура аминистр ихатьпуаџ затәык, иқәгылара бзиа, иқәгылара еиҗкааҗы иҳәеит хкультура ахытхьртақәа ртәы, Д. И. Гәлиа итәы, даҗхьеит 1907 шықәсазы апоет ииџыз ажәеинраала «Москва». Аиҗагагы даара ибзиан. Аиҗылара иалахәыи, зкультура здыруа, уи азы згәы былуа азәырџы уи даара ргәы иахәеит. Абас Д.И. Гәлиа избахә зхәаз, еиликааит, зыжәлар рхамтаз, рыҗсымтаз ражәа аҗстазаара җыц аиуртә, аиҗеира алшартә иҗазтаз нцәахәык еиҗш ишихәаҗштәу.

Убри аиҗылараҗы экранлагы дадырбеит, даҗдырцәажәеит Ф. Искандер. (Ахәара, ацәажәара ахыицәыиуадаџыз аҗынтә, ииҳәаз ус иаҗхьар еиҳагы еиҗзар җаларын.) Фазиль дшышәҗәыџы дуу, инахаран дшырдыруа, хара иара, ииџызгы, хаталагы бзиа дшаабо еицырдыруеит. Уи, иџымтақәа рзы здаҗам аматериал изтаз, ажәлар рыбзиабара шимоу дара ирхәеит.

Аха иҗоуп уи ихьз-иҗша, иавторитет иаахжәацәаны политикатә цхыраагзас ианыштырхуа. Иара абыржәыгы уи ииҳәаз ала, ххы иҗеигаларц ииҗахыз уамашәа иҗан. Аурыс бызшәа наҗ иныштытқан, анҗлыз бызшәахыи шәмиасын хәа акәзар, уи еиҗш ашәартә Аҗсны иҗам, җалашьагы амам. Мамзаргы, сара шәысҗыҗшы, аурыс бызшәа алышәх хәа акәзар ииҳәарц ииҗахыз, Аҗсны аурыс бызшәа атыҗ шәартан иҗазам, иагыҗалом, уеизгы иаргы ддууп, аурыс бызшәагы дуззоуп, аха харгы ахатәы бызшәа хәмоуп. Иаргы бзиа даабоит, аурыс бызшәагы, аха ххатәы бызшәа еиҗахшыоит. Уи нормо-

уп. Иарггы раџхъаза ихӕар акӕын, шӕбызшӕа шӕеичаха, нас – егъырџ зеггы еиха ишӕыкӕџеиоит хӕа. Ихӕар акӕын, аџсуа культура џсыс иахоу убри ауп, убри ыџанат ауп ажӕлар џхӕарас ирымоу хӕа. Убра шӕыгӕгӕаны шӕаныџала, сара сусумџаӕа џсыс ирхоу аматериалггы анеикӕахӕа ауп сара иџастахъоуггы, сыхъзггы анарха ан-роуа хӕа.

* * *

... Ефрем Ешба, Кавказ зеггы азы иџаитџаз акрыџоуп. Уи зеиха идьруаз, зеиха политикалаггы, ламыслаггы дыџкъаз, рыграӕа, рыгхаӕа иаразнак иахъибоз аџынтӕ, акариератӕ мотивкӕаггы нарыдкылан, иара Аџсынггы, Кавказ ахъынзаназаазоз ареволиуџиа азџаараӕа зызбоз азӕырџггы, рыла даџырган, ус иахъеи-уахеи иахъеиџамхауа џъара дыџазар рџахын. Чечентӕыла дахъдӕыкӕырџџаз, убра аус изур иахъџеикып, изымур, џъа-ракыр дџадырхарџ иџазар убра дышџаџадмырхари хӕа згӕы иаанагозггы ыџан.

Уатӕи иусура, дара ачеченџӕа дшырбоз атӕы еи-џырдыруа усуп. Убра еикӕшӕеит ачечен револиуџи-онер еиџамс А. Шерипови иареи. (Уи, ах-иџа Ёаргъ, 1866 шыкӕсазы зыжӕлар раџхъагылара мап аџкны зӕыџхъазкыз диџӕлан.) Е. Ешба, убри диџырхыраан, еитџихит Кавказ ашьхаруа жӕларкӕа рреспублика, ркон-федерация аидеиа. Иаггынеигзеит.

Абас, Кавказтӕи ашьхаруа жӕларкӕа хӕынџкарракны реидкылара аидеиа раџхъазатӕын. Ииашоуп, Кавказ 30 шыкӕса иџӕџон, еибашъуан рхаџӕитџраз, аха убри аџажӕижӕаба шыкӕса рылаггы изеидымгылт. Шамиль Даџъстан маџара акӕын дызхагылаз. Насггы уи, зымџа-кала иеибашър адин ахъзалатӕи еибашъран, газаватын. Ачеченџӕа анидгылакӕоз ыџан, аха ачеркъескӕа хазы еибашъуан. Урџ рымчкӕа реидкылараз џыхараӕак џатџан, аха, изыхъазаалак, алџшӕа амоут.

Ешбеи Шерипови рыбзоурала иацтаз Кавказтәи ашь-харуаа рреспублика, рконфедерация, уаанза ахәынт-карра змоуыз Кавказтәи ажәларқәа еидызкылоз рацхьазатәи хәынтқарран. Аха, рыцхарас иҕалаз, хазы иҕаз Ацснйтәи Асовет республика аиҕа нтҕра арымтеит убригь. Аха ахата ацтан, апрецидент ҕатан. Кавказ атоурых аҕы уи аҕыза уаҕа иҕамлацызт.

Хмилаҕ-хақәитратә қәҕара асакьахәымтаз, убасқан-тәи Кавказ Ашьхаруаа рреспублика аҕырпшы ала, хуаажәларратә-политикатә хеидкыла «Аидгылара» абзоурала, избаны ишьтыхын Кавказтәи ажәларқәа рконфедерация ацтара. Даара акратцанакуеит ацсуа жәлар рцынцтәылатә еибашьраан аконфедерация, рацхьа Ассамблеиа хәа захьзыз, иалнаршаз. Уи абзоурала, Нхытц Кавказаа еилыркаауан, хара хҕы иацшьыргаз аибашьра-геноцид Кавказ ашьхаруа жәларқәа зегьы шатцанакуаз. Нас, анаҕәоу зқәыжьыз ашьхақәа ирызным-кыло, ирхытцны иааны, хаибашьцәа ирыдгылан еибашьуан. Абас, ҕыцья Кавказ аҕацәа иашақәа ишьтырхыз аидеиеи, ишьтартцаз ахарҕеи абриаҕара шықәса рышьтахь аус руит.

Убарт иреипшу хҕеицәа дуқәа, зыжәлари зыпсадгы-ли реиқәырхараз атоурых цакы змаз ахарҕақәа ишьтартцаз еснагь имҕақәцагақәоуп.

Егьырт зегьы харҕәатцып, зхамта, зыпсымта итагылаз хажәлар рыпсы иацшәмахаз, аҕажәатәи ашәышықәса агыламта иацгылаз рацхьатәи хинтеллигенциеи, хажәлар рхы тызгоз ҕыцья рцеицәа дуқәа Ефрем Ешбеи Нестор Лакобеи рақәымзар, хазтцаара шызбахашаз здыруадаз. Ихьыпшым аидгылатә республика акәым, автономиахьгы хадмырбар ҕалон.

Урт хьахәа-цәхәада иахьеиқәшәоз, иахьеидгылаз, иахьеиқәшахатыз еснагь еиҕан, зтапхықәра ргаз жәлар рус аҕы. Хәарада, иахьеиҕагозгы ҕалон, иара убас –

иахъеихыбаауазгъы. (Ауафътәыџса ицсычерақәа зегъы иаразнак изкажъуам.) Аха рыпсадгъыл абзиабараф урт азэын. Даргъы, ари аипш, ажәлар зегъы рцеипш тцазк-уаз аусаф, зегъы еснагъ азы кылымкәо ирзымзбар, дара иртаху ахырхарта рзамтар, ирадмыртар калон. Насгъы, излахэыз апартиагъы аққаррақәа аарыкәыршан иқан, уара иутаххеит, ужәлар ус еиха ирзеигъуп хәа мацара иахъааутаххаз иузырхомызт.

Иахъа хара хтоурыхтцааџцәа ирымоуп иатаху атагылазаашъа, обиективла, ламысла иазнеир, убарт аџыџагъы иалырхуаз амџақәа цкъа итцааны, еилырганы, урт рахътә уажәы еиха иҳахәаша хазы рарбара рылшоит. Дара, аамта, атоурых иахъаргылаз ртыцқәа рызныжьны. Уи ус иахъыламысу, иахъыуаџроу анаџгъы, усқантәи риаша атыцаф ианыкала, уажәтәи хиашагъы ахы иқәнатоит, ишътартахъаз аҳарџагъы иахъатыпу инхоит.

Нас, хаткы арахәыц зацәаазозеи, атоурых абри аетап тызцаауа, атоурыхтцааџцәатцәкъа, атоурых дзырцо абри зырымбозеи, залафырымтуазеи? Арахъ уажәакара атоурых знапы алаку ианакәызаалак иқамлазац.

* * *

Дырџагъых ажәақәак абра ибжъазгалар стахуп, хтоурых ханақәитха атцаара, атцаашъа, ажәытәи афәтәи реипшъра, реиџбаашъа атәқәак. Еицырдыруа акоуп, атәыла ахтнықалақь атоурых атәыла зегъы атоурых азы иатцанакуа. Уи еидызкыло, иакны иқазцо, хтоурых зегъы ацакы еиқәызхәало акы акәны ишыкоу.

Хыла сара, хәарада, тоурыхтцааџык иаҳасабала акәымкәа, ессеистк иаҳасабала, Ақәа атәы салацәажәахъеит («Ақәа–Сухум, Сухум–Ақәа»). Убра сыззаатгылаз азцаарақәа ирылан Ақәа ахтнықалақьра нагзаны иныкәнагауоу, иныкәнамгауоу азцаара. Иаххәап, хдоу-

хатә культуразы (Аңсны аҗа центрк ыказам хдоухатә культура аеахьеизнаго Аҗәа ада, аха абрагь макъана хкультура иахьҗаңсоу, иахьпҗаңсоу раҗәоуп.)

Иңьоушьаша, иара Аҗәа ақалақь атәи тызцаауа, итыз-хуа, иахцәажәо, иара захтнықалақьу атәила, зыхьз аху ажәларгьы хазы иҗоушәа, тоурыхлагьы зызбахә уҳәаша акгьы рзеиламшәа ауп ишазныкәо. Анкьа ус иҗазарц зтахыз шырацәаз, иагьшрылшоз, аха убри ацәынхақәа абасқак амч зрымоузеи хәа ргәи иаалырсынгы акы рҗытшәом. Убас иахәтәны иҗоушәатцәкьа. Уи иахәо убри ауп, убас иахцәажәо даргьы, иааизакны, дала-шьала ртәила иаларсзам, Аҗәа ахәақәа инархьхәхәан. Иара Аҗәагьы, аамтеи атоурыхи ршәагақәа рыла акәымкәа, рыфны иәнагылоу уацьақк еиңш ауп ишазыҗоу.

Убарт рҗынтәи, азәи идамзаргьы, Аҗәа атәйлеи иа-реи ахьынзеиларсу, уи аҗагылазаашьа узырбо ашьтақәа азгәеитар қамлазо? Ажәытәзатәи хәкәытцып, еиха арахь иааскьоу аамтәз, иаххәап, Қылышь иахтынра ахьықаз, нас – инышәынтра, иара Баграт ибаа хәа изышьтоу, 1866 шықәсзтәи аилафынтра иахырқьаны иааганы жәларык Аҗәа иахьыршьыз атың; Аҗәа дача тыңс иҗазтәз Урыстәылантә, аҗацьарантә иаанагаз акыр иреиңшыз ахцәа рынхартақәа, акык-қбак инханы иҗоу рхьбрақәа, атыхәтәантәи ах иҗа Гьаргь ивилла, “Villa hemia” хәа зылахь иану; аңсуа туцьарцәа Ануаа иртынхаз, иара убас, хдоухатә культура аратәи раңхьазатәи ашьтақәа, уи ашьаҗақәа, арҗиақәа зыфназ, Д. И. Гәлиа раңхьа днаргылан; Е. Ешба, Н. Лакоба, дара рыцнагақәа русурта тыпқәа, иахьфназ, изыфназ – имачзам абас иңшаатәу, иарбатәу, хәқалақьы хәреи хәибаркыра атәи зхәо.

Хәарада, хыла аңсуаа рус злам, рышьта зным, рымта зным, атоурыхтә-архитектуратә тынхас иупхьазартә иҗоу, цьара-цьара Аҗәа иахаҗсахьан инхақәаз хьчатәуп, анапы рыдкылатәуп. Уи хәара атахым.

Аха Аќаа игылоу, зызварак ҫыара хышәк змазамкәа, абахта еипшу, инеибанеипшу абырзен, атырқәа, аҫым, ақыртүа-гыруа туҫыр ҫнқәа зеггы тоурыхтә архитектуратә баќақәоуп хәа рҫагалара иахырќыароуп хәа сгәы иаанагоит. Ииашоуп, ағыц ргыларақәа реихаракггы архитектуратә хағык рымазамкәа, планк, программак иатцанамкуа иќалейт, аха уи аанкылатәуп, ириашатәуп. Егырахь, ахәа злыппуа, аҫакәи иагахьоу аҫныжәқәа ирмузеины иќататәым Аќаа. Иара ахьыќоу, ишеиҫкаау ала, Аќаа атоурыхтә хәтеи ағыци хәа хаз-хазы иузеилыхзом.

Насггы, убарт ажәйтә хыбрақәа рахь иќоуп хара хтоурых зыдхәалоуггы, иаххәап, иааќәымтцзакәа зызбахә рқышә иқәку, еимакны альбомқәа рда-ќыақәа ирныртцо Алоизи иҫны хәа изышытоу. Иара, архитектуратә баќа хәа иахьырҫхьазо анаҫсггы, убра аамтала уада тшәақәак ирыҫнаќкы ирыҫнан, аҫсуатә доухатә культура, ауаажәларратә-политикатә усағы зҫыбааа рацәоу: зны – ашәќәыҫҫы-адроматург, ахәынтқарратә усзуҫ Самсон Ҷанба, нас – Аҫсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба. Аҫны азбахә инамыцхәны изғытцаку рахь абри атәы ҫыара азәы ихәо, иҫуа, шамахазақ иќамлац. Хара, мацара баќак ахасабала ауп ишахтцо рхәар алшоит, аха ргәы былуазтггы, убарт, убра аамтала иҫназ ирылшаз рдырыц, рыхә ршьар ртахызтггы, рызбахәхәартәггы роуан.

Ус акәымкәа, дара, дааракггы изакәу рзымды-руа, аха имодоу адача-туристтә, аснобтә стиль иатца-накуа шьоукы рақәзар, рызбахә ахьхәатәызггы, иахь-хәатәымызггы иадырбон. Избан, изыхќьозеи абри? Хара иахтәу, акультура аума, аҫақы аума, изылшоз алазгалаз, уи зхы ақәызтцахьоу азәы избахә ахәаразы ҫыара хатцахатцрак зырнымҫшуа, шаќа ихараны изав-суа иавсырц изашытоу? Ииашоуп, ара зызбахә ххәаз

хара хзы акыр зтазкуа жәлақәоуп, иртынхазгьы – убас, аха, хәарада, антытц ауаатәыџса ркультура азы итегь зтазкуа тџа рымам. Аха еиғу еицәоу нтәазом, хара хзы ацакы змоу ауаатәыџса ркультура зегьы рґы цакык амамкәа икалазом. Ауаатәыџса ркультура шеи-барку, излеибарку уи ала ауп, арџашк аґара алазтәогьы, цәыкәбар бзиақ алазтәогьы иара азы ацакы ду рымоуп.

Аңсны ахтнықалақь аґы ажәлар ркультура ачыдара-қәа ирзеизгаган, ирхаґсахьан, иагьаман иказар ахәтоуп, убарт ртәы зныцшуа архитектура, убарт рмотивқәа рыла еиґкаау апаркқәа, аскверқәа, адекоративтә скульптурақәа, имырмацхәкәа, гьамала.

Убри аџыза ахырхартә бзиа иалагамтан, иаххәап, агенерал Дбар иулицеи Воронов иулицеи рыбжьара анкьатәи акинотеатр «Сухум» ашьтахь иґатцаз «Ацангәара» хәа зыхьзыртцаз асквер (автор асахьаґыхџы И. Чкадуа). Убри асквер аґы иґагылаз акафе атзамцқәа руакы ахышәара-цышәара зегьы амеханакуа иґатцан алакә-ажәабжьқәа рсиужет ссирқәа рыла атцанаа ирыххәааз атзамц сахьаџыра ссир. (Асахьаґыхџцәа Шьанаа А., Зизариа А., Чкадуа И.) Иара асквергьы, иакәыршан атцангәара (ахахәгәара) астиль ала иґатцаз ахахәгәара лаґәы. Аџнытцґа иґан убри астиль иақәнаго иґатцаз афонтанқәа. Ажәакала, ари аицш асквер, атзамц сахьантә, ахьз – зегьы оригиналра злаз, хажәлар ркультура, рмифқәа рчыдарақәа зныцшуа, баџхатәра бзиала иґатцаз, чыдала напы зыдкылатәыз, изыргатәыз, зыстиль итегьгьы иалартәатәыз усумтан.

Аха, рыцхарас иґалаз, асквери акафе ахаґеи шьо-укуы иааимаркын, атзамц ианыз асахьаџыра ду ршьы-хит, иара акафе ахаґа «Старый Сухум» хәа ахьзыртцеит. (Анкьатәи Аґәа ари араион аґы иабаґаз, ара измахран, ишәарыцартан, уи иахаану ыґоуп иахьагьы.) Иахьа уажәраанзагьы, ақалақь уаа, иара хпатриотцәоуп хәа

еснагъ згәы итасуаггы налатан, ирбо, ирахауа, асквер ахатаггы ахәира иаганы, афонтан хәыцқәа рмозаика пшзақәа мафак асаба рықәчаңан, иниас-ааиасуа, ауараш ыжәны икоу ирызкатартахан инхеит.

Ари аицш ахамагышәара, авандалра дара ақалақь аихабыраггы, иара ус ақалақь администрация аусзуо-цәа рахыггы, азәы илацш иныцеимыршәеит. Атцанаа ирххәау алакә-жәабжытә сиужетқәа, дара атцанаа, ацсуа мифология агномқәа, рказшыа, рчыдарақәа, урт иныкәырго афәышра, алаф ссир – ажәлар инартбаан ирдыруа, нафьнатә ркультура иалатцәахьоу мифқәоуп. Жәлар ркультура аказшыарбагақәа зныцшуа асахьақәа, аскульптуратә усумтақәа ақалақь аладырпшзарц аныртахха, убарт иреицшу асиужетқәа иреигы зыкалом. Убас акыр картцахьазарггы, убарт рыла акәын излалагатәыз. (Уи ала уалагарц азы ужәлар ркультура бзиан иудыруазароуп, иудыруазароуп урт ажәлар рылартцәара рацхьа ишыргылатәу, бзиа иубозароуп. Аха ақалақь, уи афы аматц зуа рзы артқәа афстаамусхәк еицшеит, ус аказара атәы здыруа ижәлар ркультура дацәтәымуп, зыжәлар ркультура здыруа азыкатцара игуп.)

Уажәы ус еицш ақалақь афы изфқәоу, урт ртематика, ақалақь афы тыцс иазалырхуа ухәа – еиқәымшәозар калап. Иаагап, Ф. Искандер иажәабжықәа рперсонаж ала икатцоу ахәыцы искультаура, акәтарцына шаказа икны игылоу. Аусумта ахата цәгьам. Аха уи ргылатәызар каларын, автор дахьиз афны ааигәара, ма дызтаз ашкол аштаф. Ускан, уи дызустаз, акәты зику – зеггы иараз-нак изгәалашәо калон. Ақалақь афы, ускак еилымхкәа, иахьургылалакгы калоит, иаххәап, Сандро Чегьемтәи искультауратә сахьа акәзар. Сандро Чегьемтәи ихаф-сахьа ажәлар ркынтәи иааит, дарггы дырдыруеит, Ф. Искандер ифымтақәа зеггы ирдыргоуп, ажәлар ркультура ацәа ахоуп.

Акәты згәйтцаргәгәа изку ахәычы (Чик) итәы еиха иизааигәоу, А́кәа анафс, атәыла зеггы, ажәлар ркультура-зы и́казшьарбагоу ринтерес змам, изгәыцхәым роуп.

Уртггы егыртггы еилзырго, ажәлар ркультура зеггы азы и́казшьарбагои, еиха икамертәу, ақалақытә колорит иатәуи еизаашан ры́кацара ауп.

Убартқәа акгы иазымхәыцкәа, рхы иааташәо, ишаа-ташәо икәаптеи-кәаптеины и́карцо рфынархар, имзыз жәабран мгьалк аипш, тәыргәыла ыкәгатәыс и́калар ал-шоит. Убартқәа рзами изы́коу ақалақы асахьаркыратә кәша, иара аусзуџцәа.

Хәара атахым, ақалақы ахадараггы ртагылазаашья иаартаху зеггы рылнаршом, ирымоу еи́кәырччаны иаз-дырхалароуп. Иаарццакны зеггы рты́ц рыкәццараз ма-кьана алшарақәа ы́кам. Аха ара зызбахә хәақәоу зеггы рымч зыкәхаша гхәқәоуп. Убри иазхәыцырц ауп иах́таху.

Ақалақы ааскьатәи а́тоурых ағгы и́коуп, даара и́цоу-роу, узғыпшыша, узызхәыцша ағырпштәкәа. Иаххәап, Н. Лакоба ихаан, хыла иара инициативала, ақалақы ускәнтәи а́тагылазаашья, аперспектива иазхәыцны и́каццаз аргыларакәа: изылгамкәа инхаз аихабыра рыџны, А́кәа визиттә бгы́цс иамаз асасааирта «Абха-зия». Ша́ка ииашан, иа́тыпны ишь́татцааз ақалақы ғы́ц аргы-лара ахарџакәа. Ра́цхьа иазгәататәу, А́кәа ғы́ц аргыла-ра да́дпхьалан ускан Асовет Еидгыла ахьынзаназаазоз иреи́гызаз, еи́цырдыруаз архитекторцәа иреиуаз Шы́чуко Вл. А. Насггы, урт реи́пш и́каз ахыбрақәа рыргылараз, рты́ц ухәа ртәы и́фазтцоз ргәаанагарақәаггы, хәарада, ианырпшхон.

Ажәакала, хыхьтәи а́цәажәарақәа рығыггы акырынтә исхәахьазарггы, иахьатәи амш аматц азуразы, уатәы хазлалаго иахья иаадыруазарц, еиха иа́тахны и́кақәо иреиуоуп хазхысхьоу, уи аматц азызуаз – анхәы ина-иркны ахәынтқарра иахагылаз и́кынза – рдышәа,

рхарѡа ахышьтартѡз, ишышьтартѡз аадыруазароуп, хакэныѡозароуп. Реликвиак аипш мацара акэымкэа, ихэартѡу дырны иаалхны, егы наѡ инышьтатѡ. (Ахатара култ ауп ихэартѡугыи ихэартамгыи ареликвиа рылзхуа, амтахырхэара анаѡс узаламкыысуа.)

Анапшѡы, иахьатэи аглобализация, атехнология зхы тнаѡьаны иѡоу, ас еипш ацэажэарақэа раамта цахьейт ихэар алшоит. Аха уи иихэо шбашоу унарбоит, еиха ишцеигыу хэа уиазтцаар атак ахызымдыруа. Иара убас иѡоуп, хэарада, изхэо ас еипш иѡоу атагылазаашья змам ахэынтқаррагыи ыѡам, жэларгыи хэа. Аха досу итагылазаашья тыршэшэааны иара идыруазароуп, еиха ихы дахьзо дахьиѡоу, еиха иахьигу, зынза дахьымчымхо. Иѡоуп ажэларқэа, атэылақэа, акомпенсацияқэа рзы аеакала зхы иахэартэ иѡоу, амчқэа зыпшаауа, уи ала иацэѡ. Хэарада, урт рпышэагыи иахьынзауа ххы иахархэароуп, аха азэы ипышэа мацаралалгыи аеазэы дзыбзасом. Иарбан жэларызаалак дара рпышэа, дара рѡазшья, дара рхатара рымоуп, урт зеггыи шытатданы аеазэы итэы мацарахь изиасзом. Ус иауозаргыи, иртаххом, дара ртэы карыжьюам. Уи дара рзы изынасыпхом. Аматериалтэ мазара анаѡсгыи, ауаѡы зкышықэсала ишья-ида иалан иааигѡ, ицэаѡахьѡу иара изы хэы амазам. Уи ус иаармариан, ихазы аматэеипш инышьтатдан уѡо иѡазар, ауаатэыѡса рыпстазаара атдакы хэа изышыѡѡу иаразнак икахауан. Ахақэитра захьзуггыи, убри уақэитны, уара иштуаху уалабзартэ ианумѡ ауп.

Абасала, рапхья иргылан, хара ихамѡу апышэа, уи амч, хара хзы зыхьз хараку зеггыи еснагь еиеѡхарцаалароуп, хапстазаара еснагь шыатас иамазарѡ. Убас иѡахамтѡзтгыи, иахья хазлаѡоу акы халабзасан хзыѡкалазѡмызт.

Абас, азтараарақэа зеггыи агэылакны иѡоуп иахьатэи хтагылазаашья, хажэлар, ххэынтқарра, хграждантэ

уаажәларра. Аамта цоит, хәарада, зеггы рҕырыпсахуеит. Еихаракгы, хажәлар, хуаажәларра реипш, иаххысыз ашәышықәса антәамта инаркны мацара, адыд-мацәыс еипш, зда-зшә абриакара тьсны ицахьоу. Уи иаблыз, иазрыжәыз, иаркараз, иарфыхаз.

Хәара атахым, җажәа шықәса рыла акыр катцоп, ахәынтқарра аргыларафгы, иара ус аргыларатцәкәа, анхамҗа зеггы афгы. Ақыта азцаара иахәа уажәраанзагы азбара шагуггы, иара убас – ақалақь афы хамч зықәхо ааглыхраггы, еихагы – акультуреи абызшәеи рызцаарақәа рфы. (Ахәаанхытынтә иаауа ашәахәацәа, ансамбльқәа – ицәгьоуггы ицәгьамгы неилацданы – ихазхмырхозар.) Иара убас – аполитикафгы. Урыстәыла хәхьазханатцаз, нас – ирацәамзаргы, аеа тәылақәакгы хәхьазхартцаз, хәарада, хтоурыхаз, хажәлар рмилацтә, рыграждантә хдырра арыгәгәаразы, иахәа изтагылоу, рапхьатәи рҕеипш еиха ргәы азтаны рыказаара мацараз иатцанакуа рацәоуп.

Акратцанакуеит иара ххәынтқарра қәыпш, иараз-нак ицәырцыз ауадаҗрақәа, апынгылақәа ирылго, мац-мац ашәақәыргылара амҗала иааишьоу, иахьын-зааргахьоу, уи атәыла, ажәлар рыпсцазаара аифкаашәа ишаныпшызгы.

Абас, абриакараамта ареспубликафы имҗапысуа, хәынтқаррак афы ишыкалахьоу аипш, зеггы рыцаркуеит: Амчра, уи иахагылоу, ажәлар, ауаажәларра, аппози-ция. Убарт зеггы аихьзарақәагы аихьымзарақәагы ирылахәуп.

Ареспублика аҗныцка икоу амчқәа ахьынзеикәшәо, иахьынзеикәымшәо, иахьынзеизааигәоу, иахьынзеизааибамго ухәа реизыказаашәақәа ааидкылан, макьана атәыла, ахәынтқарра цхьака аҕиара алдыршоит.

Аха аҕиара аказшәа, ахьрхарта, амчқәа шака еизшоу, уатцәы хәхьнанагаша, еиха иахьыгәгәоу, еиха иахьпсы-

еу, ихырнаан, ажәѡахыр иқәнажьыр ахьалшо – зегьы иаархмырқазакәа алақш рхызароуп.

Уи барометрс иамоу рақхьа игылоуп ауаажәларра атагылазаашьа, аѡнытқатәи атмосфера.

Хуаажәларра ахата уахәақшуазар, ус хыхь-хыхьла аилазаарае ускак еитакра қамлазшәа убоит. Қаса иазгәатаз ахәтақәа зегьы нхеит. Аха, хәарада, рцаки, рымехаки реизықазашьеи акырцъара ирықсахит. Гәыпқәак, ианыцәгъараз, ашьа анкатәтәыиз, уаѡы илақш иахьытсамшәо иқазарц иашьтаз, уажәы уаѡы ибла ихыс-ло иқалеит. Убас, икоуп зәыпсақьан, гәыпс икоу зегьы ирылақсоу; зегьынцъара икоушәа иубо, аха цъаргы зтып ззылымхыз.

Ауаажәларрае зтыпқәа, зегьы рзықазашьаггы ра-цәак изымқсахуа ани адачатә-курорттә шыазақәа рқын-тәи иаауа роуп. Урт еснагь атагылазаашьа ахы ахь-хоу рақхьа игәартәит. Ианатаху ишатаху ахархәараз. Ианакәызаалак ипқаны, ишәаны, изаны ишьтырх-хьоу адемократиеи ауаѡи рзинқәа, рабстракттә пқаррақәа рычерыдкылан икоуп. Чыдарақәак змоу аналогк иазхьапшырцгы иқазам. Ихәынтқарратәым аидкылақәа рыфгы убарт априпципқәа ирықәнықәан ауп аграждантә уаажәларра шырхьчо. Уи ахьчара еихаракгы дара ирусны ирыпхьазәит. Рақхьа иргы-лан, аусутә рнатәит. Уи, дара ишьақәдыргыло ажәлар, ареспублика азы ихаракны иқәтәоу алахәа иафьтқаку ашәса ишеипшуггы. Аихабыреи дарей реифецаара, рус еицушьаггы убри амѡала ауп ишеифекаау. Урт ргәыцәтәқьаггы, иахьыпшуггы хазы партиак рыман иқазам, ус гәынхәтыстала еибаркуп, еихьыпшуп. Уажәы, егырт ауаажәларратә гәыпқәа еиѡышша-еихышша, ипсақьаны ианыкоу, ирымыздо данықам, дара ирхәо назәит, агазетқәаггы, ажурналистцәаггы еихарак дара рбызшәала ицәажәит.

Иахьаггы, хауаажэларра цкъа уагэылапшны иубар, аакыскыатэи уи атоурых атэи пытк здыруа, иараз-нак игэеимтар залшом, зегь реиха ипсаъйоу, еиоша-еихша инхаз, аибашьра аламталазггы, аибашьраан-ггы хауаажэларра гэыцэс иамаз, амилаттэ-хақәитратэ қәпара айдеиа ныкъэызгоз, итоурыхтэхаз ауаажэларратэ-политикатэ хейдкыла «Аидгылара» еиғызкааз, зъа-бааггы, зтақпхықәраггы еиха ирацәаз рақәхеит.

Уртқәа зеггы зыхъяз ара хзалагом. Уи, ари аамта ақхьатэи атоурыхџцәа ирусуп. (Ахытхыртқәа рыхылаара мацара акәымкәа, ахтысқәа ирылпшны, рытанза итапшны, инткааны, интыркәкәааны алкаақәа қазцо.) Аха ара ихәатәуп, убарт, убриақара шытызхыз абицара иатәыз арена ақынтэи хәычы-хәычла ры-наскъара заацәан ишалагаз. Уи дырццакит, са стәала, «Аидгылара» усқан иахагылаз, шамахамзар рышьтахь азэггы даанмыжьзакәа иандепутатцәаха. Ииашоуп, депутатцәакәак рахасабала, урт руал нарыгзон ухәар, аха ари ауаажэларратэ-политикатэ хейдкыла тадырцәит, позиция амазамкәа иаанрыжьит.

Иахьаггы, иаххәоит, ахеидкыла «Аидгылара» абзо-урала, аибашьра аламталаз усқантэи аихабыреи, ажә-лари, дара аидгыларааи еидкылахеит, еизааигәахеит, еицәакхеит хәа. Уи ус акәын, еидгылеит, ахадарақәа рғы ражәа акхеит. Аха икоуп хыцара зқәым обиективтэ тагылазаашьаггы, амчра зку, ахәынтқарра иахагы-лои, ажәлари, егырт ауаажэларратэ гәыпқәеи, ахеид-кылақәеи адистанциа рыбжьамкәа қалазом. Ахәынт-қарра ықанатц ус акәхоит, иагьатахуп. Адистанициа, реиџцаара, рдиалог иатыпуп. Усқан ицаз, ахәынтқарра аусурахьтәкъахь ииасыз, ахеидкылаџ изыпсахшаз азә-ггы днырмыжьт. Хәарада, ажәлар рғы абриақара аус зухъаз, завторитетггы ықаз қасатэи аинициаторцәа, ус иалахәыз рахь абцар зкыртэ иқаз зеггы ишьтырхит. Аибашьра ианналага, иаахжәаны ахеидкыла адыркит.

Аибашьра ашьтахь – уи атәы хатала зныкымкәа исхәахьеит, изыџхьеит – «Аидгыларә» зегьрыла изырџыцшаз ашьақьар хианы иқазтгыы, усқак цъа адымбаләкәа еиҗеиџыркаауан. Убри иара аусура ае-тап җыц акәхон, зидеиәқәеи цъабааи мызкәа әжәлар аиааира рылзыршаз, иацхьагылаз амчкәа иреиуаз. Уи уинахыстәи аусурагыы хәара атахымкәа, ауаажәларразгыы, ахәынтқарразгыы даара ихәартахон. Аха аибашьра ашьтахь уи еиҗеизаагоит хәа иалагаз, ма ахәынтқарра аматцураҗы иқан, ма уахь рхы хан, цасатәи рсоциалтә шәхымс ихытцхьан. Урт рзы уи аицш иқаз ахеидкыла, аҗыц тагылазаашьақәа рҗы акәзаргыы, изхысхьаз, ирымтәахьаз усын. Ус цхыраагзан, җхьынхәаләк аицш усқак амехак змаз ахеидкыла аеунаҗомызт. Ус еицш иқоу ахеидкыла аҗыц тагылазаашьақәа рҗы аитарҗыцра алшон, җыц иацтагыло, иара аидеиәқәа җыц ирыцгыло, иазхиаз аҗар ықазтгыы. Уи аамта атахын.

Ара аус злоу, уеизгыы-уеизгыы ахеидкыла ақатцара акәым, убри иатаху аидеиәқәа змоу, әжәлар зда ихәартам азтаарақәа еилызкаартә, ишьтызхыртә, изыхьчартә, изырҗиартә иқоу реицтагылара ауп.

Сгәы иаанагоит, иахьа убас еицш иқоу әжәлар рҗахәы зхәартә иқоу аинтеллигенция җыц ртып тацәны инханы изықоу, дара реицтагылара убриақара аамта атаххеит азы ауп хәа. Иаххаҳарштрым, аибашьра аламталаз абасқак, иазықатцан, еицҗакны иқаз шытахька ацара ззымдырзоз әжәлар рҗеицәа рааира, рышьақәыргыларә, шақа аамтагыы, ачҳарагыы, азықатцарагыы атаххаз.

Ус еицтагылаз аҗар ықоуп. Ацара бзиа змоу, иахьатәи атехнология иалаазоу, абызшәа рацәа здыруа, дара хара ханрықәлаз аастә адунеи збахьоу. Аха абра, зегыы неилымхрыда атакцхықәра ахьхәду, хгәы еихьызшьуагыы ықоуп. Иаидкылан уахәапшуазар, убарт даара иахьатаху акырцъара анапы рыгзар қалап. «Аҗари

аспорти» – абас ахъзуп ареспубликаѣ аѣар рызцаарақәа зегъы зызбо ахеилак.

Аѣар дара ринтересқәагъы ирылан иаабом, официал-ла издырпхьалогъы, еснагъ дара аѣаргъы ихадароуп хәа ирыпхьазо ртәы анырхәогъы, уртқәа еснагъ ибжъахоит. Иаххәап, хәжәлар злажәлару акомплекс зегъы иѣыцны, инарцаулан атцара, убри аѣы ахьчара зтаху ахьчара, арѣиара, аамтѣи иарѣи ааибуа акатцара рызцаарақәа, ажәлар рдоухатә культурей, рбызшәеи, шеи-шықәсентәи ус рыхцәажәарақәа ркынтәи аусахь риагара ухәа.

Уи хазтагылоу аамтаз изцаара дууп, збызшәагъы миллионрацәала ирхәо, зкультура аматц азызуагъы убас ирацәаџу ажәларқәагъы, атәылақәагъы рзы. Адоухатә культурей абызшәеи рызцаара иахьатыпым, ахаатца, ацаргәашә иаџызан аказаара ахьрыхәтам ахәынтқарра асистемаѣгъы, анхамџаѣгъы, аполитикаѣгъы сферак ыказам.

Аполитика акаҳара, атшәахара зыхкьо рапхьа игылоуп адоухатә культура акѣажьра хәа иџуан хәамтазтәи поетк, хәыцџык.

Убартқәа зегъы хѣар итцегъ ирызѣлымхазар акәын иахьа.

Хара ххаан, ашкол хтанатгъы иаабартә икан еиҳа иахьуашәшәырақәаз, еиҳа иахьхәдыгәгәалоз, изыхкьоозгъы, ус иказцозгъы. Хашқәыпшазнатә убарт рыхьчара, реикәырхара зегъ рапхьа иҳаргылон.

Уажәтәи аѣар, изхаанхаз хәжәлар риааира ду, уи абзоурала ироуз ахақәитра, хырхартақәак, уажәларратә цакык атан ирымамзар қалап макъана. Уи, хәарада, дара рхала ирхаразам, ирыгхархазар акәхап, ҳаргъы, ахәынтқаррагъы, аамтагъы. Аиашаз, уажәытцәкьа изхьыпшышазгъы қамлеит. Қаса уртқәа зегъы шытызхуаз, ахъз зхәоз, аус азыруаз уажәы зынза аѣа ѣыхарақәак ирѣуп. Насгъы, уажәы аамта ѣыц, атагылазаашьа ѣыц иатаху,

зда ихэартам, уа ауаажаларра иалкаан ишьтырхшагы ус аихшьалара, алкаара мариам.

Иахьатэи хэар уаажаларра ргэыпк ахь рэадкылангы иказам. Абжыаапны акалакь афы зызхаз афар еиха рхы хан акурорттэ-дачатэ шьтра атэи злоу хэа хзышьтоу ргэыпахь. Аха иахьатэикэа уахь иагьхампшит. Дара рыгьежыра рычэагзаны икоуп. Насгы, акыр иахнаго-ит иахьа адунеиаф икоу аигэныфра ду, ателехэапшра, амобилтэ еимадаракэа, еихарак акомпьютер, аинтернет. Урти дарей еизеибархоит хэа изыпхьазо мацшым, аха хара агэыгра хамоуп, агагылазашьякэа цкьа ианрылс-лак, убарт зегьы ажэлар, аинтеллигенция, афар реид-кылар, реидгылар, рыжэлари ртэылей зда ихэартам аускэа рахь идырхап хэа.

Изаго, абриакараамта уафы ибартэ, иахартэ, агэыгра бзиахэа хазто мычны изыкамлакэо иреиуазар акэхап, паса уи ныкэызгоз уажэи аамта аеа этапкахь ииана-гахьоу рцышэа ахышьтырымхыз. Изышьтырымхызгы, аиашаз, уажэтэи агагылазашья уи аметодкэагы, ахыкэкгы ахьапсахыз ауп. Насгы, аиаша ххэап, убарт рполитология уажэшьта адемогра, аицахэаракэа иахьуадафьртэи ыкоуп, еснагьтэи реицэажэаракэа рфгы.

Убрантэи иргартэ икоу, убаскан убри иазыкэпоз рахь, изылшоз афы зхы иамеигзоз рыхныкэгашья, рыцкьашья, рычхара ауп.

Зегьы дара роуп, убарт, аеа этапкахь ииасит хэа хаз-фэу, уанзатэи апышэа змоу зегьы ирыхэтоу игэыгэтаж-ны инхаз апроблемакэа, азцааракэа рахь, рабацэа, урт рабацэа рцышэахь, афар рхьарпшра ауп, уи хатыр рзакэзарц, ахата еилыркаарц, ахархэашья рдырузарц. Хауаажэлар фныцкала еиха еидызкылаша, зышьата ишиашоу ажэлар ирыларсу, зыграждантэ позиция зегьы ринтерескэа атцанакуа гэыцэ фыцны икаларц.

Убас, абицарақәа ажәлар ыхдырраҕ ишьтартцахьоу ахарџақәа рыцхраауеит дара зхаану, аамта ҕыц иашьашәало ахарџа ҕыцқәа рышьтатцараҕы, ишәаны-изаны, ирыцклацшы. Абас ииуеит, абас ахы акуеит, игәҕәахоит ажәлар, ахәынтқарра шыатас, бҕас ирымоу абицарақәа реигәныџра, реибадырра, реибаркра.

Иахьатәи ауаажәларраҕы иахьеикәшәақәо, иахьеикәымшәақәо, иахьеикәшахатқәоу, иахьеикәшахатқәам, иахьеиҕыхо, иахьеизааибагақәо, иахьеицҕаку – зегы џнытқала иныкәызго мчны, абицарақәа реигәныџра, реибадырра, реибаркыра амџала хнанагоит макьана.

Уи амџа шыхацамџоуп. Ацстазаара мџа еснагь иџадаратцәкьоуп. Ацсуаа баша иахьзырымтцеит Ашьха-цамџа хәа, ажәџан иалхәан инагоу аетцәарыцхра ду. Убри иалцхо аетцәақәаҕы харџақәоуп, еишьтагылан иа-аиуа абицарақәа амџа дзырбо.

Апрель – август, 2012

АХҚӘА

АЖӘАБЖЫҚӘА

Ахәхәабжь.....	3
Ашәалкъамра.....	34
Азыжь.....	60
Ахәмарра.....	71
Астол иахатәаз.....	74
Ақсра амш. Аира амш.....	77

АПУБЛИЦИСТИКА

Аҳарға – амға узырбо, ахра уағызго ахаҳә.....	147

Алықса Ноча-ица Гогәуа

АЗЫЖЬ

Ажәабжьқәа
Апублицистика

Алексей Ночевич Гогуа

ЗАВОДЪ

Рассказы
Публицистика

На абхазском языке

Аредактор *Света Ладариа*
Акорректор *Мзиа Акаба*
Асахьаҗыхы *Руслан Габлиа*
Компиутерла еиқәлыршәеит *Астҗанда Аҗьынҗьал*

Аформат 84х108/32. Атираж 500.
Иќатә. акь. бғы. 7. Инықә. акь. бғы. 11,8.
Ағатцәҥка №

